

HILSCHER REZSŐ
ALAPÍTVÁNY

Vol. 36. (2025) No.2.

DOI 10.48007/esely.2025.2

chance

Journal of
Social
Policy

C
J
S
P

esély

Társadalom- és
szociálpolitikai
folyóirat

e
s
é
ly

ISSN 0865-0810

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

✉ esely@esely.org

Főszerkesztő:

DR. CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Dr. Czibere Ibolya
Dr. Farkas Zsombor
Dr. Juhász Gábor
Dr. Rácz Andrea

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Molnár Éva

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

ISSN 0865–0810

www.esely.org

DOI 10.48007/esely.2025.2

Megjelenik évente négyszer.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 4** **NAGY ALEXA**
Segítő intézmények a hátrányos helyzetű fiatalok és fiatal felnőttek életében
- 23** **TAUSZ KATALIN – MENICH NÓRA – BÁNYAI BORBÁLA – CSABAI LUCIA**
Társadalmi innovációk a közszolgáltatások rendszerében a Covid-19 járvány idején
- 54** **MIKLÓSI MÁRTA**
A fiatalkorú bűnelkövetők művészetterápiás lehetőségeinek pozitív hatásai
a nemzetközi szakirodalom tükrében, különös tekintettel a vizuális művészetekre
- 69** **ARAPOVICS MÁRIA**
Esélyteremtés mesterfokon – a magyar szabadkőműves páholyok jótékonyági
tevékenységei a századfordulón

RECENZIO

- 89** **VÉGH ELIZABET**
Kritika és hagyomány

Contents

STUDIES

- 4** **ALEXA NAGY**
Welfare institutions in the lives of disadvantaged youth and young adults
- 23** **KATALIN TAUSZ – NÓRA MENICH – BORBÁLA BÁNYAI – LUCIA CSABAI**
Social innovation in the public service system during the Covid-19 pandemic
- 54** **MÁRTA MIKLÓSI**
The positive effects of art therapy for juvenile offenders
in the light of international
- 69** **MÁRIA ARAPOVICS**
Creating Opportunities at a Master Level – the Charitable Activities
of the Hungarian Masonic Lodges at the Turn of the Century
- REVIEW**
- 89** **ELIZABET VÉGH**
Criticism and tradition

Segítő intézmények a hátrányos helyzetű fiatalok és fiatal felnőttek életében

Nagy Alexa

NAGY ALEXA: Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program, PhD-hallgató;
nagy.alex@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT A tanulmány a hátrányos helyzetű, kis településen élő fiatalok iskolához, központi és helyi intézményekhez való kapcsolódását mutatja be egy kvalitatív kutatás alapján. Az elemzés a releváns hazai és nemzetközi szakirodalmak bemutatása után kitér a fiatalok iskolával kapcsolatos viszonyára és a lemorzsolódás okaira, azonosítva azokat. A jóléti intézményekhez való kapcsolódást több szempontból is vizsgálja, mind a gyermekkor, mind a jelenlegi életük szempontjából. A harmadik elemzési dimenzió a helyi, települési szintű kapcsolataik vizsgálata. A tanulmány konklúziója, hogy több, korábbi preventív beavatkozásra lenne szükség a fiatalok hatékony segítése érdekében. Az intézményekhez fűződő kapcsolataik korántsem kielégítőek és a vizsgált fiatalok többnyire láthatatlanok a szociális ellátórendszer számára.

Kulcszavak: hátrányos helyzet, fiatalok, intézményi kapcsolatok, szociálpolitika

Welfare institutions in the lives of disadvantaged youth and young adults

ABSTRACT The study presents the connection of disadvantaged young people living in small settlements to school, central and local institutions based on a qualitative research. After presenting the relevant domestic and international literature, the analysis addresses the relationship of young people with school and identifying the reasons for dropping out. The connection to welfare institutions is examined from several aspects, both in terms of childhood and their current lives. The third analytical dimension is the examination of their local, settlement-level connections. The conclusion of the study is that more, earlier preventive interventions are needed in order to effectively help young people. Their connections to institutions are far from satisfactory and they mostly stay invisible to the social care system.

Keywords: disadvantaged status, youth, institutional links, social policy

BEVEZETÉS

A tanulmány célja egyrészt annak bemutatása, hogy a hátrányos helyzetű, falvakban élő fiatalok és fiatal felnőttek milyen állami intézményekhez tudnak kapcsolódni, másrészt pedig egyéb olyan intézmények megnevezése, amelyek akár az állami szereplők helyett betölthetik a segítő funkciót.

Elemzésem a releváns hazai és nemzetközi szakirodalom bemutatásával indul, ahol nagy hangsúlyt kap az iskola intézménye, majd olyan egyéb szervezeteket mutatok be, amely a fiatalok hátránykompenzációját elősegítheti. A nemzetközi szakirodalmi elemzésben kiszélesí-

tem a segítő kapcsolatok listáját és eszköztárát, amellel érvelve, hogy sokkal szélesebb látókör szükséges ezen fiatalok segítésében.

Ezután hátrányos helyzetű, falvakban élő fiatalokkal, fiatal felnőttekkel készült félig strukturált interjúkat elemzek három dimenzió kerestül: iskola, jóléti intézmények állami fókusszal, és helyi intézmények. Ennek célja egyrészt annak részletes bemutatása, hogy mely állami intézményekkel állnak valóban kapcsolatban, másrészt pedig annak feltérképezése, hogy az állami szereplők hiánya esetén milyen egyéb szervezetekhez tudnak fordulni.

SZAKIRODALMI FELDOLGOZÁS

A gyermekkor meghatározó intézménye – az iskola

Ha a hátrányos helyzetű fiatalok intézményi kapcsolódásának hazai irodalmát szemléljük, kitűnik, hogy a legtöbb az iskolához történő kapcsolódást, az iskolai hátránykompenzációt vizsgálja. Kevés tanulmány foglalkozik csak egyéb intézményekkel, amelyek előfordulhatnak a fiatalok életében és ezek is inkább a gyermekkor köré csoportosulnak. Ebben a fejezetben tehát bővebb említést teszek, a hátrányos helyzetű fiatalok életét egyik legerősebben befolyásoló intézményéről, az iskoláról.

A hátrányos helyzetű gyermekek, fiatalok megsegítésének egyik lehetséges módja iskolai és az iskolához szorosan fűződő intézményi keretek között, a tehetség gondozás. Ez állhat tehetségfejlesztésből, tehetségmenedzsmentből, tanácsadásból és anyagi támogatásból. A hazai oktatásban az egyik legjelentősebb az Arany János Tehetség gondozó program, amely nem csak az iskolai előrehaladást, hanem a személyiség fejlődést, a soft-skilllek fejlesztését is lehetővé teszi. Másik, az iskolához szorosan kötődő, tehesség gondozási, segítői szintér a tanodák, amelyek alternatív pedagógiai módszerek alkalmazásával komplex támogatást nyújthatnak az iskolán kívül. A tanulást és felzárkózást segítő eszközöknél ki kell még emelni a különböző tutori szolgáltatásokat és mentorprogramokat, mint például a Tanítsunk Magyarorszáért Program. Ezek fókuszában a kiscsoportos, illetve az egyéni foglalkozások állnak, melyek során az egyén személyiség fejlesztése is nagy hangsúlyt kap (Mező – Dorner 2024).

Számos tanulmány szól arról, hogy hazánkban az iskola az egyenlőtlenségek újratermelésének helyszíne. Velkey (2020) a témában fellelhető kutatásokat megvizsgálva megállapította, hogy az egyenlőtlenségek már általános iskolai szinten megalapozódnak és a későbbi, középfokú intézményekben tovább erősödnék. Az oktatási intézmények színvonalában erőteljes térbeli koncentráció figyelhető meg, amely azt eredményezi, hogy az elmaradott térségekben, nagyobb, jobb infrastruktúrával rendelkező településtől elzártnak, távol élő fiatalok elszigetelődnek a minőségi oktatási és középiskolai továbbtanulási lehetőségektől. Ez pedig hatással van az elérhető foglalkoztatási lehetőségekre is (Velkey 2020).

Léteznek olyan programok is, amelyek kifejezetten művészeti alapokra épülnek. Ezek amellett, hogy a kreativitást fejlesztik, a személyiségre, attitűdre, értékrendre és egyéb képességekre is hatást gyakorolnak. Elmondható azonban, hogy inkább csak egy művészeti ágra fókuszálnak és a legtöbb esetben nem vegyítik őket. Ezen felül hátrányként jelenik meg ezeknél a programoknál, hogy csak a klasszikus, hagyományos művészetekre szorítkoznak, a digitális világ adta lehetőségeket ritkán használják ki. További problémát jelent, hogy legtöbbször csak bizonyos

időszakig tartanak és nehéz az utánkövetés, tehát a valódi, további életpályára gyakorolt hatása nem igazán mérhető (Deli – Horváth 2022).

Ha már az iskolai hátránykompenzációról és annak fontosságáról szót ejtettünk, érdemes megemlíteni a felsőoktatási továbbtanulási lehetőségeket. Polónyi István 2018-ban érdekes eredményekre bukkant, mikor azt vizsgálta, hogy a hátrányos helyzetű térségekből milyen eséllyel kerülnek be felsőoktatásba a diákok. Azt találta ugyanis, hogy egyrészt a felsőoktatásban a hallgatói létszám csökken 2005 óta. Az említett csoport bekerülési esélye a 2013 és 2017 közötti vizsgált időszakban romlott, azonban az államilag finanszírozott helyekre a bekerülés esélyeik átlag körül alakultak a nem hátrányos helyzetű társaikhoz képest (Polónyi 2018).

A hátrányos helyzetű fiatalok lehetséges kapcsolódási pontjaként meg kell említeni egy sajátos intézményt, a roma szakkollégiumokat. Itt már azokról a többnyire roma származású fiatalokról van szó, akik bejutottak a felsőoktatásba. Rákó és Bocsi (2020) kutatásuk során arra jutottak, hogy a roma szakkollégiumban részt vevő fiatalok magasabb státusszal rendelkező családokból kerültek ki és ők a családjuk első generációs értelmiségi tagjai. Általános iskolai tanulmányaik alatt nemigen kaptak semmilyen extra támogatást, azonban középiskolában már részesültek anyagi és személyes segítségben is. Az ő előrejutásukban nagy szerepet játszottak és játszanak a mentorprogramok, az ösztöndíjprogramok, a pályaválasztási tanácsadás, a diplomás emberekből álló kapcsolati háló és az egyéni fejlesztési lehetőségek (Rákó – Bocsi 2020).

Egy másik tanulmány a roma szakkollégiumból kikerülő fiatalokat vizsgálta. Itt is kiderült, hogy a résztvevők a mentorprogramot és az ösztöndíjat tartották a szakkollégium két legfontosabb elemének. Végeztek önkéntes munkát is, amely segített nekik szakmai tapasztalatot szerezni. Emellett pedig itt is megjelenik a kapcsolati háló, mint fontos erőforrás, mind a tanulmányok alatt, mind utána. A kutatás kitér lehetséges fejlesztési elemekre, amelyek egyértelműen a készségfejlesztés és a közösségszervezés területei mentén fogalmazódnak meg (Bencéné – Farkas 2021).

A GYERMEKJÓLÉTI RENDSZER HAZAI JELLEMZŐI

A gyermekvédelmi rendszer jogszabályi alapjait az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról adja, amely leírja azokat a szolgáltatásokat és intézményeket, amelyek a gyermekjóléti rendszer részét képezik. Ha azonban a gyermekeket és fiatalokat nem önállóan, hanem a problémákat a családban kezeljük, akkor az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról nevesíti azokat az ellátási formákat, amelyek további segítséget adhatnak a családoknak és amelyek további intézményi feladatokat neveznek meg.

Az ellátórendszer egyik célja lenne a családi diszfunkciók kezelése, megszüntetése, ezt azonban a jelenleg működő rendszer képtelen végrehajtani. Nagyon sok erőforrást, mind pénzügyi, mind humán erőforrást igényel a rendszer, amely nem áll rendelkezésre és ahol – a törvényi szabályozás ellenére – a gyermekek jogai valójában nem teljes mértékben érvényesülnek (Sigmond 2024).

Ha a gyermekjóléti rendszer működését és hatékonyságát vizsgáljuk, egyértelműen kirajzolódik, hogy a rendszerben inkább a túlzott és domináns, mintsem a prevenció célzatú kez-

deményezések. A rászoruló körében információhiány van, ami abban mutatkozik meg, hogy bizalmatlanok és sok esetben nem tudják hogyan, miben és kitől tudnak segítséget kérni. Velük szemben pedig számos esetben a hatósági eljárások tényreése figyelhető meg, amely félelmet kelt és elidegeníti a szociális szakembert a kientstől, ügyféltől. A rendszer nagy problémája, hogy a segítség, mobilitás elősegítése helyett sokkal inkább konzerválja az adott egyén, család státuszát. Ha pedig mégis akad olyan program, amely innovatív módon, hatékonyan tudná segíteni a rászoruló családokat, csak átmeneti időre szól, és hiányzik a valódi utánkövetés (Rácz 2020).

A vizsgált társadalmi csoportot nagy mértékben érinti a lemorzsolódás kockázata. Ennek megelőzésben, kezelésében a gyermekekkel, fiatalokkal foglalkozó intézményeknek nagy szerepe lenne, azonban, ahogyan a fentiekből következtetni is lehet, ezt a funkciót nem tudja hatékonyan ellátni a jelenleg működő szociális és gyermekvédelmi intézményrendszer. Szükséges lenne ehhez a prevenció szemlélet, a rendszerben dolgozók eszköztárának kiszélesítése, a leterheltségük csökkentése és magasabb szakmai minőség, valamint a jelzőrendszer hatékonyabb működése. A fiatalok szempontjából nagy jelentőséggel bír az olyan kortársakkal való kapcsolat, akik más társadalmi státusszal rendelkeznek, hiszen ezek erőforrásként hasznosíthatóak (Szárz 2022).

A hátránykompenzációt és a lemorzsolódást taglalva érdemes szót ejteni olyan beavatkozási lehetőségekről, amelyek pozitívan segíthetik a hátrányos helyzetű tanulók, fiatalok életét, iskolai sikerességét. Kiss és Vastagh (2021) tanulmányukban ilyen tényezőket vizsgálnak. A szakemberek szerint a „tanulói motiváció erősítése”, „a szülői készségek és kompetenciák erősítése”, valamint a „prevenció, felvilágosítás” a három legfontosabb módja a tanulók iskolai sikerességének előmozdításában (Kiss – Vastagh 2021: 112). Ezen és egyéb, formális oktatásban nehezen elsajátítható képességek fejlesztésében segíthetnek a kutatók által vizsgált tano-dák és közösségi házak, mely intézmények a hátrányos helyzetű fiatalok egyik lehetséges kapcsolódási pontjai lehetnek. Ez a két intézmény olyan alternatívát kínál, ahol felnőtt felügyelet mellett tudják szabadidejüket hasznosan, magukat fejlesztve eltölteni (Kiss – Vastagh 2021).

A hazai gyermekvédelmi rendszernek szerves részét képezi a jelzőrendszer, amely „a gyermekjóléti szolgálatok által működtetett együttműködési rendszer az egészségügyi és oktatási intézményekkel, különböző hatóságokkal. Célja a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése. A gyermekvédelmi jelzőrendszer működtetése állami és önkormányzati feladat.” (Országgyűlés Hivatala 2017: 1)

A jelzőrendszer fontos részei az oktatási intézmények, hiszen nagy szerepük van a gyermekek, fiatalok életében és akár a lemorzsolódás kezelésében. Azonban léteznek olyan szituációk, családi helyzetek, amelyeket még ha be is visz az iskolába a gyermek, nem garantált a pedagógus felkészültsége, hogy az adott helyzetet tudja kezelni. Ezért fontos lenne az iskolákat több olyan szakemberrel ellátni, akik kifejezetten fel tudják ismerni ezeket a helyzeteket, majd kezelni is. A lemorzsolódás szempontjából pedig különösen fontos, hogy rendelkezésre álljanak a személyes törődést elősegítő feltételek, valamint olyan programok, lehetőségek, amelyekbe a diákok aktívan bevonhatók és ahol a szükségleteik kielégítődnének (Kállai 2014).

Az előzőekhez kapcsolódva a jelzőrendszer jelentős tagjai az óvodai és iskolai szociális munkások, akik 2018-as megjelenésük óta egy sajátos szerepet töltenek be, hiszen ők hídhat képeznek az oktatási intézmények és a szociális ágazat között. Ezzel lehetőséget teremtenek a

szakmaközi kommunikációra, az együttműködésekre, valamint a családokkal történő hatékonyabb foglalkozásra. Nagy probléma azonban ezen a területen is a humán erőforrás hiánya, hiszen nincsen annyi szakember, hogy hatékonyan tudjanak akár egyszerre több száz gyermeknek és családjának segíteni. Az együttműködés során a különböző szakemberek felkészültsége sem azonos és megjelenik szakmák közötti versengés is. Emellett a diákok körében egyre több probléma halmozódik fel és új típusú kihívások is megjelennek (Rácz – Sik – Tanító 2023).

Az elérhető szolgáltatások mennyiségét és minőségét erősen befolyásolják az országban fellelhető területi különbségek, amelyek végső soron a fiatalok és gyermekek, mobilitási esélyeire is hatással vannak. Egy tanulmány egy fejlett és egy fejletlen térségekben élő gyermekes családok véleményét vizsgálta az elérhető intézményekről és arra az eredményre jutottak, hogy „a szociális ellátórendszer szinte láthatatlan mindkét vizsgálati területen, ha hallottak is a szociális intézményekről, ezek igénybevétele igen alacsony” (Rácz – Sik 2020: 25). Itt is hasonló problémák vannak jelen, mint az iskolai szociális munkások esetében. Nincs elég szakember a rendszerben, és az a kevés, aki a rendszerben dolgozik nem tud elegendő és minőségi időt tölteni a kliensekkel, hogy kialakuljon egy mély, bizalmi kapcsolat (Rácz – Sik 2020).

A FIATALOK INTÉZMÉNYI KAPCSOLÓDÁSA NEMZETKÖZI KONTEXTUSBAN

A nemzetközi és a magyar nyelvű szakirodalom szétválasztásának azért láttam szükségét, mert nemzetközi téren a szakirodalom szélesebb skálát kínál a témában és más megközelítést vesz fel. A tanulmányok sokkal inkább a különböző, fiatalokat és gyermekeket célzó programokra és kevésbé az intézményekre koncentrálnak. A hazai szakirodalomban inkább az iskola és a gyermekvédelem témáinak dominanciája figyelhető meg.

A hátrányos helyzetű fiatalok életét sok tényező befolyásolja. A rossz minőségű emberi kapcsolatok legyen az a jelenben vagy a múltban negatívan befolyásolják a fiatalok életét. A hátrányos helyzetben felnövő fiataloknál a szülőkkel való kapcsolat sok esetben diszfunkcionális és beárnyékolják olyan dolgok, mint a szülők rossz mentális egészsége, a drog és alkohol-függőség, és családon belüli erőszak. Ennek eredményeképp gyakori esetben ők sem képesek egészséges, funkcionális, mély és bizalomteljes emberi kapcsolatokat kialakítani és fenntartani, amely hatással lehet a segítő szakemberrel kötött kapcsolatra is. Ezt a kapcsolatot befolyásolhatja még a korábbi rossz élményekből fakadó szégyenérzet, a segítő szándékában való kételkedés, a távolságtartás és az önbecsülés hiánya (Sandu 2021).

Ha egy gyermek szegénységben nő fel, az kihatással lehet a testi és mentális egészségére, valamint meg kell küzdenie a kirekesztődéssel és az ahhoz társuló stigmatizációval. Az iskolai élményeikben is meghatározó, hiszen nem úgy tudnak beilleszkedni, sok esetben nem rendelkeznek a társaikkal hasonló eszköztárral ahhoz, hogy egyenlő esélyekkel induljanak az oktatásban. Nem csak az iskolában, hanem az iskolán kívül is részük lehet kirekesztésben. Sok esetben ezt a réteget rossz lakhatási körülmények jellemzik, nem megfelelő mennyiségű és minőségű étel, amely életkörülmények arra kényszerítik őket, hogy a tárgyi és szabadidőre vonatkozó igényeiket a szűkös lehetőségeikhez szabják (Bidmead – El Zerbi – Cheetham – Frost 2023).

A tanulmányban több ponton is szó lesz a segítő szakemberek fontosságáról a hátrányos helyzetű fiatalok életében. Egyrészt erősíthetik a fiatalok önbecsülését és fejleszthetik érzelm kifejezési képességeiket, amivel azok képesek lesznek megnyílni. Másodszor, a megfelelő segítő elhiti a fiatallal, hogy hisznek benne, neki és törődnek vele, miközben megtartja azokat a határokat, amik a hatékony közös munkához kellenek. Ez az ítélkezés nélküli őszinteséget jelenti. A hatékony segítés emellett képessé teszi a fiatalokat, felvértezi őket arra, hogy maguknak, önmagukért hozzanak olyan döntéseket, amelyek az önbizalmukra jó hatással vannak. Ezek által a fiatalok proaktív, nyitottabb, pozitívabb életszemléletűvé válhatnak és ez az emberi kapcsolataikban is megmutatkozik. Legfőképp abban, hogy képesek a segítő szándékot felismerni, bízni és a mérgező emberi kapcsolataikat elengedni (Sandu 2020).

A BEFEKTETŐ ÁLLAM

A tanulmányom legfőképp az állami beavatkozás szükségességére és az állami intézményekhez való kapcsolódásra fókuszál. Azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy léteznek olyan ideológiák, amelyek az állami beavatkozás ellen érvelnek. Egy tanulmány ezt a témakört boncolgatja a fenntartható fejlődési célokhoz kapcsolódóan. Alapvetően a szerzők nem utasították el az állami beavatkozás fontosságát, de emellett érveltek, hogy a fenntartható fejlődés érdekében nem szabad elfeledkezni az egyéni felelősségről és szabadságról sem. Elemzésükben arra jutottak, hogy nagyon fontos a fiatalok bevonása, gazdasági szabadsága, az oktatásba és a foglalkoztatásba történő bevonása, hiszen ezek az egyik alappillére jelentik a fenntartható fejlődési célok elérésének. Emellett is érvelnek a szerzők, hogy az állami beavatkozásra szükség van, hogy olyan intézkedéseket tegyen és olyan redisztribúciós politikát kövessen, amely elősegíti ezeket a célokat és, amely arra sarkalja az embereket, hogy saját maguknak teremtsék elő a javakat (Iacobață – Ifrim 2020).

Egy tanulmány azt a jogos kérdést vizsgálta, hogy a társadalmilag hasznos befektetésekből vajon kevesebbet profitálnak-e hátrányos helyzetű fiatalok. Kiderült, hogy az alacsonyabb humántőkével rendelkező fiatalok valóban alacsonyabb mértékben tudnak az ilyen programokba bekapcsolódni, mivel azok a fiatalok, akiknek kevés munkatapasztalatuk vagy alacsony iskolai végzettségük van, nem a fő célcsoportja ezeknek a programoknak. Ezenfelül pedig maguk a foglalkoztatók is akadályoztathatják a hátrányosabb helyzetű fiatalok bekerülését. Azok a fiatalok, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, magasabb eséllyel tudnak részt venni foglalkoztatási programokban, azonban sokat számít a munkatapasztalat is. Akik családjának már volt része bármilyen jóléti juttatásban vagy programban részt venni, nem indul hátrányból, ha ezekről a társadalmi hasznosságú befektetésekről van szó. Összességében tehát valóban nehezebb a leghátrányosabb helyzetűeknek bekerülni, de még nagyobb probléma, hogy gyakran olyan intézkedések vonatkoznak rájuk, amelyek hosszútávon nem növelik foglalkoztathatóságukat (Knize – Wolf – Zabel 2021).

Egy tanulmány olyan szakanyagokat vizsgált, amely az ifjúságot célzó pozitív fejlesztési programokat értékelte. Ebből az derül ki, hogy azok a programok, amelyek túlságosan iskola jellegűek, nincsenek rendesen finanszírozva, nem nyújtanak megfelelő támogatást, a személyzet magas fluktuációja és a tiszta kommunikáció hiánya gátat szabhatnak a programok eredményes működésében. Egyik legfontosabb tényező a programok sikerességének garantálása

szempontjából a közösségi részvétel, közösség fejlesztése. Az eredmények azt mutatták, hogy ha ez eredményes, akkor a fentebb felsorolt tényezők is jobb működésre voltak képesek (Tidmarsh – Thompson – Quinton-Cumming 2022).

Ha a társadalmi befektetésről és a fejlesztési programokról van szó érdemes pár szót ejteni arról, hogy az állami szociális célú kiadások milyen hatással vannak a NEET (nem vesz részt oktatásban, foglalkoztatásban vagy képzésben) fiatalok helyzetére. Ugyan a kutatás alanyai nem kifejezetten csak a NEET-fiatalokra korlátozódik, helyzetük és lehetőségeik sok esetben hasonlóak. Az hogy egy állam a GDP-jéből mekkora részt költ szociális célra, szignifikáns kapcsolatot mutat a NEET-fiattalá válás esélyével. Tehát, ha egy ország többet költ ilyen jellegű kiadásokra, akkor csökkenhet annak az esélye, hogy a fiatalok NEET-fiatalok lesznek. Ezenfelül pedig az iskolából a munkaerőpiacra való átmenetet, az oktatást célzó állami kiadások is ilyen hatással bírnak (Youn – Kang 2023).

A fiatalok életében egy fontos átmenetet képez az oktatásból a munka világába történő váltás. Itt előfordulhat, hogy az fiatalok egyikhez vagy épp a másikhoz kötődnek jobban, ezt nagy heterogenitás jellemzi. Így szükség lenne olyan szolgáltatásokra, támogatásra, amely az oktatáshoz vagy a munkához való kapcsolódást célozza a kialakulóban lévő felnőttkorban. Ez pedig azt vetíti előre, hogy a hasonló célú támogató programoknak nem csak azokat kellene bevonni, akik egyikhez sem tudnak kapcsolódni, valamint a korhatárt is fel kellene emelni akár 26 éves korig. Azt is érdemes fontolóra venni, hogy hogyan definiáljuk a sikert ezeknél a programoknál, hiszen az intézményi kapcsolaton túl érdemes az egészséges fejlődést is figyelembe venni, kitérve a mentális egészségre, az egészséges emberi kapcsolatokra, a civil részvételre és a testi jóllétre. Külön figyelmet kell fordítani azokra a személyekre, akik esetleg már szülők, vagy valamilyen etnikai kisebbséghez tartoznak (Palmer – Connolly 2022).

Egy Amerikában készült tanulmány a közösségi alapon működő kifejezetten fiatalokat célzó szervezetek funkcióját és szerepét vizsgálta a fiatalok életében. Itt kiderült, hogy ezekhez a szervezetekhez különböző esetekben fordulnak a fiatalok és nem csak a hátrányos helyzetű, rossz kapcsolati tőkével rendelkező fiatalok. Sőt az első esetben inkább a kapcsolatrendszerük kiegészítéseként, a lehetőségeik kiszélesítéseként veszik igénybe az ott elérhető szolgáltatásokat, nem feltétlen a tárgyi dolgok miatt. A második szint, amikor például munkaerőpiaci programokon, képzéseken vesznek részt, hogy növeljék versenyképességüket a munkaerőpiacon. Ide tartozik az is, hogy valamiféle kisebb természetbeni támogatással kapcsolatban keresik meg a szervezeteket, mint ruha, gyermekmegőrző, vagy lakhatással kapcsolatos segítség. Olyan segítség ez, amelyeket átfordítva, átváltva tudják növelni megélhetési lehetőségeiket. A harmadik szint pedig az, amikor már mint egy utolsó mentővár jelennek meg a szervezetek, itt olyan súlyos problémákkal jelentkeznek a fiatalok, mint a hajléktalanság. Ide akkor érnek el a fiatalok, amikor már minden kapcsolatukat kimerítették vagy épp olyan stigmával, kirekesztéssel találkoznak, ahol már szükség van külső segítségre (Visser – Mullooly – Campos – Melchor 2020).

MÓDSZERTAN

A kutatás során 15 db félig strukturált interjú készült 16–25 éves, szegénységben, hátrányos helyzetben lévő, kistélepülésen élő fiatalokkal. Az interjúalanyok kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy a nemek közel azonos arányban képviseltessék magukat, végül 8 db nő és 7 db férfi alany került be a mintába. A kiválasztott fiatalok az Észak-alföldi régióban, kisvárosban, vagy falusi környezetben élnek. Ezen felül jelenlegi életkörülményeik, a gyermekkorukban tapasztaltak, az anyagi helyzetük, státuszuk alapján hátrányos helyzetűnek tekinthetők. 7 fő roma származású, így gyermekkortól kezdve általános élménynek számít köreikben a diszkrimináció, a kirekesztés. 6 főnek saját családja, gyermeke is van, így ők több szempontból is kapcsolódhatnak az ellátórendszerhez. Többnyire leszakadó, periférikus településrészen élnek, 7 főnek jelenleg nincs munkaviszonya, 4 főnek van állandó munkahelye, 1 fő csecsemővel van otthon, 1 fő közfoglalkoztatott, 1 fő alkalmi munkákból él, míg 1 fő a megkérdezés idején tanuló volt. Azok a megkérdezettek, akik dolgoznak alacsony státuszú, alacsony iskolai végzettséget igénylő munkát végeznek. A megkérdezettek jövedelmi helyzete, anyagi lehetőségeik szűkösek, félretenni nem tudnak, egy nagyobb összegű, előre nem látott kiadást nem tudnának kezelni.

Az interjú kérdéssor összesen 11 dimenzióból állt és azzal a céllal készült, hogy kiszűrje az intézmények jelenlétét a fiatalok életében. Az első dimenzió a gyermekkor kérdéseit fessegerte, amelyben egyrészt a család intézményét vettük górcső alá, az alanyok gyermekkori élményeit, kötődéseit, a szülőhelyükön kialakított társas kapcsolatokat, majd az ott megjelenő intézményeket. A következő nagy dimenzió az oktatási életút nevet kapta, melyet kettébontottunk általános iskolai és középiskolai élményekre. Itt olyan kérdéseket tettünk fel, amely egészen onnan indul, hogy szeretett-e az alany iskolába járni, majd rákérdeztünk meghatározó személyekre az iskolában és hangsúlyos szerepet kap a siker-kudarc jelensége is.

A múlt elemzése után az alany jelenkori életére is kíváncsiak voltunk, így ebbe a dimenzióba olyan kérdések kerültek, amelyek segítenek annak meghatározásában, hogy az alanyok jelenlegi életkörülményeik milyenek a gyermekkorhoz képest és milyen személyes kapcsolatokat ápolnak. A következő, ötödik dimenzióban ugyanezt a témakört boncolgatva megkérdezésre került az alanyok jövedelmi helyzete, lakhatási helyzetük, egészségügyi helyzetük és szubjektív érzetük. A következő két dimenzió a munkahelyi kapcsolataikat és a lakóhelyhez történő helyi kötődéseiket vette górcső alá, különös tekintettel a személyes és intézményi kapcsolatokra. A hetedik dimenzióban társas támogatási rendszeren belüli informális kapcsolatok kerültek kiveszésre, a nyolcadikban a jóléti, formális intézményekhez való kapcsolódás. A kilencedik dimenzió részletesebben rákérdezett a helyi szintű intézményi kapcsolódásokra, ahol külön rész volt az állami szervezetekhez történő kapcsolódás és a projektekben való részvétel. Ezután következett az a dimenzió, amely a nem állami fenntartású intézményekre kérdez rá, úgy mint a civil és egyházi intézmények. Az interjúkérdések a „Jövőkép” c. dimenzióval zárulnak és az a célja, hogy a fiatalok elmeséljék jövőre vonatkozó terveiket, és az abban szereplő esetleges intézményeket. Próbáltunk minden olyan lehetséges intézményre rákérdezni, amely kapcsolódási pontot jelenthet a fiatalok életében. Éppen ezért egy-egy típusú intézmény több dimenzióban is szerepeltetve van, csak más kontextusban, a rá vonatkozó kérdés máshogy feltéve jelenik meg.

Jelen tanulmányban nem kifejezetten egy dimenzió elemzésére vállalkozom, sokkal inkább az intézményi kapcsolódásokat veszem alapul több dimenzión – így több életszakaszon keresztül.

ELEMZÉS

Elsődleges szocializációs színtér: az iskola

A lemorzsolódás közvetlen okai

A gyermekek és fiatalok egyik fő szocializációs színtere az iskola, amely, mint a szakirodalom elemzésénél is láthattuk, egy meghatározó intézmény az hátránykompenzálás, az egyenlőtlenségek és így a fiatalok későbbi életútja szempontjából. Ugyan jelen kutatás nem az oktatási intézményekhez való kapcsolódást vizsgálja, fontosnak tartom erről is szót ejteni.

A megkérdezett fiatalok többségének a legmagasabb iskolai végzettsége a nyolc általános. A férfiak mindegyike 8 általánossal rendelkezik, míg a nők közül két főnek van szakmája, egynek érettségije, egy fő pedig 12 osztályt elvégzett, de a szakmát és az érettségit már nem tette le. Így elmondható, hogy a legtöbben a fiatalok közül lemorzsolódtak, amelynek több oka is van. Az okokat azonban két csoportra osztanám. Az egyik az alany által is kimondott, látható, közvetlen ok, míg a másik egy látens, nem feltétlen kimondott közvetetten befolyásoló erő.

Az előbbihez tartozik, hogy több fiatal a munka, pénzkereset céljából hagyta ott idő előtt az iskolát vagy mert a családjának szüksége volt rá.

„Azért hagytam abba a tanulást, mert kőműves segédként beálltam dolgozni, mert elég jól fizetett és úgy gondoltam ez jobban megéri, mint az iskolát befejezni” (F7, 8 általános iskolai végzettségű, férfi)

„Nem érdekelt igazán az iskola, nem akartam tanulni, meg munkát is ajánlottak és kellett pénz. Munkát ajánlottak és így nem tudtam iskolába menni, de fontosabb volt a pénz.” (F14, 21 éves 8 általános iskolai végzettségű férfi)

„Sokszor mondták a tanárok, hogy tanulni kell. Meg anya is mondta néha, de annyira nem akartam és ahogy mondtam, segíteni kellett itthon anyának, mert nagyon beteg meg mamáék is papával” (F15, 8 általános iskolai végzettségű, 18 éves, nő)

A nők esetében megjelent még a szerelem és az idő előtti teherbeesés, mint indok. Emellett pedig nagyon jelentősnek bizonyult a szülői féltés és a távolság. A megfelelő továbbtanulási lehetőség ugyanis csak egy távolabbi nagyvárosban lett volna elérhető, ahová vagy ő, vagy a szülők nem akarták, hogy elmenjen.

„Jött a szerelem, meg a gyerek. Hülye voltam” (F3, 23 éves, 8 általános iskolai végzettségű, nő)

„Csak ugye én csak a hetet jártam, nem tudtam velük mert ugye a kislánnyal (...) terhes lettem és mondjuk nem mehettem terhesen. És én csak pótvizsgán raktam le a nyolcat” (F5, 8 általános iskolai végzettségű, 25 éves nő)

„Miért hagytad abba a tanulást?

(...) féltettek. Félték elengedni engem, mert másik városba kellett menni (...) és ezért félték elengedni” (F6, 8 általános iskolai végzettségű, 25 éves, nő)

A motiváció hiánya is sok esetben előfordult több okból kifolyólag. Az egyik, hogy a fiatal nem azt a szakmát tanulta, amit szeretett volna, így nem volt motiváció annak befejezésére.

„Igazából nincs bennem megbánás, mert én nem is ezt a szakmát szerettem volna, ez jött össze” (F8, 12 osztályt végzett, 25 éves, nő)

„Nem kaptam segítséget, meg nem is igazán azt tanultam, amit szerettem volna.” (F18, 8 általános iskolai végzettségű, férfi)

A másik pedig a sok kudarc élményből, a rossz osztályközösségből fakad és abból, hogy a tanárokkal való kapcsolat konfliktusokkal terhelt volt.

A lemorzsolódás látens okai

Itt pedig rá is térnék a látens okokra, amelyek ugyan valamilyen szinten kimondásra kerültek, de nem, mint egy ok arra, amiért otthagya az iskolát, hanem inkább csak, mint élmény lettek megosztva. Ezek az élmények viszont egyértelműen mély strukturális problémákat jeleznek, amelyek összeadódva fokozottan erősíthetik a lemorzsolódásra való hajlamot.

Az egyik ilyen befolyásoló tényező az iskolaváltás. Három fiatal is nyilatkozott általános iskolai karrierje során egyszeri vagy többszöri iskolaváltásról, amely megnehezítette a beilleszkedést, a tanulmányokban való előmenetelt.

Több fiatal cigány származása miatt diszkriminálva érezte magát. Emiatt vagy a tanárok nem úgy kezelték, vagy éppen az osztálytársak piszkálták, közösisítették ki.

„Az osztályomban rajtam kívül volt még 4 cigány, a többiek magyarok voltak. Általában mi öten jóban voltunk, de az osztály többi tagja nem szeretett minket.” (F7)

„Nem volt annyira rossz, néha a tanárok kicsit azért éreztették velem, hogy cigány vagyok, többször megjegyzést tettek, hogy úgyse lesz belőlem semmi, meg stb.” (F9, 8 általános iskolai végzettségű, 23 éves, férfi)

„(...) nem szerettek minket, cigányokat a többiek. néhány tanáron is érződött, hogy máshogy bántak velünk, mint a magyarokkal.” (F17, 8 általános iskolai végzettségű, 21 éves, férfi)

Az iskolák általi negatív diszkrimináció egyik legdurvább megjelenése az volt, amikor egy pályaaorientációs rendezvényen a cigány származású diákoknak csak a szakmaszerzéshez kapcsolódó továbbtanulási lehetőségeket mutatták be.

„Hetedikben volt pályaaorientáció, amikor bemutatták a középiskolákat, hogy mi mivel foglalkozik, de nekünk csak a szakmákról beszéltek. Külön vették azokat, akiket alkalmasnak tartottak a gimnáziumra” (F17)

A diszkrimináció mellett egy másik nagyon jelentősen szembetűnő jelenség az iskola és a tanárok képtelensége az odafigyelésre és a motiválásra, amely egyfajta érdektelenséggel vegyül. A fiatalokat ugyanis megkérdeztük többször is arról, hogy volt-e olyan személy iskolai karrierjük során, aki bátorította, biztatta, segítette őket, valamint a tanárokkal való kapcsolatáról. Az élmények vegyesnek bizonyultak. Sok esetben az derült ki, hogy a tanárok nem bátorították őket a tanulásban, azonban ha nem az elvárt szinten teljesítettek, akkor mogorvák voltak, nem foglalkoztak velük, sőt tiszteletlenek is voltak, esetleg hibáztatták, nem álltak ki mellettük, amikor piszkálódás volt az osztályban. Egyesek közönyösségről is nyilatkoztak:

„A tanároknak mindegy volt, hogy befejezzük-e a sulit vagy sem” (F14)

A motiválásnak, biztatásnak egy következő szintje az volt, ami a legtöbb helyen ebben ki is merült, hogy a tanárok vagy épp az iskolaigazgató csak mondogatták, hogy tanulni kell, szakmát szerezni, mert akkor lehet csak sok pénzt keresni. A tettek ezek mögül a biztatások mögül azonban hiányoztak, valódi eszköztárat, segítséget nem kaptak a kezükbe a fiatalok.

Előfordult azonban ennek az ellenkezője is, hiszen volt olyan megkérdezett, akinek az életében jelentős szerepet játszott egy-egy tanár. A tehetség felismerése és gondozása megvalósult, hiszen szavalóversenyre vitték és szakkörökön is részt vett. Előfordult, hogy az osztályfőnök segített lerakni a 8. osztályt, de voltak olyanok is, akik rajzsakkörbe jártak, vagy épp a labdarúgásban voltak tehetségesek, így külön foglalkozott velük az edző, testnevelő tanár. Beszámoltak olyan tanárról is, aki külön kinyomtatatta azon lehetséges középiskolák listáját, ahová lehetett volna jelentkezni továbbtanulni az adott fiatal tehetségének megfelelően és még a felvételi felkészítést is vállalta volna.

A kortárs kapcsolatok és az iskolai sikeresség

Jelentős tényező még a gyermekek és fiatalok iskolai eredményessége szempontjából a társas kapcsolatok milyensége. A fiatalokkal történt beszélgetésből kiderül, hogy közel felének az osztályközössége nem volt megfelelő. Konfliktusokkal terhelt volt, verekedések, piszkálódás, kiközösítés árnyalta be a mindennapokat. Volt, akit azért kiközösítettek ki és piszkáltak mert cigány származású volt, de volt akit azért, mert intézetben nevelkedett. Előfordult, hogy ez odáig fajult, hogy fizikai tünetek jelentkeztek, amikor iskolába kellett menni.

„(...) a légkör nem volt jó. Hányingerem volt, amikor be kellett menni, ezért sokat nem jártam be. Amikor lehetett, nem mentem be” (F16, 8 általános iskolai végzettségű, 17 éves, nő)

Jó pár válaszadó semlegesen nyilatkozott az osztályközösségről, és olyan is volt, akinek általános iskolában még jó volt, középiskolában már annyira nem, vagy épp fordítva. A harmadik csoport az, akinek kifejezetten jó osztálya volt, egy olyan közösség, ahová szeretett járni. Ők a második nagy csoport. Egy ember azt is említette, hogy ő kifejezetten a haverok miatt szeretett iskolába járni.

„Hát, az iskolába igazából a haverok miatt szerettem járni, tanulni nem nagyon szerettem annyira (...)” (F9)

„Oda csak a haverok miatt szerettem járni, de csak 2 évig jártam oda.” (F7)

Az is megfigyelhető azonban, hogy ezek a kortársi kapcsolatok nem elmélyült barátságok voltak, sokkal inkább felületes, haveri viszony.

„Jó volt, meg ugye voltak barátaim, barátnőim, de nem volt velük olyan jó kapcsolatom, úgymond, hogy nem találkoztunk meg ilyenek csak a suliba” (F1, szakmával rendelkezik, 24 éves, nő)

„Szoktam velük találkozni, de nem a barátaim. Direkt nem is szoktam velük találkozni, csak látjuk egymást az utcán vagy valahol” (F16)

„Inkább haverok, nem mondanám őket barátoknak” (F13, 8 általános iskolai végzettségű, 20 éves férfi)

Érdekes eredmény, hogy a megkérdezett fiatalok legtöbbször elmondásuk szerint közepes tanuló volt, csak egy ember számolt be bukásról. A nő válaszadóknak azonban egyértelműen jobb iskolai élményei voltak és aktívabban is részt vettek az iskolai és iskolán kívüli programokban, szakkörökben, amely a beágyazottságukat és az iskolai előremenetelüket is nagyban segítette. Motiváltabbnak mutatkoztak. Ezzel szemben a férfi válaszadók többnyire inkább csak megtúrták a programokat, egyéb elfoglaltságban többségük nem vett részt és a tanulásban is kevésbé voltak motiváltak.

Összefoglalva látható, hogy az iskolai életút és motiváció mennyire sok tényezőből tevődik össze. Az is egyértelműen kiderül, hogy a problémák rendszerszintűek, hiszen egyrészt sok esetben a szülő sem tud példát mutatni, motiválni vagy mint láthatjuk vissza is tartja a fiataalt az előrelépéstől. Feltételezhetően a szülőknél is megjelent már ez a probléma, amikor ők voltak fiatalok. Másrészt maga az oktatási rendszernek, az abban dolgozóknak sincs meg az eszköztára arra, hogy ezeket a fiatalokat a megfelelő módon tudják kezelni, motiválni, tanítani. Sokan olyan háttérből jönnek, ahol nem egyértelmű a tanulás, mint érték, mint eszköz a jobb élet kialakítására és még ha egyértelmű is, nem feltétlen áll rendelkezésre minden feltétel a sikeres iskolai életúthoz. Ahogy azt fent is említettem, a szakirodalom is azt mondja, hogy a társas kapcsolatoknak jelentős hatása van, amely itt is kiderült, hiszen a kortársakkal való kapcsolat is erősen befolyásolta az adott fiatal kedvét, motivációját, csakúgy mint a tanárok attitűdje.

JÓLÉTI INTÉZMÉNYEKHEZ VALÓ KAPCSOLÓDÁS

A jóléti intézményekhez fűződő viszony elemzését elsősorban a formális, legfőképp állami intézmények oldaláról kezdem. A megkérdezett fiatalok közül 9 fő elmondása szerint gyermekkorában nem állt a család kapcsolatban segítő szakemberrel, intézménnyel vagy legalábbis nem emlékeznek rá. Egy ember említette, hogy szülei nevelőszülők, ezért rendszeresen volt kapcsolatuk gyámügyi szakemberrel, gyermekjóléti munkatárssal. Egy ember ugyan azt mondta, hogy nem volt ilyen jellegű kapcsolat gyermekkorában, de később említette, hogy ruhaadományt kaptak. Volt, aki aktívan emlékezett rá, hogy védőnővel és családsegítővel is kapcsolatban állt a család, sőt volt, aki megjegyezte, hogy sok segítséget kaptak tőlük. Az egyik alany pedig visszaemlékezett, hogy amikor szüksége volt rá, iskolai tanulmányaihoz kapott a gyámhivaltól szämítógépet és kisebb pénzbeli segítséget. Egy ember pedig gyermekkorában járt tanodába.

Az interjúk során a jelenlegi intézményi kapcsolataira is rákérdeztem. Az alanyok közül kilenc főnek jelenleg semmilyen kapcsolata nincs jóléti intézményekkel, amelyek állami alapon működnek. Azonban, a további beszélgetések során kiderült, hogy nem mindig azonosították az intézményrendszerrel azt a személyt, aki segített nekik, például a védőnőt. Először ugyanis azt nyilatkozták, hogy nem állnak velük kapcsolatban, nincs, aki segít, aztán kiderült, hogy védőnővel mégiscsak volt összeköttetés. Több interjúalany pedig nem is tudta, hogy kitől lehetne segítséget kérni, nem ismerte a munkásságukat, esetlegesen csak az önkormányzat jutott eszébe. Ez érdekes eredmény, hiszen arra enged következtetni, hogy a fiatalok nem rendelkeznek információval arról, hogy az adott segítő személy hova tartozik a rendszerben, illetve aggodalomra is adhat okot, hiszen így lehetséges, hogy nem tudják hová fordulhatnak segítségért. Persze, volt olyan alany is, aki meg tudta nevezni, mint segítő személyt, akire támaszkodhat a védőnő és a gyermekorvos.

A leggyakoribb segítő személy a családsegítő volt, akihez a fiatalok fordulhatnak legyen szó hivatalos ügyek intézéséről, adományról, vagy ha csak valakivel beszélgetni szeretnének. Az elmondásuk alapján ez egy abszolút bizalmi kapcsolat, pusztán egy ember tüntette fel negatívabb színben a családsegítővel kötött kapcsolatot, elmondása szerint „ők ellenőrizni jönnek mindig” (F14). Egy másik személy pedig nem érzi, hogy valódi segítséget tudnának nyújtani, de ahogy kifejezte, ez nem teljesen az ő hibájuk, hiszen „tudom, hogy nekik is van olyan dolog, amivel nem értenek egyet, de a törvényben az van, hogy azt kell csinálniuk” (F17).

Az állami szervezethez tartozó intézményeken, személyeken kívül pedig megjelennek egyházi, illetve civil szereplők is. Volt olyan személy, aki a helyi tanoda vezetőjével ápolt jó kapcsolatot, őt érezte bizalmas, segítő személynek. Népszerű volt még több helyen a Jelenlét Pont és annak munkatársai, a Máltai Szeretetszolgálat tevékenysége, amely fenntartóként gyakran összefolyt a Jelenlét Ponttal, vagy épp a nagycsaládosok szervezete, de a népkonyha is említésre került.

Amely fiataloknak már volt saját gyermeke, szintén rákérdeztünk arra, hogy honnan, milyen segítséget kaptak a gyermek születésekor, gyermeknevelésben. Két személy nyilatkozta, hogy egyáltalán semmilyen segítséget nem kapott az intézményrendszerből, sőt inkább a közeli családi kapcsolatok domináltak, mint elsődleges segítő közeg. Volt olyan megkérdezett is, aki állami intézménytől nem kapott segítséget, de a helyben működő szeretetszolgálat projektjében részt vesznek a gyermekek és tanodába is járnak.

„Hát most benne vagyunk egy programba ami az ilyen kisebb gyerekeknek a nullától három éves korig tart foglalkozást” (F6)

Egy alany a beszélgetés idején épp gyermeke felügyeleti jogáért harcolt, ennek kapcsán állt rendszeres kapcsolatban családsegítő szakemberrel, valamint elmondta, hogy a gyermek születésekor kaptak babacsomagot és a családsegítő is segítségükre volt. A Jelenlét Pont szintén segít a gyermekekkel kapcsolatos feladatok ellátásában, főként tárgyi adományokkal.

A szakirodalmi feldolgozásnál említettem a közösségi terek fontosságát. A megkérdezett fiatalok többsége nem tudott olyan helyet mondani, ahol a hasonló érdeklődésű, vagy a szülők, hátrányos helyzetű fiatalok össze tudnának gyűlni egy közösségbe és megvitatni a problémákat, segíteni egymásnak, közösséget kovácsolni. Egy ember említette csak, hogy működik közös térsza szagatás, kismamaklub helyben, de nem mindig tud elmenni. Egy másik ember

pedig a Jelenlét Pontot említette, mint hely, ahol összegyűlnek a családok. A szavaiból azonban úgy lehetett kivenni, hogy ez nem szervezett keretek között történik, csupán összetalálkozásokról van szó.

A továbbiakban nem a személyes kötődésekről lesz szó, hanem arról, hogy a fiatalok általánosságban milyen információkkal rendelkeznek a további jóléti intézményekkel kapcsolatban. Többen említették a természetbeni segítséget úgy, mint a ruha és száraz élelmiszer osztást, bútorosztást, de volt ahol ruhamosási és zuhanyzási lehetőségről is beszámoltak. A gyermekeknek több településen szerveznek nyári tábort, ingyenes étkezést nyári szünetben, vagy épp iskolakezdési támogatást. Ezek legtöbbször azonban valamilyen civil vagy egyházi intézmény által szervezett program, intézkedés. A helyi önkormányzatokról már nem voltak olyan jó véleményekkel, sok esetben nem is látták, hogy hogyan segít. A tapasztalatok szerint az önkormányzat nem mindig hallgatja meg a rászorulókat, megjelenik az érdekes-érdemtelen szegény jelensége, csak segítyt lehet kérni, abból is esetit, és nem is mindig kap, akinek szüksége van rá. A tűzifa is említésre került, mint önkormányzati segítség.

„Segélyt tudnak kérni az önkormányzattól, de nem mindig kapnak. Közmunkán vannak néhányan, az nagy segítség. Amúgy adományt lehet kérni, de azt is ki kell érdemelni” (F16)

HELYI INTÉZMÉNYEKHEZ VALÓ KAPCSOLÓDÁS

Az előzőekben a formális jóléti intézményekre fókuszáltam, amelyekkel a fiatalok kapcsolatban állhatnak. Most rátérek a kifejezetten helyben működő lehetőségekre. Fontosnak látom megjegyezni, hogy az interjúk során kiderült, nem lehet egy pontos határvonalat húzni a kifejezetten központi, országosan működő intézmények és a csak helyi szinten működő szervezetek, kezdeményezések között. A megkérdezett alanyok ugyanis a legtöbb esetben csak azt érzékelik, hogy kapnak vagy épp nem kapnak segítséget, arról azonban már nem rendelkeznek információval, hogy az adott segítő szervezet, aki gyakran egy személy, milyen intézményi szinten van, hová tartozik.

A helyben működő intézményekhez való kapcsolódást még mélyebben meg szeretttük volna ismerni, hátha elhangzik olyan információ, amit azelőtt még nem érintettünk, ezért itt már részletekbe menően tettük fel a kérdéseket. Három aldimenzióra osztottuk a kérdéseket. Az első blokkban általánosságban az intézményekről kérdeztük őket, itt fontos volt, hogy meg tudjanak ők maguk nevezni intézményeket, majd rátérünk külön helyben tipikusan előfordulható intézményekre érintőlegesen, úgy mint az önkormányzat, helyi képviselők, egyház, civil szervezetek. Ez azt a célt szolgálta, hogy feltérképezzük, milyen intézményi kép él a fiatalok fejében helyi szinten. Ezután konkrétan az állami szervezeteken volt a hangsúly, majd az esetlegesen helyben működő projektekről.

Az interjú ezen részében sikerült több dolgot megtudnunk a fiatalok önkormányzathoz fűződő viszonyáról. 10 főnek semmilyen kapcsolata nincs a helyi önkormányzattal, nem nyújtanak nekik semmilyen segítséget. További 4 fiatal pedig egyszer kért eddig tőlük segítséget vagy segélyt vagy munkalehetőség formájában, utóbbi pedig nem zárult pozitívan, mert elutasították őket. Az egyikük túl fiatal volt a közmunkához, a másikuk pedig úgy nyilatkozott, hogy „persze a másíknak adtak” (F14). Egyébként hasonló másik alany esetében is elhangzott:

„Nem sokat segítenek, vagyis én így látom. (...) Nem azokat támogatják, akiknek tényleg szükségük lenne a segítségre, hanem akik közel ülnek a tűzhöz” (F17). Egy másik alany ugyan nem volt segítséget kérni, de tisztában van azzal milyen segítséget lehet itt kérni. Azt is elmondta azonban, hogy ezek csak a legszegényebb helyzetben lévőknek jutnak, „meg akik valami miatt kiérdemlik” (F16). A fiatalok többsége egyébként nem is tudta milyen szolgáltatásokat lehet igénybe venni az önkormányzatnál, esetleg csak a hivatalos ügyek intézését tudták megnevezni.

Lényeges intézmények lehetnek még az életükben a „munkaügyi központok”, amely intézményeknek már ugye nem ez a hivatalos nevük, az alanyok mégis csak így ismerik, hiszen a közbeszédben ez az elnevezés maradt fenn. Ezzel kapcsolatban vegyes véleményekkel találkoztunk. Volt olyan, aki elment munkalehetőséget keresve, de nem kapott munkát, nem hívták vissza soha. „Egyszer voltam, de nem nagyon jutottam semmire és többet nem is mentem, Csak mondták, hogy ha lesz munka, akkor hívnak, de soha nem hívtak” (F7), de olyan is előfordult, hogy inkább a képzések felé terelték volna: „Mondták, hogy mehetnék képzésre, de én nem mentem, mert nem volt kedvem. Normális munkát akartam, nem tanulni. De hát ők se tudtak olyan munkát ajánlani, ami nekem jó lett volna” (F17). Az egyik alanyt pedig kiközvetítették, de végül mégsem vették fel dolgozni, azonban az ügyintézőről elmondta, hogy kedves, segítőkész és fel szokta hívni, ha van a végzettségének megfelelő munkalehetőség. Előfordult azonban egy fiatalnál, hogy volt bent, kedvesen bántak vele és még munkát is kapott, sőt a képzésekről is tájékoztatták. A többiek azonban még soha semmilyen kapcsolatban nem álltak a munkaügyi központtal, ami már csak azért is érdekes, mert többségüknek az interjú elkészítésének idejében nem volt stabil, kiszámítható munkahelye.

A kormányhivatalok, kormányablakok működését ismerték még, de ide inkább csak akkor mennek, ha okmányokat kell intézni. Egyéb állami intézmények, amelyeket a fiatalok említettek, mint a településen működő szervezetek, az az óvoda, az iskola, a rendőrség, valamint az egészségügyi szektorhoz tartozókat, úgy mint az orvos, járó-beteg központ.

A helyi önkormányzati képviselőkről is kérdeztük őket, két ellentétes válasszal találkoztunk. A legtöbben nem ismerték, nem is tudták, hogy mi az. A válaszadók másik csoportja viszont pontosan tudta ki a helyi képviselő a településen, hiszen rendszeres kapcsolata van vele.

„Mindent megígérnek, aztán abból semmi nem lesz, csak amit ők akarnak, hogy legyen” (F17)

„A csávóról már meséltem, aki jár ide, akire szavazni kell. Rendes gyerek, mert lehet, hogy meg fogja vásárolni a házakat is. Meg érdekli őt, hogy mi van velünk, vannak-e gondjaink, ilyesmi” (F4, középfokú iskolai végzettségű, 22 éves, nő)

Egy ember tett említést Roma Nemzetiségi Önkormányzat működéséről: „Van itt cigány kormányzat is, de az se csinál semmit” (F9)

Többször tudtak megnevezni olyan egyéb szervezeteket, amelyek szerepet játszhatnak a hátrányos helyzetű fiatalok és családok életében felmerülő problémák megoldásában, de az igénybevétel módjáról és a véleményekről megosztottak a tapasztalatok. 6 olyan fiatal volt, akinek abszolút semmi kapcsolata nincs semmilyen szervezettel és a településen nem is tudna megnevezni, vagy ha meg is nevezi, nem tud hozzá kapcsolódni. Egyébként a református egyházat, gyülekezetet vagy más felekezethez tartozó egyházi személyeket neveztek meg, mint

helyben működő segítő szervezetet, akihez tudnak is problémával fordulni. Ezután jöttek a helyben működő civilek, mint a nagycsaládosok, a szeretetszolgálatok vagy épp a polgárőrség. De olyan fiatal is akadt, aki két konkrét személyt nevezett meg.

Utolsó kérdésként a helyben működő, fiatalokat, szegényeket célzó projektekről kérdeztük őket. A válaszok egyöntetűen azt jelzik, hogy a fiataloknak nincs ismerete helyben futó, gyakran őket és a családjukat érintő projektekről.

1. táblázat A legfontosabb állami intézmények és a hozzájuk fűződő tapasztalatok összefoglalása

Helyi intézmény	Releváns szolgáltatások	Hozzá fűződő élmény
Önkormányzat	Települési támogatás, munkalehetőség nyújtása, közösségszervezés	Nincs kapcsolat, nincs információ, elutasítás
„Munkaügyi központ”	Munkalehetőség biztosítása, képzési lehetőségek biztosítása	Nincs kapcsolat, nem tudtak segíteni, segítettek, opciókat ajánlottak
Kormányhivatal	Támogatások, ellátások biztosítása, okmányiroda	Ritkán van kapcsolat, csak okmányokkal kapcsolatos ügyintézés
Önkormányzati képviselők, Roma nemzetiségi önkormányzati képviselők	Érdekképviselet	Nincs kapcsolat, rendszeres kapcsolat

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban először a teljesség igénye nélkül elemeztem a témában releváns szakirodalmakat annak érdekében, hogy megalapozzam kutatásom. Itt kitértem az iskola hátránykompenzálsban játszott szerepére, majd bemutattam olyan egyéb intézményeket, beavatkozási módszereket, amelyek az iskolát kiegészítve hivatottak a gyermekek hátrányát csökkenteni. Részletesen tárgyaltam az iskolák egyenlőtlenségek újratermelődésében játszott szerepét, majd a szociális és gyermekvédelmi rendszer visszasságairól is szót ejtettem.

A nemzetközi szakirodalom bemutatásában részletesen beszéltem a segítő, illetve a kortárs kapcsolatok fontosságáról, illetve arról, hogy miért érdemes az államoknak a humán tőkébe, ezzel pedig a fiatalokba fektetni.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy az iskolai lemorzsolódás komplex tényezők együttjárásának következménye, amely mélyen fekvő strukturális problémákra utal és amelyeket a jelenlegi szociálpolitikai rendszer képtelen kezelni. Komplex, rendszereken és intézményeken átívelő beavatkozásokra lenne szükség, azonban a rendszernek és a benne dolgozóknak jelenleg olyan mélyen fekvő, alapvető problémákkal kell megküzdeniük, amely nem teszi lehetővé a hatékony és valódi egyenlőtlenség csökkentést, hátránykompenzációt.

A fiatalok esetében gyakran megjelenik az önmaguk vagy mások általi hibáztatása, lustának, motiválatlannak tűnhetnek, azonban fontos felismerni, hogy ez nem belőlük fakadó probléma és valójában nem ilyen kvalitásokkal bírnak. Ez egy sokkal régebbre visszanyúló,

őket meghaladó rendszerszintű kihívás, amely öröklődik generációkon át és amely – változtatás hiányában – egyre több problémát fog szülni a jövőben.

A kutatás során körvonalazódott, hogy az állami szociálpolitikai intézmények sem országos, sem helyi szinten nem képesek ellátni a segítő funkcióikat, nem képesek a hátrányokat csökkenteni, hanem sokkal inkább növelik, de legalább tovább görgetik azokat a következő nemzedékek fiataljainak.

Abból a rendszerből, amelyben ezek a fiatalok felnőnek egyértelműen hiányoznak a valóban megelőző jellegű intézkedések, legyen az gyermekkorban vagy akár még a születés, fogantatás előtt. Nem elég ugyanis pusztán a gyermek születése után elkezdni annak felzárkóztatását, a problémák enyhítése érdekében szükséges lenne akár már az előző generációk felzárkóztatása, fejlesztése is. Problémaként merülnek fel a rendezetlen családi viszonyok, a motiválatlanság és a példa hiánya, amely megnehezíti a fiatalok kitörését. Kérdéses ugyan, hogy hol van az a határ, amelynél az állam már nem avatkozhat bele a család életébe, azonban a fejlesztés és segítség, a generációkon át ívelő szegénység enyhítéséhez erre szükség van.

A hátrányos helyzetű fiatalok továbbra is láthatatlanok a rendszer számára, hiszen az számukra sokszor nem ismert, és nem is tud valódi segítséget nyújtani. Érdemes lenne a szolgáltatások körét egy mély helyzet- és igényfeltárás után meghatározni, valamint az ezzel kapcsolatos döntéshozatalba az intézkedések alanyait is bevonni. Ezen felül az elérhető szolgáltatásokról bővebb és jobban célzott tájékoztatást kellene nyújtani azokon a felületeken, ahol a potenciális alanyok is találkozhatnak velük.

Utolsó javaslatként pedig a civil szereplők megerősítését fogalmaznám meg, hiszen kellő erőforrásokkal ezek a szervezetek nagy terhet tudnának levenni az állam válláról a feladatellátás kiszervezésével. Másrészt az alulról jövő, helyi szintű kezdeményezések célzottabban, gyorsabban tudnának reagálni a felmerülő problémákra, és nem utolsó sorban a közösségi kohéziót erősíthetnék.

IRODALOM

- Bencéné, A. – Farkas, B. (2021): Roma szakkollégisták életútja és jövőképeinek alakulása. https://www.researchgate.net/profile/Bencene-Andrea/publication/352649095_Roma_szakkollegistak_eletutja_es_jovokepenek_alakulasa/links/60d1ef8a299bf19b8d9a4bfa/Roma-szakkollegistak-eletutja-es-jovokepenek-alakulasa.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Bidmead, E. – El Zerbi, C. – Cheetham, M. – Frost, S. (2023): A rapid review of children and young people's views of poverty and welfare in the context of Universal Credit. *Children & Society*, 37: 2047–2065. <https://doi.org/10.1111/chso.12728> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Deli, E. – Horváth, E. (2022): Hatásos, releváns, mért: hátrányos helyzetű fiatalok fejlesztési projektjei Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle*, 72(1–2): 41–56. [https://upszonline.hu/resources/volumes/72/issues/01-02/upsz_72\(01-02\)_2022__008__deli--horvath__hatasos_relevans.pdf](https://upszonline.hu/resources/volumes/72/issues/01-02/upsz_72(01-02)_2022__008__deli--horvath__hatasos_relevans.pdf) (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Iacobuță, A.-O. – Ifrim, M. (2020): Welfare Mentality as a Challenge to European Sustainable Development. What Role for Youth Inclusion and Institutions? *Sustainability*, 12(9): 35–49. <https://doi.org/10.3390/su12093549> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)

- Kállai, G. (2014): A gyermekvédelmi rendszer és az iskola kapcsolata a korai iskolaelhagyás megelőzéséért. *Iskolakultúra*, 24(5): 55–64.
- Kiss, M. – Vastagh, Z. (2021): Hátránykompenzáció az iskolán kívül? Az extrakurrikuláris intézmények szerepe és megítélése a tanulmányi eredményesség és előmenetel szempontjából. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(2): 96–121.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.96>
- Knize, V. J. – Wolf, M. – Zabel, C. (2021): Do disadvantaged young adults benefit less from social investment? Studying Matthew Effects in Activation Measures. *Youth and Globalization*, 3(1): 13–55. <https://doi.org/10.1163/25895745-03010002>
- Mező, F. – Dorner, L. (2024): Pályaorientációs jó gyakorlatok a tehetséggondozásban, különös tekintettel a hátrányos helyzetű fiatalokra In: „Kezdő lépések a tudományos karrier felé”. Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 91–113.
https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/8330/1/91_Mez%C5%91.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Országgyűlés Hivatala (2017) *Infójegyzet 2017/27: Gyermekvédelmi jelzőrendszer*. Budapest: Országgyűlés Hivatala. https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infójegyzet_2017_27_gyermekvedelmi+jelzorendszer.pdf/104dd04a-dca3-47bc-944e-bfb07067676f (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Palmer, A. N. – Connolly, J. P. (2022): Beyond „Disconnected Youth”: Characterizing developmental heterogeneity in school or work connections during emerging adulthood. *Child and Adolescent Social Work Journal*. <https://doi.org/10.1007/s10560-022-00894-w> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Polónyi, I. (2018): A hátrányos helyzetű kistérségekben élő fiatalok felsőoktatásba kerülésének esélyei. *Statisztikai Szemle*, 96(10): 1001–1019. https://real.mtak.hu/84026/1/2018_10_1001.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Rácz, A. (2020): A szociális munka intervencióinak hatása a társadalmi mobilitásra és immobilitásra In: Kovách, I. (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban* Budapest, Magyarország: Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont, 223–248.
- Rácz, A. – Sik, D. (2020): Gyermekes családok és a velük dolgozó szociális szakemberek percepciója a családok jól-létét, társadalmi mobilitását előmozdító szolgáltatásokról. *METSZ-TEK Társadalomtudományi Folyóirat*, 9(2): 3–28. <https://doi.org/10.18392/metsz/2020/2/1>
- Rácz, A. – Sik, D. – Tanító, Z. (2023): Fejlesztési igénnyel bíró gyermekek és szüleik lehetőségei az állami ellátórendszerben. In: Tibor, J. K. (ed.): *What will our Future be Like? : 2 essays in German, 7 in English, 30 in Hungarian language (Német, angol és magyar nyelvű esszék)*. Grosspetersdorf, Ausztria: Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, 395–408.
- Rákó, E. – Bocsi, V. (2020): Roma szakkollégisták Hajdú-Bihar megyében. *Különleges Bánásmód*, 6(4): 41–60. <https://doi.org/10.18458/KB.2020.4.41> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Sandu, R. D. (2020): Worthy and able: How helping relationships alter the trajectories of young people who face severe and multiple disadvantages. *Journal of Community Psychology*, 59: 321–342. <https://doi.org/10.1002/jcop.22460> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)

- Sandu, R. D. (2021): Defining severe and multiple disadvantage from the inside: Perspectives of young people and of their support workers. *Journal of Community Psychology*, 49: 1470–1486. <https://doi.org/10.1002/jcop.22572> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Sigmond, T. (2024): A gyermeki jogok érvényesítésének akadályai a gyermekvédelmi szakellátásban – különös tekintettel a gyermekotthoni elhelyezésre. *Esély*, 35(2): 23–40. <https://doi.org/10.48007/esely.2024.2.2> (Utolsó letöltés: 2025. 06. 26.)
- Száráz, K. (2022): A gyermekjóléti szolgáltatás szerepe a roma tanulók korai iskolaelhagyásával kapcsolatos kihívások leküzdésében. *Rendvédelem Tudományos Folyóirat (Online)*, 11(1): 2–29. http://epa.niif.hu/03300/03353/00020/pdf/EPA03353_rendvedelem_2022_1_02-29.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Tidmarsh, G. – Thompson, J. L. – Quinton, M. L. – Cumming, J. (2022): Process evaluations of positive youth development programmes for disadvantaged young people: A systematic review. *Journal of Youth Development*, 17(2). <https://doi.org/10.5195/jyd.2022.1156>
- Velkey, G. (2020): Az oktatási rendszer változásainak hatása az elmaradott vidéki térségekben élő fiatalok iskoláztatási és foglalkoztatási esélyeire. *Tér és Társadalom*, 34(4): 122–142. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3304> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Visser, M. A. – Mullooly, J. – Campos-Melchor, P. (2020): Diversifying, transforming, and last resorts: The utilization of community-based youth-serving organizations in the construction of livelihood strategies by disconnected youth in rural America. *Journal of Rural Studies*, 80: 328–336. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.10.005> (Utolsó letöltés: 2025. 02. 12.)
- Youn, M. – Kang, C. (2023): The role of the welfare state for NEETs: Exploring the association between public social spending and NEET in European countries. *Sage Open*, 13(3). <https://doi.org/10.1177/21582440231193864>

Társadalmi innovációk a közszolgáltatások rendszerében a Covid-19 járvány idején¹

Tausz Katalin
Menich Nóra
Bányai Borbála
Csabai Lucia

TAUSZ KATALIN: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociálpolitika Tanszék; tauszkati@tatk.elte.hu

MENICH NÓRA: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociálpolitika Tanszék; menich.nora@tatk.elte.hu

BÁNYAI BORBÁLA: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Fogyatékosság és Társadalmi Részvétel
Intézet; banyai.borbala@barczy.elte.hu

CSABAI LUCIA: csabailucia@gmail.com

ABSZTRAKT A tanulmányunk alapjául szolgáló kutatás során két nógrádi településen vizsgáltuk a koronavírus járvány hatását a (köz)szolgáltatások hozzáférhetőségére. Kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy születtek-e olyan új megoldások, amelyeket innovatívnak címkézhetünk. Eredményeink megerősítik a társadalmi innovációk kontextusfüggő jellegét. A rosszabb helyzetű település relatív hátránya a pandémiára adott válaszreakciók lehetőségeit is korlátok között tartja. A vizsgált két település példáján az látszik, hogy a formális szereplők, a szolgáltatást nyújtók mozgástere, lehetőségeik és kapcsolati tőkéjük kiterjedtsége – válsághelyzettől függetlenül – alapjaiban befolyásolja a szolgáltatások hozzáférhetőségét így a potenciális innovatív megoldások megszületését, elterjedését és fennmaradását is.

Kulcsszavak: társadalmi innovációk, közszolgáltatási rendszerek, koronavírus járvány, Covid-19

Social innovation in the public service system during the Covid-19 pandemic

ABSTRACT In this research, we investigated the impact of the coronavirus epidemic on the accessibility of (public) services in two villages in Nógrád County, with a special focus on whether new solutions were developed that could be labelled as innovative. Our results confirm the context-dependent nature of social innovations. The relative disadvantage of a less well-off municipality also limits the possibilities for responding to the pandemic. The two municipalities studied show that the scope of formal actors, service providers, their capabilities and their network capital, regardless of the crisis, fundamentally affects the availability of services and thus the emergence, diffusion and sustainability of potential innovative solutions.

Keywords: social innovations, public service system, coronavirus pandemic, Covid-19

¹ A kutatás és a tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia által meghirdetett Post-Covid jelenségek kutatására irányuló pályázat keretében készült (POST-COVID-2021-41: Social innovations in the ecosystem of formal and informal support systems for persons with disabilities).

BEVEZETÉS

Magyarországon a szegénység területi koncentrációja jelentős, a hátrányos helyzetű családok a kisebb lélekszámú, erőforrásszegény településeken felülreprezentáltak. Ezeket a falvakat mélyen gyökerező strukturális egyenlőtlenségek sújtják és a (köz)szolgáltatásokhoz való hozzáférés, a foglalkoztatási lehetőségek és az infrastrukturális feltételek az átlagosnál jelentősen rosszabbak (Koós 2015, 2020b; Nagy 2019). A nehéz helyzetű térségek közül az egyik legkedvezőtlenebb helyzetben az észak-magyarországi vármegyék vannak, köztük a legkisebb lélekszámú Nógrád vármegye. Itt a lakónépesség száma 2024. január 1-jén 180 469 fő volt, ami 19 százalékos csökkenés a 2001-ben mért 221 605 fős értékhez képest². Nógrádban a legalacsonyabb az egy főre jutó GDP, az országos átlag 45,4 százaléka³ és magas a szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye, továbbá 2024 I. negyedévében ebben a vármegyében a második legmagasabb a munkanélküliségi ráta (10,1%), legalacsonyabb a foglalkoztatási ráta (68%) és a legalacsonyabb a havi nettó átlagkereset is (KSH 2025). Nógrád megyében a harmadik legmagasabb a vármegyék között a hátrányos helyzetű (26,9%) és halmozottan hátrányos helyzetű (16,5%) tanulók százalékaránya az alapfokú oktatásban 2022-ben, és itt a legmagasabb a korai iskolaelhagyó gyermekek aránya (35%) (Hajdu et al. 2024).

A magyar vidék, különösen a hátrányos helyzetű térségek falvai régóta a társadalomtudományi kutatók érdeklődésének középpontjában állnak, így van ez olyan válsághelyzetek idején is, mint a Covid-19 járvány volt (Csurgó – Kovács 2023b; Kovács et al. 2020). Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint 2021-ben, globálisan és a magas jövedelmű országokban is, a koronavírus lett a második leggyakoribb halálozási ok⁴. A nemzetközi adatokból egyértelműen látszik, hogy az alacsony jövedelmű háztartásban élő személyek sokkal jelentősebben kitéttek a fertőző betegségek veszélyének. A Covid hatásaival foglalkozó kutatások másrészt egyöntetűen azt állapították meg, hogy az amúgy is törékeny helyzetű csoportok (az idősek, a gyerekek, a hajléktalan emberek, a fogyatékkal élő személyek, a bentlakásos intézményekben lakók, az etnikai kisebbségekhez tartozók) tagjai kerültek a járvány időszakában a legkiszolgáltatottabb helyzetbe és ők szenvedték meg leginkább a járvány és a vírus terjedésének megakadályozása érdekében tett korlátozó intézkedések következményeit is (FEANTSA 2020; Lauvrak – Juvet 2020; Li et al. 2023). Magyarországon a koronavírus járvány társadalmi hatásainak térbeli dimenziói között kiemelkedtek egyrészt az egészségi állapottal összefüggő különbségek (fertőzésveszély- és kitétttség, oltakozási hajlandóság és halálozási mutatók) (Brys et al. 2023; Kovács – Uzzoli 2020; Manna et al. 2024; Páger et al. 2023), másrészt a munkaerőpiaci, illetve gazdasági visszaesés eltérő mértéke (Fazekas et al. 2021; Horn-Bartal 2022; Koós 2020a) és az oktatási rendszer egyenlőtlenségei (Kende et al. 2021; Mitescu-Manea et al. 2021).

Ebben az írásban egy két évig futó kutatás tanulságait foglaljuk össze, aminek keretében, két nógrádi településen vizsgáltuk a koronavírus járvány hatását, többek között, a (köz)szolgáltatások hozzáférhetőségére. Arra a kérdésre kísérünk meg választ adni, hogy mi jellemezte a két választott településen a szociális, oktatási, egészségügyi, kulturális, civil és egyházi szol-

² https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0034.html (elérés: 2025. 02. 22.)

³ https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0078.html (elérés: 2025. 02. 22.)

⁴ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death> (elérés: 2025. 02. 22.)

gáltatások működését a Covid-19 pandémia alatt. Bár a nemzetközi kutatások javarészt a koronavírus járvány és az arra adott válaszreakciók (lezárások, korlátozások) kapcsán a nehézségekről és a negatívumokról számolnak be, a mi kutatásunk azokat az új megoldásokat kereste, amiket innovatívnak címkézhetünk, és amik fennmaradásuk esetén javítani képesek a korábbi működéseken.

HÁTTÉR

A közszolgáltatások működése a koronavírus idején

A Covid-19 pandémia új és váratlan helyzetet teremtett a szolgáltatási rendszer szereplőinek, legyenek azok közszolgáltatások, piaci szereplők, nonprofit szervezetek vagy civil csoportok. Számos tanulmány született a szociális (European Social Network 2021), az egészségügyi (Tuczyńska et al. 2022), az oktatási szolgáltatások (UNESCO et al. 2021), a civil szektor (Tageo et al. 2021) járványidőszak alatti működéséről és a nagy nemzetközi szervezetek – mint az ENSZ⁵, az Európai Unió⁶, az OECD⁷, a Világbank⁸, az UNICEF⁹, az UNESCO¹⁰ vagy az ILO¹¹ is mind monitorozták a kialakult helyzetet és a pandémia megszűnte utáni várható kihívásokat. Valamennyi szektor szereplőinek, az egészségügyi kockázatokon túl is, több hasonló, bár eltérő formában megmutatkozó nehézséggel kellett szembenézniük Európában. Bár a járvány időszakában kétségkívül új kihívásokkal is meg kellett küzdeni (például a családon belüli erőszak felerősödése (Kersten et al. 2023), az iskolákhoz kapcsolódó egyéb szolgáltatások, mint az étkeztetés, fejlesztő foglalkozások elmaradása (Menich 2024a; Zsigmond 2024 stb.), a járványhelyzet csupán felerősítette, láthatóbbá tette a korábban is kielégítetlen szükségleteket, a szolgáltatások és a társadalmi védelmi rendszerek hiányosságait.

A szociális, az egészségügyi és az oktatási szolgáltatások tevékenységét is nehezítette a fertőzésveszély, az egészségügyi kockázatok, de ezek közvetlen és közvetett következményei is, mint a sokszor kényszerű online megoldások bevezetése (távoktatás, a telemedicina, a telerehabilitáció), a növekvő felhasználói igények, továbbá az ezekkel együtt járó nagyobb terhelés és növekvő szakemberhiány, az új munkakörökből adódó feladatokra átállás terhe. Mindehhez újfajta munkaszervezésre és számos etikai és adatvédelmi kérdés újragondolására volt, vagy legalábbis, lett volna szükség (European Social Network 2021; FEANTSA 2020; Tuczyńska et al. 2022; UNESCO et al. 2021). A lezárások időszaka mindenki számára láthatóvá tette a digitális szakadék létezését és mélyülését, s hogy az eszközök, a biztonságos internet hozzáférés és a digitális írástudás nem mindenütt állt rendelkezésre (BEREC 2021; Grishchenko 2022).

⁵ <https://www.un.org/en/coronavirus/UN-response> (elérés: 2025. 02. 22.)

⁶ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/coronavirus-pandemic/#recovery> (elérés: 2025. 02. 22.)

⁷ https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/oecd-policy-responses-to-coronavirus-covid-19_5b0fd8cd-en (elérés: 2025. 02. 22.)

⁸ <https://www.worldbank.org/en/who-we-are/news/coronavirus-covid19> (elérés: 2025. 02. 22.)

⁹ <https://www.unicef.org/coronavirus/covid-19> (elérés: 2025. 02. 22.)

¹⁰ <https://www.unesco.org/en/covid-19> <https://www.unesco.org/en/covid-19> (elérés: 2025. 02. 22.)

¹¹ <https://www.ilo.org/topics/covid-19-and-world-work> (elérés: 2025. 02. 2.)

A pandémia idején tapasztaltak a pandémia megszűnése utáni időszakra vonatkozóan is számos tanulsággal szolgálhatnak. Egyrészt, a nehézségek rávilágítottak, hogy a szolgáltatások finanszírozása az országok jelentős részében nem megfelelő, és a gazdaság nehézségei miatt sok helyen nem volt forrás a megnövekedett igénybevétel, az új szabályozási rendszerekből adódó többlet feladatok és az új szolgáltatási formák kialakításának kényszere miatti többlet finanszírozásra. Másrészt, ettől nem függetlenül, felerősödött az informális megoldások, segítői hálózatok és a szolidaritás szerepe: a pandémia, különösen annak első hulláma idején a civil szervezetek és az önkéntes munka kiemelt szerepet játszott még az alapvető szükségletek kielégítésében is, sokszor a közintézmények vagy a piaci szolgáltatók tevékenységét kiegészítve, vagy helyettük is (Tageo et al. 2021). Harmadrészt, a járvány idején sokan – köztük a döntéshozók is – kevésbé tartották fontosnak a szociális szolgáltatásokat az egészségügyi ellátáshoz képest. Ennek következtében nemcsak a rászoruló emberek hangja veszett el, hanem a velük dolgozó szakemberek véleménye sem jutott el a döntéshozókhoz (European Social Network 2021; FEANTSA 2020).

Az európaihoz hasonlóan a magyar kutatások eredményei is egyértelműen rámutatnak, hogy a Covid-19 hatására a hozzáférésben megmutatkozó térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek, a lezárások időszakában – és akár azon túl is – felerősödtek. Az oktatási rendszer elemzésének dominanciája mellett valamennyi közszolgáltatással foglalkozó kutatásból látszik a hátrányos helyzetű családok és a hátrányos helyzetű térségek, valamint a nagyvárosokhoz képest a kistelepülések relatív hátránya is (Csurgó – Kovách 2023b; Dávid et al. 2021). Ugyanakkor az informális kapcsolatok felerősödése és a kvalitatív kutatások arra világítanak rá, hogy a város-vidék, nagyváros-kistelepülés különbségek bizonyos tényezők kapcsán pozitív színezetet is kaphattak, sőt, a vírushelyzet akár vonzóbbá is tehetette a vidéki életet (Csurgó – Kovách 2023b; Low et al. 2022), a kisebb közösségek nyújtotta nyugalmasabb mindennapok, a szorosabb emberi kapcsolatok és a nagyobb fizikai tér növelhették a falusi emberek biztonságérzetét (Bihari et al. 2023; Csurgó 2023).

Kutatásunkkal ezért is céloztuk az egyik leghátrányosabb helyzetű térség megyéjének két községét, ahol megvizsgáltuk, hogy a kisközösségekben, amelyeknek a szakemberek (házi orvosok, védőnők, szociális munkások, önkormányzati dolgozók stb.) többsége jó eséllyel maga is tagja, miként működött (tovább) a szolgáltatásokat. A kétségkívül nagy nehézségek ellenére figyelmünket a pozitív változásokra irányítottuk és olyan társadalmi innovációk megjelölését kerestük, amelyek ilyen körülmények között is növelhetik az emberek jóllétét, esetleg hosszabb távon is fenntarthatók lehetnek.

Társadalmi innovációk

A 2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról az OECD – Eurostat Oslo Kézikönyv (2018) innováció definícióját használja, ami szerint az innováció „egy tevékenységet és annak eredményét is jelentheti. (...) Az innováció olyan új vagy továbbfejlesztett termék vagy folyamat (vagy ezek kombinációja), amely jelentősen eltér az egység korábbi termékeitől vagy folyamataitól, és amelyet a potenciális felhasználók számára elérhetővé tettek (termék) vagy az egység használatba vett (folyamat). Ebben a definícióban az egység

„bármely ágazat bármely intézményi egységére vonatkozik, beleértve a háztartásokat és azok egyéni tagjait is” (OECD – Eurostat 2018: 210).

Arra a kérdésre, hogy mi tesz egy innovációt társadalmivá, a szakirodalom szerint sincs egységes válasz, de alapvetően a jóllét és az életminőség növelésére irányuló termékeket, folyamatokat és együttműködéseket sorolják ide a kutatók és nemzetközi szervezetek. Az OECD szerint „a társadalmi innováció új és költséghatékony válaszokat keres a társadalmi problémákra, amelyek elsődlegesen az egyének és közösségek életminőségének javítását célozzák jóllétük, valamint társadalmi és gazdasági inklúziójuk növelése révén. Ezek a megoldások lehetnek új szolgáltatások, új termékek és új kapcsolatok is az érdekelt felekkel.” (OECD 2024). Egy másik megközelítés szerint „olyan innovációk, amelyek céljukat és eszközeiket tekintve is társadalmi jellegűek. Konkrétabban, a társadalmi innovációkat olyan új ötletként (termékek, szolgáltatások és modellek) határozzuk meg, amelyek egyszerre elégítenek ki a társadalmi szükségleteket (hatékonyabban, mint az alternatívák) és teremtenek új társadalmi viszonyokat vagy együttműködéseket” (Young Foundation for the Bureau of European Policy Advisors-Social Innovation eXchnge 2010: 17–18).

A koronavírus járvány kontextusában a társadalmi innovációkat többféle megközelítésből is értelmezhetjük. Egyrészt, új típusú szükségletek keletkeztek a járvány közvetlen és közvetett következményeiként, amelyekre valamilyen választokat szükséges adnunk. Ebben az értelemben az olyan váratlan események, mint egy világjárvány, ösztönözhetik a társadalmi innovációk megszületését. A korábbi társadalmi-gazdasági válságokról szóló nemzetközi irodalom egy része is úgy érvel, hogy a krízishelyzetek lehetőséget teremtenek arra, hogy átgondoljuk a korábbi rendszerszintű működéseket, megszokott rutinton alapuló tevékenységeket, és új megoldásokat vezessünk be.

Problémafelvetésünk relevanciáját erősíti, hogy a társadalmi innovációk megszületésének, terjedésének és fennmaradásának is egyik fontos meghatározója a kontextus- és közösség-függőség: a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai környezet ösztönözheti az új ötletek megszületését, ugyanakkor korlátokat is támaszthat velük szemben (Brandsen et al. 2016). A társadalmi innovációk politikai folyamatok és viták eredményei, (gyakran lokális) jóléti rendszerekbe ágyazódnak. Az innovációk sikeréhez ugyanis elengedhetetlen a helyi közösségek aktív részvétele és a demokratikus politikák támogatása. Másrészt a társadalmi innovációk gyakran a helyi problémák megoldására irányulnak, és az innovátorok nem is mindig törekszenek azok szélesebb körű elterjesztésére (OECD 2021).

MÓDSZERTAN

Kutatásunk erőssége a sokszínű, vegyes módszertan. A kutatási dizájn ún. top down megközelítést követett, azaz a tág szolgáltatási környezet adminisztratív adatokon alapuló felderítéstől az egyéni narratívákig vizsgáltunk.

Desk research

A kutatást két nőgrádi településen végeztük, amiket a rendelkezésre álló helyi szolgáltatásokra vonatkozó adminisztratív adatok alapján választottuk ki, ugyanabban a vármegyében, de két

különböző járásban elhelyezkedő, minimum 200, maximum 2000 fős települések közül. Nógrád településeiről adatbázist készítettünk, ami a falvak és városok szociális, egészségügyi, oktatási, kulturális és egyéb (civil, egyházi) elérhető szolgáltatásait tartalmazza, abból a szempontból, hogy mely szolgáltatások érhetők el helyben, helyi telephellyel, vagy csak „bejáró szolgáltatókkal”, illetve melyeket lehet más településen, jellemzően a járási központokban igénybe venni. Az adatgyűjtéshez online adatbázisokat és helyi szervezetek adatait használtunk fel, név szerint: a KSH népszámlálási¹² és Mikrocenzus adatait, az Oktatási Hivatal KIRSTAT adatbázisát, a Szociális Ágazati Portált, a leghátrányosabb helyzetű települések listáját, a Balassi Bálint Könyvtár adatszolgáltatását és a helyi civil szervezetek listáját.

A nógrádi településeket ezek alapján helyben elérhető telephellyel rendelkező szolgáltatásokban szegényebb és gazdagabb csoportokra osztottuk, majd az információkat a közlekedéssel kapcsolatos adatokkal egészítettük ki: az aktuális online menetrendek alapján mely településekről milyen gyorsan és milyen gyakran közelíthetők meg a vármegye, illetve járási székhelyek. A desk research eredményeképp kiválasztott két település közül a helyi szolgáltatásokban szegényebb Kisfalu kevesebb mint 700 fős, a helyi szolgáltatásokban gazdagabb Nagyfaluiban ennél több mint 1000 fővel élnek többen (Központi Statisztikai Hivatal, Népszámlálás 2011). A települések további releváns ismérveit a későbbi fejezetekben ismertetjük.

Szakértői interjúk

A második lépésben félig strukturált szakértői interjúkat készítettünk a helyi szolgáltatókkal ($n = 36$), akiket a koronavírus járvány alatti munkájukról kérdeztünk, különös tekintettel az újszerű, innovatív megoldások alkalmazására. Az interjúalanyok szakértői pozícióját a melléklet tartalmazza. A szolgáltatók kiválasztása alapvetően a desk research alapján történt, s az érintett szolgáltatások vezetőit vagy egy általuk javasolt szakembert kerestük fel. Lévéen néhány esetben a desk research nem fedett le minden szolgáltatást, illetve az így talált információk néhány esetben pontatlannak bizonyultak, a két település polgármesterénél is érdeklődtünk a ténylegesen létező szolgáltatásokról, illetve éltünk a felkeresett szakemberek javasla-
taival is.

Hálózatelemzés

Kisfalu és Nagyfalu szempontjából ún. zárt kapcsolathálózat-felmérés segítségével vizsgáltuk a 2020 és 2022 közötti időszakban aktív szolgáltatások kapcsolatrendszerét. E retrospektív elemzés segítségével a releváns szolgáltatások közötti együttműködési mintázatokat, kapcsolatstruktúrát tártuk fel. Mivel a szolgáltatások többsége járási kiterjedtségű, így az együttműködések tekintetében, a kutatás során, két céltelepülési fókusszal, de járáson belül elérhető szolgáltatási struktúrákat vizsgáltunk.

Az online kapcsolatháló kérdőív négy szolgáltatási területet érintett: (1) szociális ágazat, (2) egészségügyi ágazat, (3) oktatási-pedagógiai ágazat, valamint (4) az egyházi, művelő-

¹² A kutatás kezdetén a 2011-es népszámlálás adatai voltak elérhetők.

dési, sport és civil területet szolgáltatásait. A kérdőívben előre meghatározott szolgáltatásokkal való együttműködésekre kérdeztünk. Az adatok elemzéséhez a Ucinet szoftvert használtuk (Borgatti et al. 2002), amelynek végső vizualizációját a Netdraw vizualizációs eszköz segítségével készítettük el.

Lakossági kérdőíves felmérés

A negyedik lépésben a két településen a magánháztartások körében kérdőíves felmérést végeztünk arról, hogy a helyiek miként értékelték a szolgáltatások működését a koronavírus járvány alatt, illetve érzékelték-e innovációkat. Az adatgyűjtés 2023. november 23-a és december 2-a között zajlott. A kérdezés, felkészítést követően, egyetemi hallgatók bevonásával, személyes kérdezéssel történt, a válaszokat Computer-Assisted Personal Interviewing (CAPI) technika segítségével rögzítettük.

A reprezentativitást a véletlen mintavétel biztosította, a háztartások megkeresése a véletlen séta módszerével történt. Kisfaluban a kis háztartásszám miatt minden háztartást felkerestünk, Nagyfaluban a háztartás kiválasztásánál a kérdezők azt a szabályt tartották szem előtt, hogy minden negyedik házban próbáljanak válaszadót keresni. A válaszadók a kérdőívet a háztartásra vonatkozóan, proxy válaszadóként válaszolták meg. A lakossági kérdezéssel 148 főt sikerült elérnünk ($n_A = 71$, $n_B = 77$).

Kutatásetika

Az empirikus kutatást az etikai és adatvédelmi elvek tiszteletben tartásával végeztük. A résztvevő válaszadók, interjúalanyok és szakértők minden esetben részletes tájékoztatást kaptak a kutatás témájáról és menetéről, valamint a kutatásban betöltött szerepükről. Az interjúk és a kérdőíves vizsgálat esetében a kapott információk felhasználása minden esetben az érintettek egyértelmű jóváhagyásával történt, részvételük kivétel nélkül önkéntes és anonim volt. Az adatokat névtelenül, a személyiségi jogok és a GDPR-szabályok szigorú tiszteletben tartása mellett tároltuk. A kutatást az ELTE BGGYK Kutatásetikai Bizottságának engedélyével végeztük.

EREDMÉNYEK

A szolgáltatások működése a koronavírus járvány előtt

A kontextus: a két település eltérő szolgáltatási struktúrája

A desk research kutatási lépés egyik tanulsága, hogy az adminisztratív adatok csak részben fedik a valóságot: a szakértői interjúk és a survey eredményeinek felhasználása is szükségesnek bizonyult, hogy valóságos képet tudjunk adni nem csak a járványidőszak alatti működésről, de a két település eltérő helyzetéről és szolgáltatási struktúrájáról is.

A vizsgált falvak nem csak méretükben, de a lakosság szocioökonómiai státusát tekintve is jelentősen különböznek egymástól. Kisfalu a Gyerekesély, valamint a Magyar Máltai Szeretet-

szolgálat Felzárkózó Települések programjának is a része (volt), helyi informátoraink szerint leginkább preventív céllal választották a programba. Ennek oka, hogy a településen élő aktív korú férfiak túlnyomó többsége Budapesten és az ország más részein dolgozik az építőiparban. A vállalkozók közreműködése elemi jelentőséggel bír, ugyanis a település közlekedési szempontból rendkívül kedvezőtlen helyzetben van: zsáktelepülés, ahonnan bár átlagosan óránként jár busz, az aprófalvas szerkezet és a táji adottságok következtében a menetidő a 20 kilométeren belül lévő városokba is megközelíti az 50 percet. Valamennyi szakértő interjúalanyunk rendes, dolgos, összetartó közösségként írja le a falut, ahol bár nagy szerepe tud lenni a Jelenlétház szociális alapszolgáltatásainak és a gyerekeket célzó programelemeknek, a háztartásokat jövedelmi szempontból a generációk óta az ország más részen fizikai munkát végző aktív korú férfiak tartják a felszínen. Nagyalu a lakosság foglalkoztatási és jövedelmi helyzetét, infrastrukturális adottságait, a környező városok megközelítését, és a helyben elérhető közszolgáltatások hozzáférhetőségét tekintve is jobb helyzetűnek tekinthető.

A magyar közszolgáltatások rendszerében a szolgáltatások lehetnek települési szinten szervezettek (lehet helyi központú/telephelyű, lehet több falu által közösen nyújtott – bejáró szakemberrel) –, járási szinten és központi/állami szinten szervezettek. Lehetnek kötelezően igénybe veendő (óvoda, iskola, védőnő), amikor az igénybe nem vétel szankcionált, és lehetnek önkéntesen igénybe vehető. Feltételeztük, hogy mindez befolyásolja a szolgáltatások hozzáférhetőségét. Az 1. táblázatban + jellel azokat a szolgáltatásokat jelöltük, amelyek úgy vehetők helyben igénybe, hogy a szolgáltatás telephelye is az adott településen található, vagy a szolgáltató személy helyi lakos, vagyis a „helyi közösségbe beágyazottnak tekinthető”, – jellel pedig azokat, amelyek vagy egyáltalán nem hozzáférhetőek a lakosság számára, vagy csak egy másik településről átjáró szolgáltató, vagy másutt (pl. járási, vármegyei szinten) szervezett szolgáltatás formájában.

1. táblázat A településen telephellyel vagy helyi szolgáltatóval rendelkező, helyi beágyazottságú szolgáltatások

	Kisfalu	Nagyalu
Szociális szektor		
Étkeztetés	–	+
Házi segítségnyújtás	+	–
Családsegítés	–	+
Bölcsőde	–	+
Falugondnoki és tanyagondnoki szolgáltatás	+	+ ¹³
Bentlakásos intézmény	–	+
Jelenlétház	+	–
Katolikus Karitás	–	+

¹³ A két településen, formálisan, nem a szociális törvényben nevesített szolgáltatás található, de mindkét helyen az önkormányzat mikrobuszai ezzel megegyező tevékenységet is végeznek.

Egészségügy		
Háziorvos	+	+
Fogorvos	–	+
Védőnő	+	+
Oktatás		
Óvoda	+	+
Általános iskola, alsó tagozat	+	+
Általános iskola, felső tagozat	–	+
Kulturális, közösségi intézmények		
Könyvtár	+	+
Művelődési ház	–	+

Forrás: Adminisztratív adatok és szakértői interjúk

Megjegyzés: a táblázat azokat a szolgáltatásokat tartalmazza, amelyek legalább az egyik településen beágyazottnak tekinthetők

Kisfaluban óvoda és általános iskola alsó tagozat működik, előbbibe kizárólag roma gyerekek járnak. Nagyfaluban van bölcsőde, általános iskola alsó és felső tagozat és művelődési ház is, helyben van a fogorvos, s területén bentlakásos szolgáltatást nyújtó intézmény is működik. Az elérhető szociális alapszolgáltatások közül Kisfaluban az étkeztetést és a családsegítést, míg Nagyfaluban a házi segítségnyújtást a hét meghatározott napjain „bejáró”, több környező települést ellátó szakemberek biztosítják. A kulturális intézmények közül mindkét faluban, ahogy két kivétellel minden egyes nógrádi településen, a Balassi Bálint Könyvtár fiókkönyvtára működik és helyi munkaerőt foglalkoztat. Kisfaluban ugyanakkor a Magyar Máltai Szeretet-szolgálat alapvetően szociális funkciókat ellátó Jelenlétházán túl nincs más közösségi tér.

A szolgáltatások igénybevétele a Covid-19 járványt megelőzően

A szolgáltatások Covid-19 időszak alatti hozzáférhetőségének értelmezéséhez röviden szót kell ejtenünk a két településen a járványidőszakot megelőző igénybevételi tendenciákról is. Egyrészt, a Covid-19 előtti időszakra vonatkozó kérdésblokknak fontos szerepe volt a kérdőívben, mivel csak azoktól a háztartásoktól érdeklődtünk a szolgáltatások pandémia alatti működéséről, amik a járványhelyzetet megelőzően igénybe vették azokat. Másrészt, a szolgáltatások igénybevételét a lakossági kérdőívekre adott válaszok alapján rekonstruáltuk. Ez azt is jelenti, hogy bár a kérdezőbiztosok fel voltak készülve arra, hogy igény esetén elmagyarázzák, mit értünk az egyes szolgáltatások megnevezése alatt, így is komolyan számolnunk kell a percepció torzítás hatásával, hogy bizonyos válaszadók nem vallották be, de nem tudták, mely szolgáltatásról érdeklődünk, esetleg összekeverték azt valamely másikkal.

Feltételezhetően a két település közötti társadalmi-gazdasági különbségek is magyarázhatják, hogy Kisfaluban kevesebb mint a lakosság 5 százalékára igaz, hogy egyetlen szolgáltatást

sem vett igénybe a megelőző egy évben, de ez az arány Nagyfaluban is alacsonynak mondható (2. táblázat).

2. táblázat A szolgáltatások igénybevétele a Covid-19 járvány előtt, háztartásokra vonatkozó adatok

	Semmit nem vett igénybe	Legalább egy szolgáltatást igénybe vett
Kisfalu	4,23%	95,77%
Nagyfalu	10,39%	89,61%

A különféle szolgáltatások csoportosításával létrejött típusok azt mutatják, hogy a rosszabb helyzetű, és helyben elérhető szolgáltatásokban szegényebb Kisfalu és a jobb helyzetű Nagyfaluban esetében a szociális szolgáltatások igénybevételeiben nem volt számottevő különbség a koronavírus járvány kitörését megelőzően (3. táblázat).

3. táblázat A szolgáltatás típusok igénybevételi aránya a Covid előtt

	Szociális szolgáltatások	Oktatási szolgáltatások	Egészségügyi szolgáltatások	Kulturális szolgáltatások
Kisfalu	22,54%	32,39%	92,96%	40,85%
Nagyfalu	18,18%	18,18%	75,32%	55,84%

A leggyakrabban igénybe vett szolgáltatás a Covid-19 előtti időszakban mindkét településen a háziorvos volt (4. táblázat). Többek között a nagyobb arányú szegénységgel is összefüggésbe hozható rosszabb egészségi állapot magyarázhatja miért keresik fel Kisfaluban gyakrabban a háziorvost, illetve a járásközpontokban lévő szakrendelőket. Kisfaluban több a gyerek (köztük az SNI és BTMN diagnózissal rendelkezők is), ezért nem meglepő, hogy a gyerekeknek szóló kötelező szolgáltatások (óvoda, iskola, védőnő) illetve a pedagógiai szakszolgálat igénybevétele itt jóval gyakoribb, mint Nagyfaluban. A két település lakosságának eltérő jövedelmi helyzete is magyarázhatja, hogy miért vették több mint kétszer annyian igénybe az étkeztetést Kisfaluban, mint Nagyfaluban. Lényeges különbség mutatkozik viszont a két település között a kulturális szolgáltatások felhasználásában, Nagyfaluban ebben jóval aktívabbak voltak a lakosok. Kisfaluban nincs művelődési ház, bár néhány kérdőívben, valószínűleg a kérdés félreértelmezése miatt, igénybevételről szólnak a válaszadók.

4. táblázat: A szolgáltatások igénybevétele a Covid-19 járvány előtt

	Igénybevételi arány	
Étkeztetés	Kisfalu	15,71%
	Nagyfalu	6,67%
Házi segítségnyújtás	Kisfalu	4,23%
	Nagyfalu	1,33%
Családsegítés	Kisfalu	1,41%
	Nagyfalu	1,33%

Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	Kisfalu	0,00%
	Nagyfalu	5,33%
Támogató szolgáltatás	Kisfalu	1,45%
	Nagyfalu	2,74%
Nappali ellátás	Kisfalu	1,41%
	Nagyfalu	5,33%
Bentlakásos intézmény	Kisfalu	0,00%
	Nagyfalu	1,33%
Bölcsőde	Kisfalu	0,00%
	Nagyfalu	1,41%
Óvoda	Kisfalu	11,27%
	Nagyfalu	4,29%
Iskola	Kisfalu	25,35%
	Nagyfalu	15,49%
EGYMI	Kisfalu	1,41%
	Nagyfalu	0,00%
Pedagógiai Szakszolgálat	Kisfalu	7,04%
	Nagyfalu	0,00%
Védőnő	Kisfalu	23,94%
	Nagyfalu	7,25%
Háziorvos	Kisfalu	85,92%
	Nagyfalu	66,67%
Szakrendelő	Kisfalu	55,07%
	Nagyfalu	48,00%
Kórház	Kisfalu	28,17%
	Nagyfalu	35,53%
Pszichiátria	Kisfalu	8,45%
	Nagyfalu	6,67%
Művelődési ház	Kisfalu	12,86%
	Nagyfalu	52,70%
Könyvtár	Kisfalu	11,27%
	Nagyfalu	20,27%
Jelenlétház, közösségi ház	Kisfalu	30,00%
	Nagyfalu	17,57%
Civil szervezet szolgáltatása	Kisfalu	4,23%
	Nagyfalu	1,41%
Egyházi szolgáltatás	Kisfalu	0,00%
	Nagyfalu	4,11%

A lakosok a számukra fontos szolgáltatások hiányáról, számukra hozzáférhetetlenségéről is beszámoltak (*Ha mondania kellene egyet, akkor mi lenne az a legfontosabb szolgáltatás, amire most még szükségük lenne, de nem elérhető Önöknek?*). Ez a kérdés bár nem a Covid járvány idő dimenziójában merült fel, képet ad a települések általános, szolgáltatásokkal való ellátottsági helyzetéről. Kisfaluban a leggyakoribb említés a fogászat volt. Az itt élők rosszabb anyagi helyzete is magyarázza, miért mondták többen, hogy több élelmiszer adományra, gyakoribb és nagyobb mennyiségű tüzelő osztásra lenne szükség. Elsősorban az idősebb emberekre gondolva javasolják, hogy a fakihordásban, favágásban több segítséget kellene adni. A gyerekek minőségibb szabadidő eltöltését segítené egy játszótér, mert a Jelenlét ház hétvégenként zárva tart, hasznos lenne több gyerek és ifjúsági program, sportolási lehetőség és a fiataloknak is szórakozóhely. Többen hiányolják a falugondnoki szolgáltatást, amivel meg lehetne oldani a betegszállítást, megkönnyíteni az idős emberek számára a bevásárlást.

Az egészségügyi szolgáltatások esetében Nagyfaluban helyi orvosi ügyeletet, gyakoribb fogászati rendelőt, társadalombiztosítás által támogatott pszichológiai felmérést és segítségnyújtást, illetve éves szintű teljes körű egészségügyi kontrollvizsgálatot szeretnének. Az idős lakosok számára a jelzőrendszeres házi segítségnyújtás megszervezését és egy idősek klubjának létesítését javasolják, és a tűzifa felvágásban segítséget igényelnének. Itt nem falugondnokról, hanem közösségi buszról beszélnek, hasonló funkcióban, mint Kisfaluban. Keveslik a közösségi formában megvalósuló tevékenységekhez adott feltételeket: szükség lenne közösségi házra, kültéri közösségi térre.

Nem csupán a két település eltérő adottságait, hanem a lakosság eltérő szocioökonómiai helyzetét is jól tükrözik a hiányzó szolgáltatásokra adott válaszok, hiszen a vágyakat, álmokat erősen meghatározzák a jelenben meglévő lehetőségek. Nagyfaluban több ATM-t, benzinkutat, uszodát, fedett buszmegállót, sőt pékséget, a zöld hulladék elszállítását is szeretnék egyesek.

A SZOLGÁLTATÁSOK MŰKÖDÉSE A COVID-19 JÁRVÁNY IDEJÉN

A települések, a helyi közösség jellegzetességei hatással voltak a pandémia alatti működésre is. Kisfaluban erősek az informális kapcsolatok, a jelentős arányban romákból álló közösség tradicionálisabb mintákat követ, a hangsúly a családok boldogulásán volt és az erőforrások hiánya miatt is kevésbé a település fejlesztésén. Kisfaluból több szakember is úgy emlékezik vissza, hogy a lakosság fegyelmezettsége az első helyi ember halálesete után növekedett meg, ezt követően viszont valamennyien bezárkóztak, elszigetelődtek, „*krízis krízis hátán (...) Élelmiszert nem tudtak venni, a gyógyszereket nem tudták kiváltani, úgyhogy ott volt egy időszak, amikor tényleg csak a túlélésre játszottunk*”.

Az intézményekben jóval gazdagabb Nagyfaluk sokféle fejlesztést hajtott végre, folyamatosan pályáznak, hogy többlet erőforrásokhoz jussanak, afféle mikro központként működnek a térségben. Ám a helyi társadalom töredezettebb, óvatosabbak, távolságtartóbbak, zártabbak az emberek. Míg Kisfaluban szinte mindenki felvette a védőoltásokat, ez a sok vitát kiváltó kérdés megosztotta Nagyfaluk település lakosságát: még családon belüli viszályokat is keltett, az oltáspártiak és az oltásellenesek csoportja közötti ellentét ráadásul vélt pártpolitikai színezetet is kapott; az iskola igazgatója szerint: „*olyan éket vert a pedagógusok közé a Covid, oltott, oltatlan, alternatív gyógyászatban jeleskedő, amit azóta sem sikerült feloldani*”.

A koronavírus járvány alatt a szolgáltatások működéséről három forrásból vannak információink. Egyrészt, a szolgáltatók kapcsolódásait vizsgáló hálózatelemzésből, másrészt, a szakértői interjúkból, harmadrészt pedig a lakossági kérdőívekből. A szolgáltatók közötti kapcsolatokból arra vonatkozó tudásunk lehet, hogy együttműködtek-e, és ha igen, milyen módon a Covid-19 időszakában, míg a szakértői interjúk egyéni nézőpontokból erősíthetik meg vagy árnyalhatják a zárt kapcsolathálókból tapasztaltakat, kiegészülve a lakossági vélekedéssel.

Együttműködések a szolgáltatók között a Covid-19 pandémia idején

A két település fent ismertetett, részben eltérő szolgáltatási struktúrájának megfelelően, részben a kérdőívet visszaküldő szolgáltatók köre miatt nem teljesen fedte egymást azon szolgáltatások köre, amiket hálózatelemzés keretében vizsgáltunk. A Kisfaluhoz tartozó járásban összesen tizenkét szolgáltatás esetében vizsgáltuk, hogy együttműködtek-e egymással a koronavírus járvány idején. Ezek közül hat helyi (a további ábrákon kék jelzésű) intézményként működik: a szociális konyha, az óvoda, a védőnői szolgálat, a plébánia, a Jelenlétház és a körzeti általános iskola kihelyezett telephelye (alsó tagozat). Itt további, nem helyi telephelyű szolgáltatások (piros jelzés) is működnek, amelyek közül vizsgáltuk a pedagógiai központot, az egységes gyógypedagógiai módszertani intézményt (EGYMI), a pedagógiai szakszolgálatot, a járásközpontban működő egészségügyi és szociális központi szolgáltatót, illetve a gyermekvédelmi szakszolgálatot. A Nagyfaluhhoz tartozó járásban összesen 13 szolgáltatás együttműködését vizsgáltuk, amelyek közül nyolc helyi telephelyű (kék jelzésű) intézményként jelent meg a kapcsolathálózatban: a több települést is ellátó család és gyermekjóléti szolgálat, a szociális konyha, a könyvtár, a plébánia, az általános iskola, a védőnői szolgálat, a népdalkör, és a bentlakásos intézmény. Járási székhelyű szolgáltatásként a tankerületi központ, a szeretetszolgálat, a kistérségi szociális szolgáltató központ, és az idősek otthona küldte vissza a kapcsolathálózati kérdőívet.

A kisalusi járásban, a választott települést érintő vizsgált szolgáltatások kapcsolathálózata az 1. ábrán, nagyfalusi járásban a 2. ábrán látható módon ábrázolható. A teljes kapcsolathálózat sűrűsége Kisfalu járása esetében 54 százalékos, amely a zárt kapcsolati hálózatban fellelhető összes együttműködésnek (kapcsolódásnak) mintegy felét fedi le. A Covid-19 járvány idején néhány szolgáltatás központi szerepet játszott Kisfalu járásában azáltal, hogy számos kölcsönösen együttműködő kapcsolatot ápol, mint például a helyi iskola (5 db), a pedagógiai oktatási központ (5 db), az óvoda (5 db), a védőnői szolgálat (4 db) és a Jelenlétház (4 db). Ezek közül a legtöbb kölcsönösen együttműködő kapcsolattal (6 db) a településen (kihelyezett telephelyként) működő alsó tagozatos általános iskola rendelkezett ebben az időszakban. A kapcsolathálózatban néhány, a központi együttműködői körhöz képest elszigeteltebb, a többi megkérdezett szolgáltatáshoz lazábban kapcsolódó szolgáltatás jelenik meg. A helyi plébánia ebből a szempontból a legperiférusabb helyen található, ugyanis a pandémia időszakában, hozzá kapcsolódóan egy kölcsönös együttműködési viszony sem mutatható ki. Hasonlóan periférus, elszigetelt pozícióban van a szociális konyha, ami egyedül a Jelenlétház szolgáltatásaival mutatott kölcsönösségi viszonyt. A vizsgált járványidőszak során a helyi általános iskola töltötte be a kapcsolathálózat egyik kulcsfontosságú strukturális pozícióját, közvetítő (bridging) szerepet ellátva az intézményi szereplők között. E központi hálózati szerepét

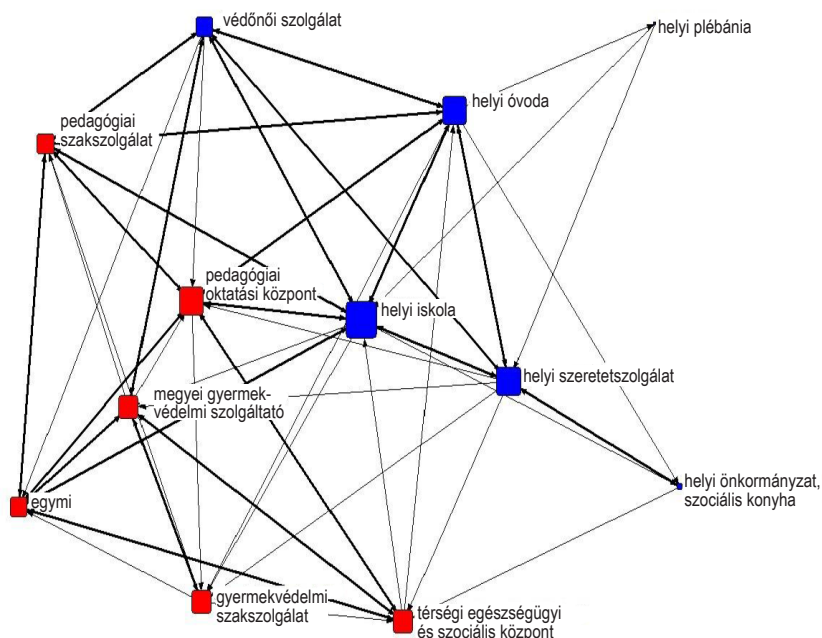

tovább erősítette az óvodával és a szeretetszolgálattal kialakított együttműködése, amely révén hozzájárult a periférikus pozícióban lévő szolgáltatások – így a helyi plébánia, valamint az önkormányzat szociális konyhája – integrációjához a helyi intézményi mező komplexebb relációs struktúrájába.

Nagyfalura vonatkozóan a kapcsolati szerkezetre egy sokkal nyújtottabb forma jellemző, ami arra utal, hogy az együttműködések ritkábbak voltak a pandémia idején: a kapcsolathálózat sűrűsége 31 százalékos. A kulcsszereplőket tekintve a tankerületi központ, a helyi általános iskola, a helyi plébános, valamint a helyi és térségi család- és gyermekjóléti központ között szorosabb, kölcsönös (reciprok) együttműködés alakult ki a Covid-19 járvány időszakában. A legtöbb kölcsönös együttműködés (6 db) a helyi családsegítő körül jött létre, amit a helyi általános iskola, a tankerületi központ kölcsönös együttműködései (4 db), és a járási központú idősok otthonának reciprok kapcsolati viszonyai követnek (4 db). A helyi család- és gyermekjóléti szolgálat tölti be leginkább a közvetítői szerepet, mely nemcsak a legtöbb kapcsolattal rendelkezik, hanem olyan más központi szereplőkhöz is kapcsolódik, mint a tankerületi központ (járási szint), a helyi általános iskola, a járási szintű gyermekjóléti szolgálat és az idősok otthona. Ebben a „feszített hálózatban” néhány csomópont viseli az együttműködési teher legnagyobb részét, így a kapcsolati hálózat szerkezete sérülékeny, mivel a kapcsolatok szűkösek, a hídpozíciók túlterheltek, és a perifériás intézmények gyakorlatilag nem kapcsolódnak be az intézményközi együttműködésekbe. Ez rámutat a strukturális kockázatokra egy esetleges jövőbeni válsághelyzetben.

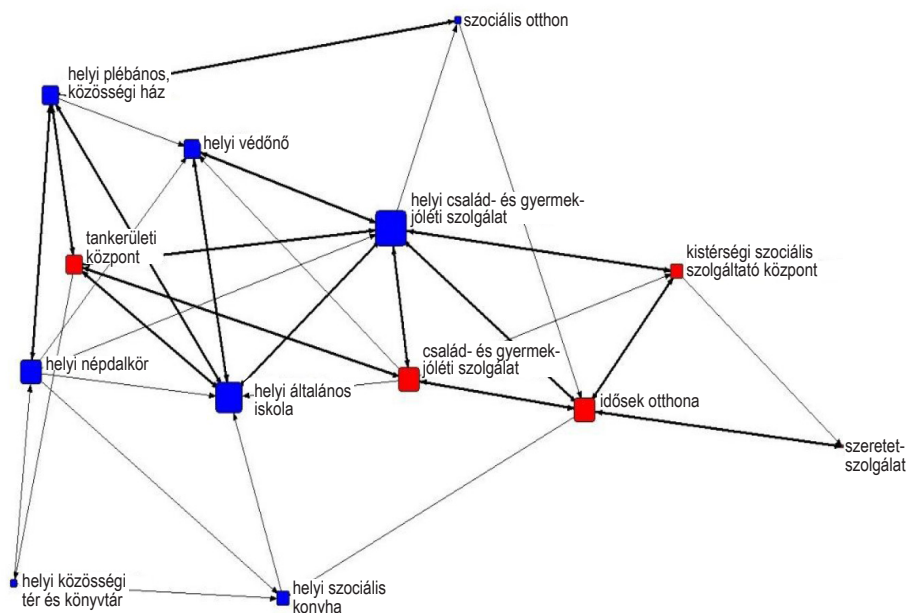
A szakértői interjúk az óvoda, mini bölcsőde kapcsolatát erősítették meg a fenntartó önkormányzattal, a településen gyermekorvosként is praktizáló háziorvossal és a védőnővel. A háziorvos védőnővel és a bentlakásos intézménnyel fenntartott együttműködését kétségkívül meghatározta a járványhelyzet alatt az oltásokkal kapcsolatos kommunikáció, ami az interjúk tapasztalatai alapján az iskolára és az óvodára is kiterjedt.

Periférikus, elszigetelt helyen található a kapcsolathálózatban a helyi telephelyű bentlakásos intézmény, továbbá a szeretetszolgálat, a könyvtár, valamint a szociális konyha is. Sem köztük, sem a hálózat többi tagjai között nem jelent meg magasabb arányú kölcsönös együttműködés, így elmondható, hogy a járványhelyzetben más szolgáltatókkal nem működtek kölcsönösen együtt. Ezen szolgáltatások között a helyi plébánia és a bentlakásos intézmény között volt kölcsönös együttműködés megfigyelhető.

1. ábra A Kisfalut érintő szolgáltatások teljes kapcsolathálózata

Forrás: saját szerkesztés

2. ábra A Nagyfalut érintő szolgáltatások teljes kapcsolathálózata

Forrás: saját szerkesztés

Az együttműködések tartalma

A teljes kapcsolathálózatot a szolgáltatások közötti együttműködés több típusa szerint is megvizsgáltuk. A zárt kapcsolathálózaton belüli szolgáltatások közötti együttműködést a kutatásban résztvevő intézmények képviselői öt együttműködési típus szerint értékelték:

1. Információkkal segítettük egymást
2. Közös képzésen vettünk részt
3. Közös gyakorlatot, megoldást dolgoztunk ki a kialakult helyzetre
4. Szakmai segítséget nyújtottunk egymásnak
5. Tapasztalatcserét folytattunk egymással

Mindkét településhez tartozó intézmények esetében a legelterjedtebb, s kölcsönösségre leginkább utaló együttműködés a szolgáltatások közötti információnyújtás volt aminek együttműködési sűrűsége Kisfalu járásában megegyezik a teljes hálózatával (54%), míg Nagyfaluban 24 százalékos sűrűség jellemzi. Utóbbi esetében tehát a lehetséges kapcsolatokhoz képest jóval csekélyebb arányban valósul meg ez a fajta együttműködés is.

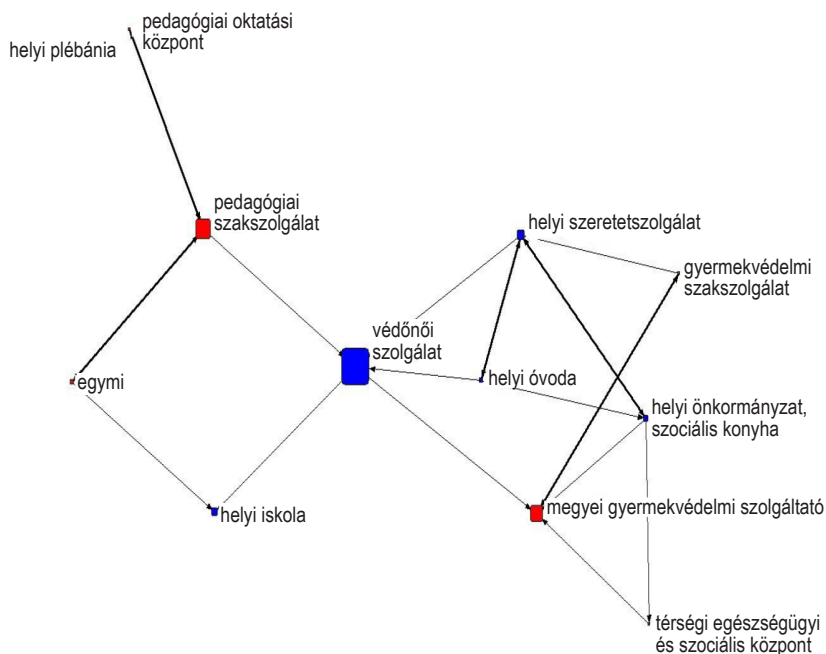
Arányaiban kevesebb, azonban ehhez hasonló mértékű együttműködési típusnak tekinthető Kisfalu járásában a szakmai segítségnyújtás (31%), valamint a tapasztalatcsere (28%). Míg az információnyújtás kapcsán az együttműködések a helyi telephelyű, valamint a járási központi szolgáltatások között kölcsönösen jellemzőek voltak, addig a szakmai segítségnyújtást, valamint a tapasztalatcserét ábrázoló kapcsolathálózatban a helyi óvoda töltötte be az összekötő hídszerepet. A szakértői interjúk az együttműködés különböző típusainak gyakorlati megvalósulásáról is nyújtanak információt és némiképp árnyalják a képet: Kisfalu önkormányzatának szociális munkatársa arról számolt be, hogy segítették egymást a falusi intézmények, kölcsönösen egyeztettek, melyik intézmény milyen segélycsomagot tud osztani, segítettek egymásnak ezek kiosztásában, a helyi tagiskola pedig informatikai támogatást kapott a központi intézménytől és tartotta a kapcsolatot a környékbeli oktatási intézményekkel. A pedagógusok úgy emlékeznek vissza, hogy a tankerületi értekezletek során megosztották egymással a tapasztalataikat. Kényszer szülte, de hosszú távon fennmaradó együttműködés jött létre a Kisfaluhoz tartozó EGYMI és a Pedagógiai Szakszolgálat között. A járvány idején a gyerekek szakértői bizottságok általi SNI és BTMN státusz vizsgálata és felülvizsgálata nem személyes tesztek, hanem dokumentumelemzés alapján zajlott, az EGYMI fejlesztőpedagógusa szerint *„akkor nagyon sokszor kerestek minket, és akkor volt, akivel akkor kezdtünk el baráti viszonyt ápolni, és azt gondolom, hogy nagyon sok információt adunk nekik, már azóta is a gyerekek megismerését segítve, ezt ők is mondják, tehát ez is a Covid hozadéka volt, hogy ez így alakult ki.”*

A legkevésbé gyakori együttműködésként jelölték meg a Kisfaluhoz tartozó járásban a járványidőszakra vonatkozóan a közös képzésen való részvételt (2%, mindössze 3 eset). Ennél magasabb, azonban szintén nagyon kis számban valósult meg közös gyakorlat, a járványhelyzetre vonatkozó közös megoldás kidolgozása a megkérdezett szolgáltatók között. E tevékenységi típusra jellemző sűrűségi arány a kapcsolathálózatban 16 százalékos, a pandémia időszakra vonatkozóan, s mindössze 21 együttműködési kötésre terjedt ki (3. ábra). A kapcsolathálózat szerint egyrészt a pedagógiai szakszolgálat, a pedagógiai oktatási központ, valamint a járásközponti szociális intézmény között valósult meg kölcsönösen megerősített formában a járványhelyzetre vonatkozó közös megoldás kidolgozása. Közös gyakorlat kidolgozásáról szá-

molt továbbá be – kölcsönös módon –, a Jelenlétház és a helyi óvoda, valamint a helyi önkormányzat, illetve a megyei gyermekvédelmi szolgáltató és a gyermekvédelmi szakszolgálat.

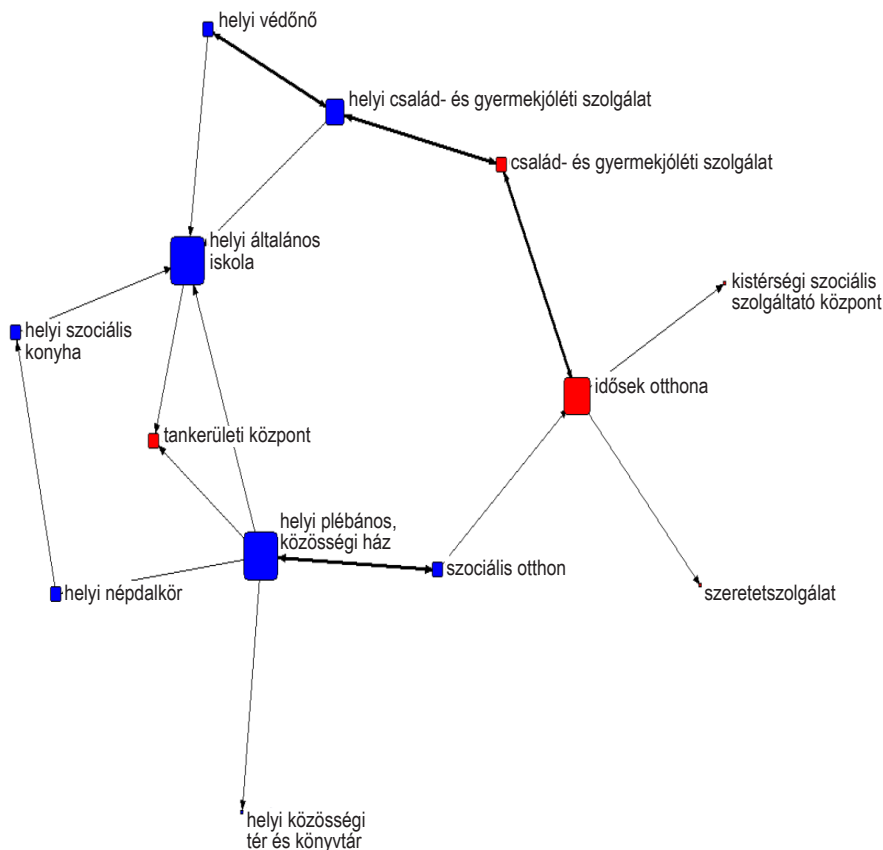
A vizsgálat rámutatott arra, hogy a Covid-19 időszakában az intézményközi együttműködések leginkább informális, alacsony erőforrás-igényű kapcsolódások (pl. információmegosztás) jellemezték, míg a nagyobb erőforrásigényű, hosszú távú szakmai integrációt igénylő formák (pl. közös képzések, közös megoldások kidolgozása) elhanyagolható súllyal voltak jelen. Az együttműködés mintái nagyrészt az ágazaton belüli és földrajzilag egymáshoz közeli szereplők között alakultak ki, és néhány kulcsfontosságú szereplő (pl. helyi óvodák) közvetítő szerepe kulcsfontosságú volt a strukturális kohézió fenntartásában.

3. ábra Közös megoldás kidolgozása a Covid-19 pandémia idején, „A” járásban

Forrás: saját szerkesztés

A Nagyfaluhoz tartozó járásban is nagyon csekély számban jöttek létre a megkérdezettek szerint közös képzések a pandémia időszakában (a kapcsolathálózat sűrűsége 9%-ot mutat csupán). Közös képzés a családsegítő, valamint a járás társszolgáltatás között valósult meg, illetve hasonló együttműködésről a járási székhelyű idősek otthona és a kistérségi szociális központ vezetője számolt be. Sűrűbb (19,2%) hálózat rajzolódott ki a közös segítségnyújtásra épülő szolgáltatási együttműködések között, ehhez hasonló, 19 százalékos sűrűséget mutatott a tapasztalatcserére épülő együttműködések aránya. Kisfalu járásához hasonlóan nagyon kevés szolgáltatás jelölte meg, hogy közös gyakorlatot, módszertant vagy megoldást dolgoztak volna ki a járvány eluralkodása idején: az ehhez készült kapcsolathálózat mindössze 12,8 százalékos sűrűségű (4. ábra). Ilyen irányú, kölcsönösségen alapuló együttműködés a családsegítő, valamint a védőnő között, a bentlakásos intézmény és a plébánia között valósult meg.

4. ábra Közös megoldás kidolgozása a Covid-19 pandémia idején, Nagyfalva járásában
Forrás: saját szerkesztés

A kapcsolathálózat elemzésből, különösen a kapcsolódás tartalmára vonatkozó eredményekből az látszik tehát, hogy a kapcsolattartás alapvetően az információcserére irányult, kevésbé szakmai tartalmú tapasztalatcserére, vagy közös új megoldások kidolgozására. Ez alapvetően gátolhatta a kutatásunk fókuszában lévő potenciális innovációk megszületését, valamint az alkalmazott innovatív megoldások terjedésének lehetőségét is. Habár a kapcsolathálózat kérdőívvel valószínűleg alapvetően a formális, intézményi szintű kapcsolatokat és együttműködéseket tudtuk – a módszer korlátainak ismeretében – feltárni, különösen releváns az a kérdés, hogy az adott szolgáltatás, és leginkább, az adott szolgáltató személy helyi beágyazottságú-e. Kisfalva esetében például a szakértői interjúk és a tereptapasztalataink is azt mutatják, hogy a személyes kapcsolatok és az informális együttműködések dominálnak, ilyen például a roma nemzetiségi önkormányzat vezetőjének széleskörű, személyes hálózata, ami a hálózat-elemzés előtt rejtve maradhatott. A két módszer együttes alkalmazása megerősítette azoknak a kulcsszereplőknek a fontosságát, akik egyaránt hangsúlyos szerepet töltek be mindkét vizsgálati formában. Úgy tűnik továbbá, a járványhelyzet alatt elsősorban gyerekekkel,

köztük is a hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozó szolgáltatók alakítottak ki új kapcsolatokat egymással annak érdekében, hogy a személyes találkozók hiányában is fenn tudják tartani a kapcsolatot a családokkal.

A kapcsolathálózat alacsony szintű integrációja és a közös szakmai fejlődés, fejlesztések hiánya azt jelzi, hogy a térség szolgáltató intézményei nem rendelkeznek kialakult, krízisekre jól reagáló együttműködési kultúrával. A járvány idején a segítségnyújtás nagyrészt információátadásra korlátozódott, kevés ismeretmegosztás, gyakorlati intézkedés vagy tanulás történt. A kapcsolati sűrűség alacsony volta arra utal, hogy a szolgáltatások közötti bizalom, koordináció és együttműködési mechanizmusok fejlesztésre szorulnak.

A Covid-19 okozta pandémiára való reakciókat, a helyi szintű beavatkozási lehetőségeket tehát az is befolyásolhatta, hogy melyik szereplő mennyire ismeri a települést, a lakosokat, mennyire beágyazott a helyi közösségbe. És az sem lehetett mellékes, hogy miként működtek a pandémiát megelőzően a szolgáltatások, milyen volt az eszközellátottság és a szakemberek felkészültsége.

A szolgáltatások működése a két településen a Covid-19 járvány idején

A helyi, illetve járási intézmények szakemberei az egyes szolgáltatások működésével kapcsolatban a szakértői interjúk során bár jelentős nehézségekről számoltak be, a narratíváik azt tükrözik, úgy érzik, komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a szolgáltatások a járványhelyzet és a kapcsolódó korlátozó intézkedések ellenére is fennmaradjanak. A helyi szakemberek valamennyien bekapcsolódtak a nehéz helyzetben lévő falusiak, különösen az idős lakosok segítségébe, többek között bevásárlással, adományok kiosztásával (az újdonságként említett tevékenységeket a következő alfejezetben részletezzük).

A lakossági kérdőívezés során a válaszadókat arra kértük, hogy – amennyiben a háztartásuk valamely tagja a járvány előtt is igénybe vette azt – minősítsék a szolgáltatások Covid-19 alatti működését (5. táblázat). A kérdőívek eredményei részben más percepciókat tükröznek a szakértők visszaemlékezéseihez képest. A válaszadó helyi lakosok szerint a szolgáltatások egy része vagy egyáltalán nem működött vagy nem a korábbi minőségben. A változások részben a járványügyi előírások miatt következtek be. Kisfaluban az óvoda, az iskola, az EGYMI, a szakrendelő, a kórház, a pszichiátriai ellátás és a Jelenlétház működésében tapasztaltak nagyobb arányban a lakosok minőség romlást, Nagyfaluban a házi segítségnyújtás, a bölcsőde, az iskola, a háziorvos, a szakrendelő, a kórház és a pszichiátriai ellátás esetében jelezték a válaszadók ugyanezt. Kisfaluban elpanaszolták, hogy a szakrendelőben és a kórházban „flegmások” voltak az orvosok. Nagyfaluban azt jelezték, hogy nem lehetett a rendelőintézetben minden szolgáltatást igénybe venni és halasztották az egyszerűbb beavatkozásokat. A kórházban egyáltalán nem volt, vagy rövidebb volt a látogatási idő és rosszabbul működtek a szolgáltatások, például az időpontfoglalás.

5. táblázat A szolgáltatások működése a pandémia idején

		Nem működött	Működött, de nem olyan minőségben	Ugyanúgy, mint korábban	Jobban működött, mint korábban
Étkeztetés	Kisfalu	0,00%	30,00%	70,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	33,33%	66,67%	0,00%
Házi segítségnyújtás	Kisfalu	33,33%	33,33%	33,33%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%
Család- és gyermekjóléti szolgáltatás	Kisfalu	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	Kisfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
	Nagyfalu	50,00%	0,00%	50,00%	0,00%
Támogató szolgáltatás	Kisfalu	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%
	Nagyfalu	50,00%	0,00%	50,00%	0,00%
Nappali ellátás	Kisfalu	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%
	Nagyfalu	75,00%	25,00%	0,00%	0,00%
Átmeneti bentlakásos intézmény	Kisfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%
Bölcsőde	Kisfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%
Óvoda	Kisfalu	12,50%	50,00%	37,50%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	33,33%	66,67%	0,00%
Iskola	Kisfalu	11,76%	76,47%	11,76%	0,00%
	Nagyfalu	10,00%	90,00%	0,00%	0,00%
EGYMI	Kisfalu	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Pedagógiai Szakszolgálat	Kisfalu	33,33%	33,33%	33,33%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Védőnő	Kisfalu	7,14%	35,71%	42,86%	14,29%
	Nagyfalu	0,00%	25,00%	75,00%	0,00%
Háziorvos	Kisfalu	1,89%	32,08%	58,49%	7,55%
	Nagyfalu	0,00%	70,45%	25,00%	4,55%
Szakrendelő	Kisfalu	3,45%	51,72%	44,83%	0,00%
	Nagyfalu	15,00%	60,00%	25,00%	0,00%

Kórház	Kisfalu	0,00%	66,67%	33,33%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	61,11%	33,33%	5,56%
Pszichiátriai ellátás	Kisfalu	0,00%	80,00%	20,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%
Művelődési ház	Kisfalu	50,00%	25,00%	25,00%	0,00%
	Nagyfalu	85,29%	14,71%	0,00%	0,00%
Könyvtár	Kisfalu	33,33%	16,67%	50,00%	0,00%
	Nagyfalu	75,00%	25,00%	0,00%	0,00%
Közösségi ház	Kisfalu	21,43%	57,14%	21,43%	0,00%
	Nagyfalu	83,33%	8,33%	8,33%	0,00%
Civil szervezet szolgáltatása	Kisfalu	0,00%	33,33%	66,67%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%
Egyház szolgáltatása	Kisfalu	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%
	Nagyfalu	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

Megjegyzés: A kérdésre csak azok válaszoltak, akik háztartása a Covid járvány előtti egy évben igénybe vette az adott szolgáltatást

Forrás: saját szerkesztés

A korlátozott vagy megszűnt működésnek a kérdőívek eredményei alapján a közösségi életre is nagy hatása lehetett. Kisfaluban például a Jelenlétház a Covid-19 vírus legelterjedtebb időszakában zárva volt, amikor újra kinyitottak ügyleti rendszerre tértek át, amikor csak kríziskezeléssel foglalkoztak, nem szerveztek programokat, nem fogadtak gyerekeket, a megkezdett tanfolyamokat megszüntették. Nagyfaluban a művelődési ház eseményei maradtak el, később a gyerekek nem, vagy csak korlátozottan és maszkban vehettek részt azokon.

A legmeglepőbb válaszok ezzel szemben azok, ahol ugyan eltérő mértékben, de úgy ítéli meg egy-egy válaszadó, hogy a szolgáltatás jobban működött, mint a Covid előtti időszakban. Ide tartozik Kisfaluban a támogató szolgáltatás és a védőnő, Nagyfaluhoz kapcsolódóan a járási kórház, illetve mindkét településen a háziorvos. Kisfaluban a háziorvos abból a szempontból speciális helyzetben volt, hogy praxisa mellett a járási kórházban is dolgozik, így saját bevallása szerint személyes kapcsolati hálójának köszönhetően olyan helyzetekben is biztosítani tudta a lakók kórházi járóbeteg ellátását (például ultrahang vizsgálatokat), amikor a járvány az egész országban megbénította az egészségügyi ellátórendszert. Ennek fényében különösen meglepő, hogy az előző alfejezetben írottaknak megfelelően a kapcsolatháló elemzésben a szakemberek válaszaik nem helyezték őt központi, kulcsszerepbe. Pozitív megítéléséhez hozzájárulhatott az is, hogy a Covid idején járta a falut, a kapuban beszélgetett a lakosokkal.

ÚJ MEGOLDÁSOK A COVID-19 JÁRVÁNY IDEJÉN

A lakossági megkérdezés során a lehetséges innovációkkal kapcsolatban két kérdésre vártunk választ – szolgáltatási fajtánként. Nyitott kérdésként: „Ön szerint voltak ebben jó, újszerű megoldások?”, és zártan, hogy „Mi történt ezekkel a megoldásokkal a Covid megszűnésével?” (megmaradtak, eltűntek, nem tudom, nem válaszolok). A kérdőívek alapján a két településen összesen 56 fő említett, összesen 75 olyan új megoldást, amelyet ő maga innovatívnak tart. Ez azt jelenti, hogy a válaszadók valamivel több, mint egyharmada említett bármit, amit innovációnak tart a két településen. Kisfaluban valamivel nagyobb arányú az újszerűként említett megoldások előfordulása, mint a másik községben (6. táblázat).

6. táblázat A lakosság által említett új megoldások száma szektoronként

	Kisfalu	Nagyfalu
Szociális	1	3
Étkeztetés	1	3
Oktatás	10	7
Óvoda	2	2
Iskola	8	5
Egészségügy	24	24
Háziorvos	22	19
Szakrendelő	0	2
Pszichiátria	2	1
Kórház	0	2
Kulturális, civil, egyházi	2	2
Művelődési ház	0	1
Könyvtár	1	1
Közösségi ház	1	0

Forrás: saját szerkesztés

A szakemberek narratívái és a lakossági kérdőívek alapján a járvánnyal összefüggésben öt csoportba sorolhatjuk az említett újdonságok körét. Egyrészt, a Covid terjedése elleni védekezés részeként mindkét településen biztosítottak, a szolgáltatások helyszínén és a lakosoknak is, higiéniai eszközöket, védőfelszereléseket, illetve eleget tettek a fertőtlenítési kötelezettségeiknek. Másrészt a szakemberek között, valamint a szakemberek és a lakosok között is változott a kommunikáció, előtérbe kerültek a telefonos és online megoldások. Harmadrészt a rászorulókat adományokkal, esetenként pénzbeli támogatással segítették. Negyedrészt, a szolgáltatók többsége úgy érzi, a munkavégzésük bizonyos elemei hatékonyabbá váltak, néhány munkafolyamatot átszerveztek, bekövetkeztek bizonyos szervezeti változások. Ötödrészt kialakultak korábban nem alkalmazott, új tevékenységek is. Ezek az újdonságok túlnyomó többségükben központi utasításra, jogszabályi, az egész országra kiterjedő kötelezettségek megvalósulásaként

jöttek létre. Azonosítani tudtunk ugyanakkor olyan új tevékenységeket és működésmódokat is, amelyek helyi kezdeményezésre jöttek létre, vagy amelyek megvalósítása helyi specifikumnak tekinthető.

Új megoldások központi utasításra

Bár a vírus terjedése elleni védekezés, a szolgáltatások működtetése, illetve a Covid-19-et elkapó személyek számának adminisztrációja kapcsán érkeztek a szolgáltatókhoz „felsőbb utasítások”, a szolgáltatások fenntartásához, a mindennapi megvalósításhoz bizonyos szolgáltatások esetében, különösen eleinte, nem volt központi protokoll és sok esetben forrás sem. Egyik interjúalanyunk szemléletes megfogalmazásában „a Covid úgy hatott erre, ők nyilván kaptak felülről különböző szabályokat, meg utasításokat, amiket velünk akartak megcsináltatni, meg is csináltatták, és igazából hogyan, mikor, milyen eszközzel, az már úgy annyira nem érdekelte őket. De ez az én véleményem, lehet, hogy egy főnök máshogy gondolkodik, nyilván ők is próbáltak a saját hatáskörükön belül minél több segítséget nyújtani nekünk, de sokszor azt tapasztaltam, (...) nem feltétlenül kaptunk a fentiekől információt, hogy akkor most melyik irányba induljunk el, hanem meg kellett magunknak oldani, és akkor telefonálgatni jobbra-balra, még több kapcsolatot kialakítani.” Ez azt jelenti, hogy a szakemberek lehetőségeik, és leginkább, személyes és formális kapcsolati hálójuk függvényében tudták működtetni az intézményeket és a szolgáltatásokat, lehetőségeikhez mérten vállalhattak magukra új feladatköröket (lásd Dávid et al. 2021). Vagyis, ilyen keretek között lehetett tere a társadalmi innovációk megszületésének és fennmaradásának – lásd korábban kontextus függőségről írtakat. Mindezek miatt a központi utasításra végzendő új tevékenységek között vannak olyanok, amelyek megfelelően működtek és pozitív példaként szolgálhatnak a jövőre nézve is, másoknak pedig inkább az árnyoldalait emelték ki a szakemberek és a lakosok.

A szolgáltató szektor minden szegmensében az infokommunikációs megoldások váltak a járvány idején uralkodóvá. Itt mutatkozott meg leginkább a kétarcúság: a megfelelő készségekkel és eszközökkel rendelkező szakemberek és lakosok tudtak élni ezekkel a lehetőségekkel, másoknak komoly nehézségeket okozott.

„A középiskolásokat könnyebb volt erre a digitális világra rászoktatni, bár ott is voltak nagy hiányosságok, de az általános iskolásoknál ez egy szép álom maradt, bár sokat fejlődtünk benne az évek alatt, tehát nincsenek eszközeik, nem tudják, hogy kell bekapcsolni, de a szülők sem tudják, vannak olyan cigány családok, hogy, mondjuk, tízen használnak egy mobiltelefont, már csak az is, hogy telefonon elérni őket, egyfolytában változik a telefonszámuk, ami még egyik nap az ő telefonja volt, az a következő nap már 6 családdal arrébb van, nemcsak, hogy digitálisan, de még telefonon is nehéz volt őket elérni.” (Nagyfalu, EGYMI)

Mindkét településen csak az óvodák működtek, az iskolák, mint mindenütt néhány hónapig online oktatásra váltottak. Az oktatást tekintve az online megoldások sikeressége nagy mértékben azon múlott, hogy milyen volt az eszközellátottság és a tanárok és diákok milyen digitális készségekkel rendelkeztek. Kisfaluban a tanárok egy részének gyenge digitális készségei okoztak többlet nehézségeket. Kisfalu felső tagozatos diákjainak iskolájában az igazgató így fogalmazott:

„Hát, én már arra nagyon büszke vagyok, hogy az összes pedagógusomat be tudtam ezekbe az alkalmazásokba vezetni, nem mondom, hogy hajtani, mert mindenki kereste a lehetőséget, hogy mellyel csinálja. Tehát az, hogy akkora hatalmas nagy tudásra tettek szert itt a digitalizmus világában, hogy én azt mondtam, hogy arra nagyon büszke vagyok, mert, mondom, voltak olyan nyugdíjasok, akik mondták, hogy nem, nem, nem, aztán ott nem tudott mit csinálni, ott nem volt választása! Sírt, amikor a billentyűzetet, hogy ő ezt hogy fogja, aztán olyan profin csinálta, hogy mire már befejeztük, megtanulta, úgyhogy nagyon sokat fejlődtünk, és én azt gondolom, hogy annak megvan most is a hozadéka, mert a kollégák sokkal bátrabban nyúlnak hozzá most is már az IKT-eszközökhöz meg a különböző alkalmazásokhoz. És nemcsak úgy, hogy kinyitja, és azon keresztül, hanem akár feladatlap készítésben is profin használja egy-két kolléganő a Redmenta-t pl., vagy a Google űrlapot is, ami olyan távol állt a csapattól, itt azt be kellett nyelni. És én a kollégáimra vagyok elsősorban nagyon büszke, hogy ezt így meglépték, ezt a lécet így átugrották.”

Nagyfaluban a helyi általános iskola digitális eszközökkel már a pandémia előtt is jól felszerelt volt és hogy használni tudják ezeket, a pedagógusokat már korábban beírtatták egy tanfolyamra, így mindenki rendelkezett valamilyen szintű digitális tudással. Minden órát megtartottak online formában úgy, hogy a pedagógusok bementek az iskolába. A családok részéről ugyanakkor ebben a faluban sem volt evidens az alkalmazkodás az új rendszerhez, *„tehát aki így be tudott kapcsolódni az oktatásba az ott volt, tehát online, aki nem, annak pedig leszerveztük azt, hogy hoztuk-vittük a papíralapú anyagot”.*

A szülőkkel is a kapcsolattartás valamilyen online megoldással, leginkább közösségi média csoportok kialakításával történt meg. Ennek pozitív és negatív jellemzői is előkerültek a szakértői interjúkban: pozitívum, hogy az online szülői értekezleteket többen látogatták és látogatják ma is. De káros következményei is lettek az online kapcsolattartási formának.

„Egy-egy osztály, osztályfőnök, tehát egy-egy szülői az osztályfőnökkel, és azt az osztályt érintően működik, de ami eddig volt, hogy az egész iskolát érintően egy nagyon jó szülő-iskola kapcsolat épült fel, annak vége. (...) Részint azért is, mert az integrációs folyamat ugyanúgy a szülőkben le kellett volna, hogy zajljék, de nem történt meg, mert nem volt mihez integrálódni, tehát amikor bekerülnek hozzánk a gyerekek ötödikben, vagy akármikor, akkor integráljuk őket is, és a szülőket is ahhoz az elvárásrendszerhez, ami nálunk működik. De most 2 évig nem történt meg ez az integrációs folyamat, tehát kimaradt. (...) Igen, tényleg azt mondhatjuk, hogy 2019 volt az az év, amikor gyakorlatilag mindegy, mihez nyúltunk, minden arannyá változott, mármint én most ezt közösségi szinten értem. 2019 volt az utolsó ilyen év.” (Nagyfalu, iskolaigazgató)

A szociális segítségben, a szakemberek véleménye szerint az online megoldások nem működtek vagy nem váltak be, sőt a gyerekeket és családokat érintő súlyos következményekkel is járhattak. Mivel a szakemberek irodáikban ragadtak, az interperszonális kapcsolatok nem működtek, ám a szociális munka hatósági elemei megmaradtak. Az eszközökkel vagy stabil internetkapcsolattal nem rendelkező családok esetében a gyerekek tanórákról távol maradásának hatásai Kisfaluban egészen a védelembé vételek számának növekedéséig gyűrűztek tovább, ami arról is tanúskodhat, hogy a szakemberek, köztük a jelzőrendszer tagjai közötti kommunikáció nem elég hatékonyan és/vagy nem elég gyorsan tudott megvalósulni:

„Hát, ugye, a digitális oktatás miatt az iskolával voltak, az iskolás gyerekekkel voltak a legtöbb jelzések, róluk jött a legtöbb, hogy nem tudott becsatlakozni, vagy pedig sok igazolatlan hiányzása volt

így is, és itt az a baj, hogy azért is szokott minden évben lenni egy ilyen éves tanácskozás a jelzőrendszeri tagokkal, mert ilyenkor az iskola, óvoda, meg mindenki össze tud ülni, és el tudjuk mondani az észrevételeinket, és ezek kimaradtak akkor, mert nem nagyon tarthattunk ilyen sok fős rendezvényt, és nagyon hiányzott ez is, már az iskola nem mindig időben küldte meg, tehát hogy ő már lehet, hogy egy ilyen 100 valahány igazolatlan hiányzásnál küldte meg, amikor már késő volt közbelépni, mert hogy ha, mondjuk, küldött volna hamarabb pl. arról, hogy már 2 hete nem tudjuk őket elérni, nem lépnek be a digitális oktatásba, akkor hamarabb el lehetett volna, ilyenekkel voltak már a problémák. Emiatt nálunk sok védelembé vétel alakult ki.” (Kisfalu, családsegítő)

Az egészségügyben a korlátozások és a fertőtlenítési kényszer miatt tudatosabbá váló munkaszervezés, azaz az időpont foglalás bevezetése, a könnyebb panaszok esetén a telefonos konzultáció lehetősége, illetve a korábban is létező, de kevésbé használt „felhő” (e-receptek, online egészségügyi dokumentáció) tekinthető, az adott társadalmi közegben újszerű megoldásnak. Ezzel kapcsolatban kizárólag pozitív visszajelzéseket kaptunk a lakosságtól, a központban működő szolgáltatók, tehát a kórházak és a szakrendelők működéséről pedig inkább negatívak a vélemények.

Új megoldások helyi kezdeményezésre

A válsághelyzetben, az első sokk után, több szakember is megpróbált kreatívan újszerű, innovatívnak tekinthető megoldást találni a szolgáltatás legalább részleges működtetése érdekében és hasznosan eltölteni a kényszerűségből felszabaduló időt. Ilyen innovációkat az oktatási szektorban, illetve a civil és egyházi szereplők közreműködésével találtunk.

Az oktatási intézményekben tananyag fejlesztés zajlott, kialakították, ha kellett, megtanulták az online prezentációs technikákat és feladat bankokat, tudás bázisokat fejlesztettek. Digitális felületeket hoztak létre a szülőkkel történő kommunikációra. Nagyfalu óvodája átdolgozta a pedagógiai programját és minden óvodai csoportnak létrehozott egy digitális felületet, amik azóta is elérhetőek a szülők számára. Ha egy családnak szüksége volt valamilyen eszközre (pl. sósíztgyurma, kisolló) lehetett igényelni, az óvoda dolgozói hához vitték, „tornáztak együtt a gyerekekkel, mert így jobban ment, igen, az énekes foglalkozásokba, tevékenységekbe bekapcsolódtak a nagymamával, az anyukával, szóval igyekeztünk megtölteni nekik a napokat tartalommal. Azt képzeljétek el, hogy még déli mese is volt! És azt mondták, nagyon sok szülő azt mondta, hogy a gyerek akkor volt hajlandó csak lefeküdni, ha bekapcsolta mellette az óvónéni hangját a mesével! Élőben ment a mese, igen. Tudták, hogy háromnegyed 1-kor lesz a mese...” Nagyfalu esetében külön kiemelendő, hogy az online fejlesztéseket jógyakorlatként meg is osztották a vármegyében.

Helyi kezdeményezésnek köszönhető, hogy Nagyfalu iskolája úgynevezett Covid-kertészetet hozott létre, virágpalántákat osztottak, faültetést szerveztek, hogy legalább kint, a szabad levegőn együtt lehessenek a tanárok és a gyerekek. Bár kényszer szülte, de a Kisfaluban lakók közül a járási EGYMI érdekeltségű családok a mezőgazdasági részképzésük szervezési nehézségei miatt a saját otthonukban kényszerültek elvégezni az iskolai kertművelési feladataikat. A szakemberek azt remélték, ha a gyerekek a gyakorlatot saját otthoni környezetükben végzik, a szülőket is motiválni tudják.

A legrosszabb helyzetű családok megsegítésében kiemelt szerepet töltött be Kisfaluban a Jelenlétház és a roma nemzetiségi önkormányzat. Maszkokat és fertőtlenítő szereket juttattak a rászoruló családoknak, illetve adomány csomagokat, tartós élelmiszert osztottak. Nagyfaluban aktív szerepet vállalt a lelkes, aki a lezárások idején online misézett, amit a helyi televízió is közvetített. Így történt a jegyes oktatás is, és telefonos lelkesítő szolgálatot is működtetett. A Karitással szoros együttműködésben igyekeztek feltérképezni kinek van szüksége támogatásra, vagy éppen melyik család került karanténba, és nekik ételt vittek, bevásároltak, élelmiszergyűjtéseket is szerveztek.

Témánk szempontjából fontos viszont az a tény, hogy míg a központi utasításra bekövetkezett változások, az online megoldások, a kommunikáció változása és a helyi rászorulókat segítése igen, addig a helyi kezdeményezésű innovációk egyike sem tükröződik a lakosok válaszaiban. Néhány szakember megemlítette, hogy a szülőkkel és a szolgáltatást igénybe vevőkkel való kapcsolatuk kiszélesedett és elmélyült, ami szintén nem jelent meg a kérdőívekben. Az újszerű megoldásokkal jellemzett szolgáltatások között 14 olyan volt, amik esetében igaz, hogy legalább egy lakos úgy vélekedik (egy említés történt: jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, falugondnok, átmeneti ellátást nyújtó bentlakásos intézmény, pszichiátria vagy pszichiáter, könyvtár, civil szervezet; több említés történt: óvoda, iskola, védőnő, háziorvos, szakrendelő, kórház, Jelenlétház vagy közösségi ház), hogy az újdonság fennmaradt, beépült a mindennapos működésbe.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunk kiindulópontja az volt, hogy a nehézségek, emberi tragédiák ellenére, a kényszerű helyzet jó és újszerű megoldásokat is eredményezett, amik, ha fennmaradnak, hatással lehetnek a szolgáltatások működésére, javítva azokat.

A kutatás első és nagyon fontos eredménye, hogy az ökológiai megközelítés és a komplex módszertan alkalmazása beváltotta a hozzá fűzött reményeket, és sokkal árnyaltabb képet ad a problémáról, mintha csak egyetlen kutatási módszert (kérdőív, interjúk, hálózatelemzés) alkalmaztunk volna. Empirikus tapasztalataink egyrészt megerősítik az általunk (Menich 2024b; Menich – Kondor – Tausz 2024) és más, koronavírus járvány társadalmi hatásaival foglalkozó kutatások (Csurgó – Kovács 2023a, 2023b) bizonyos megállapításait, másrészt reményeink szerint új szempontokat is be tudtunk emelni a szakmai diskurzusba.

Egyrészt, a hazai és a nemzetközi irodalom fontos tanulsága, hogy a pandémia – a korábbi társadalmi-gazdasági válsághelyzetekhez hasonlóan – jóval negatívabban érintette az egyébként is hátrányos helyzetű, marginalizált társadalmi csoportokat (időseket, krónikus betegeket, fogyatékossgal élő személyeket, kisebbségekhez tartozókat stb.). Ettől nem függetlenül, a korábbi fejezetekben ismertetett, közszolgáltatások működéséről szóló nemzetközi kutatásokból úgy látszik, valójában nincs új a nap alatt: bár keletkeztek új kihívások, a Covid járvány a meglévő hozzáférési nehézségeket, rendszerszintű egyenlőtlenségeket hozta a felszínre, illetve erősítette fel. Harmadrészt, a kutatások szerteágazó jellege ellenére az látszik, hogy a szociális szolgáltatások és transzferek hozzáférhetőségének vizsgálata jelentősen alulreprezentált más (köz)szolgáltatásokra fókuszáló kutatásokkal szemben.

Az innovációs irodalom egyik fontos megállapítása a társadalmi innovációk kontextusfüggősége, amit az eredményeink egyértelműen megerősítenek. Ugyanabban a vármegyében lévő, de két eltérő adottságú, társadalmi-gazdasági státusú település is igen különböző válaszreakciókat adott a járványhelyzetre, míg Kisfaluban inkább az alapvető szükségletek kielégítése volt a cél elsősorban szociális rászorultságra koncentrálva, addig Nagyfaluban lehetőséget teremtett közösségi szintű szolgáltatásfejlesztésre is. Szintén határozott különbséget lehet felfedezni a két település személyes és formális kapcsolathálója mentén és meghatározó a helyi kulcsszereplőinek azonosításakor (pl. Kisfaluban roma önkormányzat, Nagyfaluban a települési önkormányzat), aminek következménye a helyi kezdeményezések eltérő jellege. A kvantitatív és kvalitatív adatok is azt támasztják alá, hogy a gyakorlati működés egyrészt a korábbi infrastrukturális lehetőségek, másrészt a humán erőforrások függvényében alakult. Ez a különbség az online oktatás példáján látványosan tetten érhető: az eszköz-ellátottság, a képességek és a készségek a szakemberek és a családok esetében is determinálták, hogy a gyerekek milyen szolgáltatáshoz miként férnek hozzá, aminek várhatóan hosszú távú következményeivel is számolni kell majd. A „kontextus-függőséget” érdemes vertikálisan, a lakosság-szolgáltatók narratíváin keresztül is értelmezni. Szinte minden szolgáltató, saját tevékenységét profeszszionális, kreatív, problémamegoldó tevékenységként írja le, addig ezek az kezdeményezések a lakossági percepciókban nem, vagy alig jelennek meg újtásként. Ennek számos oka lehet, például az innováció eltérő értelmezése, vagy éppen értékelése a csoportok által.

A járvány hatására, a járvány elleni védekezés érdekében a közszolgáltatások rendszere jelentősen megváltozott. E változásokat jogszabályok és a központból érkező utasítások keretезték, de széles tere nyílt az egyéni, szervezeti és lokális kreativitásnak is. Az innovációkkal foglalkozó szakirodalom eddig elhanyagolt területe volt, hogy valamely új megoldást utasításra születtek-e meg és adaptálják a helyi körülményekre, vagy önkéntesen, a hatékonyság, a szolgáltatás színvonalának emelése, a méltányosság erősítése érdekében hozzák-e létre. Mint ahogy az innovációk társadalmi viszonyokba ágyazottsága, relativitása sem kap kellő figyelmet. Vajon a „termék” hordozza azokat a jellemzőket, amiktől újszerűnek, innovatívnak minősíthető, vagy a „termék” és a felhasználók interakciójában kell az innovativitást értelmeznünk? Csak, hogy egy példával éljünk: az online alkalmazások már jóval a Covid előtt is léteztek, de azokban a szolgáltatásokban, az adott szolgáltatói és felhasználói közegeben innovációként jelentek meg és indítottak el tanulási folyamatokat és az alkalmazás újszerű, kreatív megoldásait hozták létre.

A szakértői interjúk során több, a Covid-19 világjárvány során kifejlesztett innovatív megoldást találtunk, ezek azonban csak gyengén tükröződnek a lakosok véleményében. Vagy a kérdőívek kitöltői felejtették el a néhány évvel ezelőtti történeteket, és a túlélés volt a fő gondjuk, vagy a szakemberek a farkasvakság egy sajátos formájától szenvednek, feltételezve, hogy erőfeszítéseik eljutnak a szolgáltatást igénybe vevőkhöz. Az információkat elemezve azonban az a benyomásunk, hogy a szolgáltatást igénybe vevők és a szakemberek különböző valóságokban élnek. Noha az általunk felkeresett falvakban a szakemberek úgy emlékeznek vissza, hogy nem csak alkalmazkodtak a változásokhoz és az új helyzetekhez, de komoly erőfeszítéseket is tettek a hatékony munkavégzés érdekében, a lakosság a szolgáltatások működésével kevésbé volt elégedett. Úgy tűnik, a pozitív változásokat olyan szereplőkhöz kötik, akik beágyazottak a helyi közösségbe. Egyszerűbben fogalmazva, akiket ismernek, akikkel személyes kapcsolatot ápoltak és akik vélhetően kevésbé, mint szolgáltatók, sokkal inkább, mint emberek, helyiek voltak láthatóak.

IRODALOM

- BEREC (2021): *Study on post-COVID measures to close the digital divide* [Final Report]. Body of European Regulators for Electronic Communications.
- Bihari, I. – Horzsa, G. – Molnár, É. (2023): Koronavírus-járvány magyar vidéki terekben. In: Csurgó, B. – Kovách, I. (szerk.): *A Covid–19-járvány a falvakban és a városokban*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Borgatti, S. – Everett, M. – Freeman, L. (2002): *UCINET for Windows: Software for social network analysis*.
- Brandsen, T. – Cattacin, S. – Evers, A. – Zimmer, A. (2016): *Social Innovations in the Urban Context*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-21551-8>
- Brys, Z. – Péntes, M. – Albert, F. (2023): A Covid19 elleni védőoltás elutasítása együtt élő párok körében: Egy online kérdőíves vizsgálat eredményei. *Szociológiai szemle*, 33, 81–97. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.2.4>
- Csurgó, B. (2023): A kisvárosi társadalom sajátosságai a Covid–19-járvány tapasztalatai tükrében. In: Csurgó, B. – Kovách, I. (szerk.): *A Covid–19-járvány a falvakban és a városokban*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Csurgó, B. – Kovách, I. (2023a): *A Covid-19 járvány társadalmi hatásai*. Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Csurgó, B. – Kovách, I. (2023b): *A pandémia és következményei a településtípusok szerint* HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 4–9. <https://real.mtak.hu/183876/>
- Dávid, B. – Szabó, T. – Huszti, É. – Bukovics, I. (2021): *A COVID–19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: Ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják*. <https://doi.org/10.1556/112.2021.00061>
- European Social Network (2021): *COVID-19 impact on Europe's social services protecting the most vulnerable in times of crisis*. European Social Network (ESN).
- Fazekas, K. – Kónya, I. – Krekó, J. (2021): *Munkaerőpiaci tükör, 2020*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2022/01/mt_2020_hun_mpt.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 06.19.)
- FEANTSA (2020): *COVID-19 and Social Services: What role for the EU?* [Joint Position Paper]. Europe Expects Recognition, Urgency, Resilience.
- Grishchenko, N. (2022): An inverted digital divide during Covid-19 pandemic? Evidence from a panel of EU countries. *Telematics and Informatics*, 72, 101856. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101856>
- Hajdu, T. – Hermann, Z. – Horn, D. – Hőnich, H. – Varga, J. (2024): *A közoktatás indikátorrendszere 2023*. HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2024/05/Indikatoroktet_2023.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 06.19.)
- Horn, D. – Bartal, A. M. (2022): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Inté-

- zet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat. <https://real.mtak.hu/142630/> (Utolsó letöltés: 2025. 06.19.)
- Kende, A. – Messing, V. – Fejes, J. (2021): Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 31: 76–97.
<https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>
- Kersten, J. – Burman, M. – Houtsonen, J. – Herbinger, P. – Leonhardmair, N. (szerk.) (2023): *Domestic Violence and COVID-19: The 2020 Lockdown in the European Union*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-15335-8>
- Koós, B. (2015): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 29(1): Article 1. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681>
- Koós, B. (2020a): A koronavírus-járvány társadalmi-területi aspektusai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34: 171–177. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3261>
- Koós, B. (2020b): Alapvető köz- és magánszolgáltatások. In: M. Czirfusz (szerk.): *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010–2020*. KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Központi Statisztikai Hivatal (2025): 20.2.2.5. Munkanélküliségi ráta, vármegye és régió szerint, negyedévente [%]* https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html (Utolsó letöltés: 2025. 06.19.)
- Kovács, S. Zs. – Uzzoli, A. (2020): A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkockázatainak területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34: 155–170.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3265>
- Kovács, S. Zs. – Koós, B. – Uzzoli, A. – Páger, B. – Egyed, I. (2020): Regional effects of the COVID-19 pandemic and policy responses in Hungary. *R-Economy*, 6(3): Article 3.
<https://doi.org/10.15826/recon.2020.6.3.018>
- Lauvrak, V. – Juvet, L. K. (2020): *Social and economic vulnerable groups during the COVID-19 pandemic*. Norwegian Institute of Public Health.
<https://fhi.brage.unit.no/fhi-xmlui/handle/11250/2978355>
- Li, L. – Taihagh, A. – Tan, S. Y. (2023): A scoping review of the impacts of COVID-19 physical distancing measures on vulnerable population groups. *Nature Communications*, 14(1): 599.
<https://doi.org/10.1038/s41467-023-36267-9>
- Low, S. A. – Rahe, M. L. – Van Leuven, A. J. (2022): Has COVID-19 made rural areas more attractive places to live? Survey evidence from Northwest Missouri. *Regional Science Policy-Practice*, 10.1111/rsp3.12543. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12543>
- Manna, A. – Koltai, J. – Karsai, M. (2024): Importance of social inequalities to contact patterns, vaccine uptake, and epidemic dynamics. *Nature Communications*, 15(1): 4137.
<https://doi.org/10.1038/s41467-024-48332-y>
- Menich, N. (2024a): A fogyatékossgal élő, valamint sajátos nevelési igényű gyerekek és családjaik helyzete a COVID-19 járvány idején Európában. *REGIO*, 32(2024/1).
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v32i1.104>

- Menich, N. (2024b): Kik a fogyatékossgal élő személyek és hányan vannak? Egy kérdőíves vizsgálat (módszertani) tapasztalatai. *Szociológiai Szemle*, 34(3): 32–60.
<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.16817>
- Menich, N. – Kondor, Zs. – Tausz, K. (2024): The functioning of European social protection systems in fulfilling the needs of persons with disabilities during COVID-19 – a semi-systematic review. *Disability & Society*, 39(3): 1–20.
<https://doi.org/10.1080/09687599.2024.2323452>
- Mitescu-Manea, M. – Safta-Zecheria, L. – Neumann, E. – Bodrug-Lungu, V. – Milenkova, V. – Lendzhova, V. (2021): Inequities in first education policy responses to the COVID-19 crisis: A comparative analysis in four Central and East European countries. *European Educational Research Journal*, 20(5): 543–563. <https://doi.org/10.1177/14749041211030077>
- Nagy, G. (2019): Ellátás és ellátatlanság – köz- és piaci szolgáltatások területi-települési egyenlőtlenségei a vidéki Magyarországon. *Földrajzi Közlemények*, 143(2), Article 2.
<https://doi.org/10.32643/fk.143.2.3>
- OECD (2021): *Building local ecosystems for social innovation: A methodological framework*. OECD. <https://doi.org/10.1787/bef867cd-en>
- OECD (2024): *Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments the Social and Solidarity Economy and Social Innovation* (OECD/LEGAL/0472). OECD Legal Instruments.
- OECD – Eurostat (2018): *Oslo Manual 2018. Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation* (4.).
<https://www.oecd.org/science/oslo-manual-2018-9789264304604-en.htm>
- Páger, B. – Tóth, G. C. – Uzzoli, A. (2023): A társadalmi-területi változók szerepe a COVID-19-halálzásregionális egyenlőtlenségeiben Magyarországon. In *KRTK-KTÍ Műhelytanulmányok* (1–35). KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.
<https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2023/06/KRTKKTÍWP202312.pdf>
- Tageo, V. – Dantas, C. – Corsello, A. – Dias, L. (2021): *The response of civil society organisations to face the COVID-19 pandemic and the consequent restrictive measures adopted in Europe*. The European Economic and Social Committee (EESC).
<https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-02-21-011-en-n.pdf>
- Tuczyńska, M. – Staszewski, R. – Matthews-Kozanecka, M. – Żok, A. – Baum, E. (2022): Quality of the Healthcare Services During COVID-19 Pandemic in Selected European Countries. *Frontiers in Public Health*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.870314>
- UNESCO – UNICEF – Világbank – OECD (2021): *What's next? Lessons on education recovery: Findings from a survey of ministries of education amid the COVID-19 pandemic*.
- Young Foundation for the Bureau of European Policy Advisors – Social Innovation eXchng (2010): *Study on Social Innovation*. European Union/The Young Foundation.
- Zsigmond, Cs. (2024): A hátrányos helyzetű tanulók oktatási kihívásai a COVID-19 válság idején – a szakirodalom tükrében. *REGIO*, 32(2024/1): 85.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v32i1.85>

MELLÉKLET

1. melléklet Szakértői interjúk alanyai a két községben, n = 36

	Kisfalu	Nagyfalu
Közigazgatás	Polgármester	Polgármester
	Önkormányzati képviselőtestületi tag	Jegyző
	Kisebbségi önkormányzat elnöke	Volt polgármester, önkormányzati képviselőtestületi tag
	Szociális ügyekért felelős önkormányzati munkatárs	
Egészségügyi szektor	Háziorvos	Háziorvos
	Védőnő	Védőnő
	Járási kórház pszichiátriai osztály, főosztályvezető	Járási kórház pszichiátriai osztály, főosztályvezető
Szociális szektor	Családsegítő	Családsegítő
	Házi segítségnyújtást végző gondozó	Házi segítségnyújtást végző gondozó
	Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlétház vezető	Bentlakásos szociális intézmény vezető (3 fő)
	Óvodai és iskolai szociális munkás	
Oktatási szektor	Óvoda vezető	Óvoda, bölcsőde vezető
	Tagiskola igazgató	Általános iskola igazgató
	Általános iskola igazgató	
	Járási EGYMI munkatárs	Járási EGYMI igazgató
	Pedagógiai szakszolgálat munkatárs	Pedagógiai szakszolgálat munkatárs
Közművelődés, egyházi, civil szektor	Fiókkönyvtár vezető	Fiókkönyvtár és művelődési ház vezető
	Katolikus pap	Katolikus pap
	Volt polgármester, Gyermek célcsoportú egyesület vezető	Katolikus karitás vezető
		Helyi színjátszókör vezető
		Helyi népdalkör vezető

Forrás: saját szerkesztés

A fiatalkorú bűnelkövetők művészetterápiás lehetőségeinek pozitív hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében, különös tekintettel a vizuális művészetekre¹

Miklósi Márta

MIKLÓSI MÁRTA: Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet;
miklosimarta@unideb.hu

ABSZTRAKT A szabadságvesztés során a fiatalkorú fogvatartottak kevés külső ingerrel találkoznak, így monoton, ingerszegény életükben különösen nagy jelentőséggel bír a művészetterápia. Ebben a speciális közegben a kreatív tevékenységek támogatása különösen hangsúlyos, mivel a fiatalkorúak javítóintézeiteinek szigorú korlátok között működő, erősen strukturált rendszere a speciális környezet által természeténél fogva limitálja a választási lehetőséget, korlátozza a szabadságot. A fiatalok ebben a sajátos környezetben számos érzéssel találkoznak, szorongással, bizonytalansággal, félelemmel, demotiváltsággal. A kreatív, vizuális tevékenységek támogatása egy új világot nyithat meg számukra, így átvitt értelemben kinyílik a világ a képzelet segítségével. Az előzmények bemutatását követően tanulmányunkban részletesen megvizsgáljuk, milyen pozitív hatásai vannak a fiatalkorúakra nézve a művészetterápiás foglalkozásoknak, kitérve a nemzetközi példák ismertetésére is. A szabadidő hasznos eltöltésén túlmutatnak az ilyen kezdeményezések, ugyanis a fiatalkorú bűnelkövetők számára biztosított művészetterápiás programok kapuként szolgálhatnak a további tanuláshoz, a művészetek az önbecsülés növelésével, valamint az alapvető kommunikációs és egyéb alapvető készségek fejlesztésével ösztönözhetik a tanulásra való készség állapotát. Ez különösen igaz azon fiatalokra, akik esetleg kevésbé voltak sikeresek a formális oktatási rendszerben, mert ezen programok során nem hagyományos tartalmakkal és tanítási módszerekkel találkoznak, így ezen programok hatásaként a bűnelkövetők számára lehetőségként kínálkozik a társadalomba történő reintegráció elősegítésére is, ami mindannyiunk közös érdeke.

Kulcsszavak: művészetterápia, fiatalkorú bűnelkövetők, kreativitás, dezisztencia, jogyakorlatok

The positive effects of art therapy for juvenile offenders in the light of international literature, with special reference to visual arts

ABSTRACT Juvenile offenders are exposed to few external stimuli during their detention, making art therapy particularly important in their monotonous, stimulus-poor lives. In this special environment, the promotion of creative activities is particularly important, as the highly structured system of juvenile correctional institutions, which operates within strict limits, inherently limits choice and restricts freedom. In this particular environment, young people experience a range of feelings of anxiety, uncertainty, fear and demotivation. Supporting creative, visual activities can open up a new world for them, figuratively opening up the world through imagination. Following this background, the paper will examine in detail the positive effects of art therapy for young people, including international examples. Such initiatives go beyond a useful use of leisure time, as art therapy programmes for juvenile offenders

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (azonosítószám: BO/00099/24/2) támogatásával készült.

can serve as a gateway to further learning, and the arts can stimulate a state of readiness to learn by increasing self-esteem and developing basic communication and other essential skills. This is particularly true for young people who may have been less successful in the formal education system, because they are exposed to non-traditional content and teaching methods, and the impact of these programmes is to offer offenders an opportunity to promote reintegration into society, which is in the common interest of all.

Keywords: art therapy, juvenile offenders, creativity, desistance, best practices

BEVEZETÉS

A szabadságvesztés során a büntetés hármas célja (joghátrány érvényesítése, társadalomba való beilleszkedés elősegítése, újabb bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodás) valósul meg, így fontos eleme az újabb bűnelkövetésének megelőzése és ezáltal a társadalom védelme (Vókó 2011). A fogvatartás során az elkövető egy elszigetelt térben tölti a büntetését, ahol a büntetés elemeként megjelenik a családdal való kapcsolattartás hiánya, valamint az, hogy kényszerközösségben kell élnie speciális, izolált és stigmatizált helyzetben a többi fogvatartottal együtt. Ez a helyzet a felnőtt fogvatartottakat is megviseli, azonban különösen nehéz helyzet elé állítja a fiatalokat, akiknek így a családjuktól, barátaiktól megfosztva kell élni életüket büntetésük alatt (Gajewski 2020). A börtönélet ingerekben szegény, minden nap hasonló monotonitásban telik, kevés külső ingerrel találkozhatnak a fogvatartottak. Ebben a sajátos helyzetben a belső élet, a lelki élmények kerülnek előtérbe, túltenghetnek az érzelmek, sőt, ahogyan azt Einstein mellett például Fallon (2015) is megfogalmazta, az így kialakult sajátos helyzet felszabadíthatja a kreativitást is.

Tanulmányunkban a fiatalkorú fogvatartottak művészetterápiás lehetőségeit, ennek pozitív hatásait vesszük sorra, a vizuális művészetekre fókuszálva. Kutatási kérdéseink a következők:

1. Mit értünk művészetterápia alatt és melyek a fogalmi jellemzői?
2. Milyen pozitív hatásai vannak a művészetterápiának a fiatalkorú fogvatartottakra nézve?
3. Hogyan jelennek meg a művészetterápiás kezdeményezések a gyakorlatban?

Tanulmányunkban ezen kérdések vizsgálatára fókuszálunk a nemzetközi kutatások megállapításai tükrében. Kulcsfontosságú a téma vizsgálata, ugyanis bármilyen kreatív tevékenység folytatása támogatja a fogvatartott adaptálódását ehhez a sajátos élethelyzethez azáltal, hogy eltereli a figyelmét a nehézségekről és hozzájárulhat az érzelmi stabilitáshoz. További pozitív hozadéka, hogy csökkenti az elszigeteltségre való fókuszálást, segíti az egyensúly visszanyerését és valamennyire képes ellensúlyozni azt a káoszt, ami ezekben az intézetekben megjelenik azáltal, hogy a fogvatartottak életvitel, életstílusa, napirendje a büntetésük letöltése folyamán a korábbi életükhöz képest teljesen megváltozik (Gajewski 2020). A kreatív tevékenységek támogatása – legyen szó akár festésről, rajzolásról, ha a vizuális művészetek területén maradunk –, egy új világot nyit meg a fogvatartott előtt, a képzelet segítségével kinyílik a világ számára, így kevésbé érzi magát bezárva, így ezek az aktivitások akár a biztonságos világ megteremtésének eszközeivé válnak. Ezekkel a tevékenységekkel kifejezhetik érzelmeiket, sőt,

Pachalska és munkatársai (2020) megfogalmazása szerint akár olyan gondolatok és érzések kifejezését is lehetővé teszik, amelyeket hangosan nem lehet kimondani.

A fiatalok javítóintézteiben a kreatív tevékenységek támogatása különösen hangsúlyos, mivel ebben a speciális, erősen strukturált közegben természetüknél fogva korlátozottak a lehetőségek. A fiatalok ebben a sajátos környezetben számos érzéssel találkozhatnak, szorongással, bizonytalansággal, félelemmel, demotiváltsággal és ezen érzelmek megélésében hozhat változást a művészeti tevékenységek bátorítása, támogatása. A művészeti programok a szabadidő hasznos eltöltése, készségek fejlesztése mellett a döntéshozatal gyakorlására is teret biztosítanak. Hozzájárulnak továbbá ahhoz, hogy ezek a fiatalok egy-egy tevékenységet magukénak érezzék, felelősséget vállaljanak a cselekedeteikért. Gussak (1997) megfogalmazása szerint a kreatív művészet a bebörtönözött fiataloknak társadalmilag elfogadható kiutat biztosít ezekből a negatív érzésekből és egy eszközt ad a kezükbe a feszültség levezetésére.

1. A MŰVÉSZETTERÁPIÁS MÓDSZEREK KIALAKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A művészetterápiás módszerek megjelenése nem új keletű, a művészetek gyógyításra való felhasználása évszázadokra visszanyúlik, számos történelmi példát említhetünk (így a termékenységi szimbólumokat faragó őskori művészeket vagy a rituális maszkok afrikai faragóit) általában, illetve kifejezetten szabadságuktól megfosztott személyek vonatkozásában² (Rubin 2010). A művészetterápia kifejezést a brit Adrian Hillnek tulajdonítják, aki az 1940-es években használta először ezt a fogalmat a pszichoterápia egy olyan formájának leírására, amely a művészeti kezdeményezéseket a beszélgetés mellett a kezelés központi módszereként alkalmazza (Hogan 2001). Hill a művészet gyógyító képességét a tuberkulózisból való felépülése során tapasztalta meg, ugyanis a szanatóriumban tudatosult számára, hogy a rajzolásnak, festésnek milyen kedvező hatásai vannak és hogyan tudnak támaszt nyújtani a kreatív energiák a betegségekkel szembeni harcban (Major 2020).

A britekkel egy időben a művészetterápia első úttörői Amerikában és Európában is megjelentek az 1940-es, '50-es években, amely a művészetterápia klasszikus korszakának tekinthető. Ez az időszak számos szakemberrel büszkélkedhet, akik ezzel a területtel kezdtek el foglalkozni, akár a gyakorlatban, művészetterápiás programok indításával, akár elméleti síkon, a kutatások területén. A művészetterápia úttörői, Margaret Naumburg és Edith Kramer is ebben az időszakban kezdték gyakorolni és kutatni a művészetterápiát (Daceus 2015; Donovan 2022).

A művészetterápia „anyjának” Margaret Naumburgot tartják, munkájában Freud és Jung tanításaiból indult ki (Malchiodi 2002). Először ő használta együtt a művészetterápiás elemeket és szabad pszichoanalitikus módszert, melyet Dinamikusan Orientált Művészetterápiának (*Dynamically Oriented Art Therapy*) nevezett (Naumburg 1987). Ennek a módszernek a középpontjában a szabad önkifejezés áll, amely amellett, hogy lehetővé teszi a személyes fejlődést, viselkedésváltozások kialakulásához is hozzájárul. Naumburg úgy vélte, hogy a páciensek művészeti produkciója a tudattalan cenzúrázatlan kommunikációjaként is felfogható, amely

² Az egyik legrégebbi, kifejezetten fogvatartottak által készített műalkotás Napóleon idejéből származik és talán azért maradt fenn, mert alkotóik eladták azokat felügyelőiknek élelemért és extra meleg ruházatért (Kornfeld 1997).

hozzájárulhat az egyén életében megjelenő nehézségek megoldásához, mert elérve a tudatlan réteget, egészen a probléma gyökeréig hatol (Malchiodi 2002).

A művészetterápia másik nagy úttörője, Edith Kramer festőnő Bécsben született, de a második világháborúban New Yorkba emigrált és új munkája során 8–13 év közötti, mentális problémával, viselkedészavarral küzdő fiúknak oktatott művészetet. Kramer hangsúlyozta, hogy a művészi alkotás a kezelési folyamatban központi szerepet tölthet be, emellett terápiás lehetőségekkel is bír (Daceus 2015; Junge – Wadeson 2006). Freud követője volt, ismerte szublimációs elméletét és elkezdte azt az óráin alkalmazni, emellett adaptálta személyiségelméletének fogalmait a művészetterápiás folyamat magyarázatához (Junge – Wadeson 2006). Ezzel a gyakorlattal a fiúk negatív érzelmeit, esetleges romboló hajlamait próbálta pozitív energiákká átalakítani, amelyek az alkotó folyamatának következtében egy-egy alkotásban tárgyasulnak.

A művészetterápia a pszichológia területén folyamatos fejlődésben van, szemben a sokkal fejlettebb diszciplínákkal, mint például a pszichoanalízis (Rubin 2010). Az American Art Therapy Associationt (a továbbiakban AATA) 1969-ben alapították, tevékenységének fókuszában a művészetterápiás tevékenységek támogatása áll. Az AATA a művészetterápiát integratív mentálhigiénés és humán szolgáltatási szakmaként határozza meg, amely az egyének életét pszichoterápiás kapcsolat keretében kreatív folyamatok és művészi alkotás révén gazdagítja. A művészetterápia nemcsak a kognitív és szenzomotoros funkciókat javítja, hanem támogatja az önismereti folyamatokat is és hozzájárul a szorongás csökkentéséhez (AATA 2017). Láthatjuk tehát, hogy egy kiegészítő terápiás módszerről van szó, amely a kreatív folyamatokat használja, hogy az egyének általa könnyebben kifejezhessék gondolataikat és érzéseiket, elsődlegesen nonverbális kommunikáció által (Major 2020).

Az a koncepció, hogy a művészeteket a veszélyeztetett fiatalok elérésére használják, nem új keletű, már Edith Kramer munkássága során is megjelent. Ezeket a csoportokat változatos, színes kifejezésekkel illetik, említik művészetoktatásként, művészeti műhelyként, beszélnek művészeti programokról, közösségi művészeti vagy kreatív művészetterápiás csoportokról. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kínált programok éppoly változatosak, mint a leírásukra használt elnevezések. Egyes kezdeményezések egy adott művészeti médiumot használnak, mások a művészet tág fogalmát foglalják magukban (beleértve a drámát, a táncot és a vizuális művészeteket) (Ezell – Levy 2003).

2. MŰVÉSZETTERÁPIA FOGALMI ALAPJAI

A művészetterápiát vizsgálva elkülöníthetjük az aktív (alkotó) és passzív (befogadó) terápiát, az előbbi esetében a páciens részt vesz az alkotói folyamatban, maga is alkot valamit, az utóbbinál viszont nem hoz létre alkotást, csak befogad, vagyis például megtekint egy festményt, ezt követően az élmény keltette érzések vizsgálatával indul el a gyógyulás útján (Major, 2020).

Ha művészeti ágak szerint vesszük sorra a művészetterápia fajtáit, általában elkülönítünk képzőművészet-, zene-, irodalom-, mozgás-, illetve táncterápiát. A művészetterápiában megjelenő művészeti ágak más-más ígéretet hordozhatnak. Egyes művészeti tevékenységek, mint például az előadóművészet, több lehetőséget nyújtanak az együttműködésre, a csapatépítésre, az ezen programokon részt vevők nemcsak a próbák, de a bemutató során is kénytelenek a kompromisszumokra, mások elfogadására. Egy előadás színpadra állítása során más, interper-

szonális készségek válnak hangsúlyosabbá, mint egy egyéni alkotás folyamatában, előtérbe kerül az egymásra figyelés képessége, fejlődik a problémamegoldó készség, a résztvevők kénytelenek összefogni egymással a közös cél érdekében (Ezell – Levy 2003). Más tevékenységek, mint például a képzőművészet-terápia, aktív biblioterápia (kreatív írás), inkább magányos tevékenységek, az egyéni alkotást helyezik előtérbe, függetlenül azonban attól, hogy a létrejött mű mennyire tekinthető esztétikusnak. Sokszor egy elkészült festménynek nem is a szépsége, vagy egy versnek nem is a rímelése fontos, hanem a jelentéstartalma, a művészeti tevékenység után ugyanis hosszabb szóbeli feldolgozás történik a felhasznált szimbólumokról, a megjelenő érzésekről.

Bár a kezdeményezések „terápiás” jellegűek lehetnek, nem mindegyik program tekinthető művészetterápiának. A művészetterápia a pszichoterápia része, esetében ebből kifolyólag egy szakmailag képzett terapeuta van jelen a foglalkozásokon. A művészetterápia célja minden esetben valamilyen belső pszichés élmény egyedi megjelenítése, mégpedig – attól függően, hogy aktív, vagy passzív jellegű – saját vagy kész alkotáshoz kapcsolódóan. Ebben a folyamatban az egyén gondolatai, meglátásai, érzései kerülnek kifejezésre. A terapeuta szakmai tevékenysége során támogatja a résztvevőket abban, hogy kreatív tevékenységeik által diagnosztizálásra kerüljenek vagy egyfajta kezelésben részesüljenek (Aulich 1994). Ezzel szemben a művészeti programokat általában nem terapeuták, hanem hivatásos művészek vezetik, akiknek igen gyakran nincsen semmiféle képzettségük, amely feljogosítaná őket arra, hogy veszélyeztetett célcsoporttal dolgozzanak (Riches 1994). Ezek a programok mind a kreatív folyamatra, mind a produktumra összpontosítanak, miközben a „terápiás” fogalmát tágan úgy határozzák meg, mint minden olyan művészeti tevékenységet, amely pozitív változást segít elő (Riches 1994).

A kedvező változások előidézése mentén érdemes foglalkozni a művészetterápiában az Erősség-alapú gyakorlatok (*Strength-based practices*) megközelítéssel, amely a résztvevők önrendelkezését hangsúlyozza és alapvetően az erősségeik felől vizsgálja a fiatalok javítóintézeteki munkáját (Oesterreich – Flores 2009). Ez a felfogás a fiatalok művészeti tevékenységéhez olyan módon közelít, hogy lehetőleg támogassa őket abban, hogy erősségeiket és kompetenciáikat felhasználva megértsék, hogyan tudják azokat alkalmazni életükben a pozitív változások előidézése érdekében (Oesterreich – Flores 2009). Oesterreich és Flores (2009) munkájában abból indul ki, hogy a szabadságuktól megfosztott fiatalok olyan erősségekkel rendelkeznek, amelyekre építeni lehet. Ahhoz, hogy a művészetterápiás programok igazán hatékonyak lehessenek, be kell őket vonni az „idejük” eltöltésével kapcsolatos döntésekbe. A művészetterápiás foglalkozás, mint a szabadidő eltöltésének hasznos módja, számos előnyt nyújt a fiatalok bünelkövetők számára, ahogyan ezt a következő fejezetben részletesen be is mutatjuk.

3. MŰVÉSZETTERÁPIÁS FOGLALKOZÁSOK ALKALMAZÁSÁNAK HATÁSMECHANIZMUSAI

Számos kutatás támasztja alá a művészetterápia javítóintézetekben történő alkalmazásának pozitív hatását (Gussak – Cohen-Liebman 2001; Liebmann 1994).

A művészetterápia egy olyan összetett terápiás eszköznek tekinthető, amely teret biztosít a személyes fejlődésre (Sautter 1994), kognitív változásokat segít elő, lehetőséget nyújt a fiataloknak új készségek elsajátítására, emellett fizikai és szellemi elfoglaltságot is jelent számukra (Ezell – Levy 2003). A művészetterápiás foglalkozások serkentőleg hatnak a fiatalok motivációjára, támogatják az együttműködési szándékot és pozitív hatással vannak a fiatalok viselkedésére (Oesterreich – Flores 2009). A művészetterápiás eszközök lehetővé teszik a résztvevők számára, hogy kreatív és támogató terápiás térben fogalmazzák meg megoldatlan konfliktusait, ezzel is hozzájárulva azok esetleges későbbi megoldásához. Segíti a fiatalokat önismertük és önbecsülésük fejlesztésében, eszközt ad nekik önmaguk megértéséhez is, emellett hozzájárul a megfelelő önkifejezéshez (Donovan 2022; Gussak 1997; Liebmann 1994).

A művészetterápia különösen alkalmas olyan fiatalok számára, akik számára kihívást jelent belső konfliktusaik és mély érzelmeik verbális eszközökkel történő kifejezése (Kramer, 2016). A művészeti alkotás megkönnyíti a kommunikációt azáltal, hogy eszközt ad a gondolatok, érzések kifejezéséhez, emellett hozzáfér ahhoz a vizuális nyelvhez, amely mentális menekülést biztosít a bezártságból (Venable 2005). Fontos előnye a nonverbális kommunikáció támogatása egy olyan speciális közegben, ahol a nyílt, őszinte, verbális kitárulkozás könnyen sebezhetővé tehet valakit másokkal szemben (Gussak 1997).

Az interdiszciplináris kutatások szerint szoros kapcsolat van a jobb agyfélteke fejlődése és a művészeti oktatás és gyakorlat között, a fejlettebb jobb agyfélteke ugyanis másféle észlelést, magasabb rendű gondolkodási készséget, művészeti tevékenység során ihletettséget eredményez és nagyobb türelemhez is vezet (Brewster 2014). Kutatók pozitív összefüggést fedeztek fel a jól fejlett jobb agyfélteke és a spontaneitás, az erősebb érzelmi reakciók, a koncentrált figyelem, az intuíciók, a kreativitás, az érzelmek és az intellektuális rugalmasság között (Feder – Feder 1981), de emellett azt is megfigyelték, hogy esetükben komolyabb érzelmi önszabályozásról beszélhetünk, ezek az egyének több türelemmel, nagyobb önfegyelmel fordulnak társaikhoz (Sautter 1994).

A művészet az önkifejezés eszköze, olyan lehetőséget biztosít, amelyen keresztül a terápiában részt vevők nem verbális eszközökkel is kifejezhetik érzéseiket. A művészeti alkotás folyamata katartikus lehet, a művészet hatásának és az esztétikai befogadásnak alapvető jelensége ugyanis ennek a felszabadult érzésnek az elérése. A művészeti tevékenység, az abba való belefeledkezés biztosítja a fiataloknak a feszültség levezetését, mégpedig az érzések verbális közlésétől független módon. Ez a folyamat segít abban, hogy bárki megélje a racionalitásból és a hétköznapiakból való menekülés örömet, a javítóintézetben így a művészet átmeneti menekülést biztosít a fiatalok számára a jelenlegi életükből és a sajátos zárt intézeti körülményeikből (Feder – Feder 1981).

Emellett a művészeti folyamat az érzelmi és pszichológiai problémák kezelésében is fontos szerepet tölt be, hozzájárul a negatív érzelmek, a düh, az agresszió csökkentéséhez, segítséget nyújthat a destruktív érzések kezeléséhez, akár az elfojtott érzések kifejezéséhez is. Ezek a hatások mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a börtönbeli művészeti programok bizonyítottan po-

zítívan befolyásolják a fogvatartottak viselkedését, azáltal, hogy segítséget nyújtanak az érzelmek feldolgozásában (Blacker – Watson – Beech 2008). Gussak (1997) a művészetterápia javítóintézetekben történő alkalmazására vonatkozó előnyként kiemeli, hogy a kreativitás segíthet a fiatalok számára jobban megismerni önmagukat, növelheti az önbecsülésüket. A művészetek hozzájárulnak az önhatékonyság fejlesztéséhez, amely hatás leginkább azoknak a fiataloknak kedvez, akiknek korlátozottabbak a tanulási lehetőségeik, akik esetében nagyobb az esélye a gyenge tanulmányi eredményeknek, a lemorzsolódásnak, valamint a deviáns magatartás gyakorlásának (Quillen 2020).

A művészetterápiás programok további előnyei közé tartozik, hogy a fiatalok szakmai kapcsolatba kerülhetnek a velük foglalkozó művészekkel, így plusz figyelmet kapnak egy felnőttől, aki mintaként, pozitív példaként is megjelenhet az életükben (Brewster 2014; Ezell – Levy 2003). Az ilyen módon létrejövő kapcsolat elsősorban a kölcsönös művészi tiszteletre, tekintélyre épül, emellett azonban a művészek üde színfoltként új kapcsolódást hoznak a külső világhoz, közösségi szakemberekként egy további kötődést jelentenek a társadalomhoz, a külvilághoz (Venable 2005). A börtönművészeti program révén a fiatalok elkövetők művészetükkel újra kapcsolatba léphetnek a társadalommal akár közvetlenül is, például helyi kezdeményezéseket támogató aukciók, kiállítások, vásárok vagy közösségi színházi projektek formájában (Brewster 2012). A műalkotások kiállítása vagy a színházi előadások lehetőséget biztosítanak a fiatalok számára arra, hogy megfogalmazzák gondolataikat, hangot adjanak véleményüknek, eszmecserét folytassanak a közönséggel, ugyanakkor a közönségnek is lehetőséget biztosít arra, hogy jobban megértse a fiatalok élethelyzetét, nehézségeit (Ezell – Levy 2003; Johnson 2008).

A művészetterápiás foglalkozások fentebb bemutatott számos pozitív, áldásos hatása és sikere abban áll, hogy a szabadságuktól megfosztott fiatalok általában nem úgy tesznek, mint ha művészettel foglalkoznának, vagy egy terápia keretein belül közvetlenül a viselkedésük megváltoztatására összpontosítanának, hanem valóban művészettel foglalkoznak (Oesterreich – Flores 2009), egy kicsit el tudják felejtetni szorongásaikat és csak egy valamire kell koncentrálniuk, arra a belső képre, gondolatra, amit formába szeretnének önteni.

A művészetet nem lehet magyarázatokkal elsajátítani, mint például a matematika vagy fizika tudást egy képlet átadásával, megtanulásával, majd a megszerzett tudás gyakorlatban történő alkalmazásával. Ahhoz, hogy valaki művész legyen, a művészeti alkotás folyamatában kell részt vennie és ez a fajta tevékenység hatékonyabb a hagyományos tantermi oktatásnál, mert konkrét cselekvésen alapul, emellett igen gyakran olyan mentális, érzelmi változásokat indít el, amelyekre sok esetben a kognitív alapú programok, iskolai oktatási tevékenység nem képes (Oesterreich – Flores 2009; Clements 2004).

A művészetterápiás foglalkozásokhoz kötődő valós cselekvéseknek, változási folyamatok beindításának kulcsszerepe van a dezisztencia, tehát a bűnözői magatartással való felhagyás vonatkozásában is (Farrington 2007). Az elsődleges dezisztencia a bűncselekmény elkövetésétől való tartózkodást jelenti, a másodlagos dezisztencia (amelyben kiemelt szerepet tölt be a művészetterápiás foglalkozás) a bűnelkövetés kontextusában arra utal, amikor egy személy, aki már egyszer elkövetett valamilyen bűncselekményt, tartózkodik újabb bűncselekmény elkövetésétől. A művészetterápiás foglalkozások fejlesztik az önismeretet és számos készségre nézve is pozitív hatást gyakorolnak, a pszichológiai és szociális jólét előmozdítóiként működhetnek (Cheliotis – Jordanoska 2014). A másodlagos dezisztencia, az önismeret javítása mel-

lett azon szociális készségek fejlesztésében érhető tetten, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az illető ne kövessen el ismét bűncselekményt (Cheliotis 2014). A dezisztenciával összefüggésbe hozott személyes változások közé tartozik a fentebb részletesen bemutatott pozitív hatások közül különösen az önbizalom erősödése, az érzelmek feltérképezése, a kontrollhelyzet növekedése, a szorongás oldása, a szociális készségek fejlesztése, a motiváció erősítése és a hozzáállás megváltozása (Cheliotis 2014).

4. NEMZETKÖZI MŰVÉSZETTERÁPIA-ALAPÚ KEZDEMÉNYEZÉSEK

Ebben a fejezetben néhány korábbi meghatározó kutatást, művészetterápia-alapú kezdeményezést mutatunk be, amelyek gyakorlatban világítanak rá arra, mennyire szerteágazó ezen programok fiatalkorú bűnelkövetőkre gyakorolt pozitív hatásainak köre. A programokat minden esetben művészek vezették (azonban a vezetők pszichológusi végzettségére, vagy a projektben pszichológus részvételére a kutatások leírásában nincsen egyértelmű utalás), így azokat a projekt vezetőinek interpretálásukban mutatjuk be.

Az Emanuel-projekt (2011) célja az abban részt vevő fiatalkorúak önbizalmának, önbecsülésének fejlesztése volt. A projekt keretein belül Emanuel Martinez, a projekt művészeti vezetője javítóintézetekben készítette le a „remény falfestményeit” a fiatalokkal együtt. A fiatalokat az intézmények választották ki, mégpedig viselkedésük és iskolai eredményeik alapján (Murphy et al. 2013). A projekt célja a fiatalok önbecsülésének javítása volt, hogy sikerüljön elérni azt, hogy ne kövessenek el újabb bűncselekményt. A projekt kezdete előtt és befejezését követően a résztvevők önbecsülését és a művészethez való hozzáállását a Rosenberg-féle Önértékelési Skála (Rosenberg Self-Esteem Scale) (10 tételes skála) segítségével mérték (Murphy et al. 2013). A kutatás pozitív eredménnyel zárult, minden részt vevő fiatal javulásról számolt be, a teszt előtti „normál” tartományba tartozó fiatalkorúak 1,6 pontos növekedést mutattak, míg az „alacsony” önértékelési csoportba tartozó fiatalkorúak esetében négyszer akkora változás, 7,4 pontos növekedés volt megfigyelhető (Murphy et al. 2013). Ezek az eredmények is azt mutatják, hogy a művészet lehet az egyik módja a jelenleg fiatalkorúak javítóintézeteiben büntetésüket töltő serdülők önbecsülésének javítására, nagy változást pedig különösen az alacsony önbecsüléssel rendelkező fiatalok körében hoz (Murphy et al. 2013).

Gussak (2020) egyik projektje közoktatásból lemorzsolódó fiatalok támogatására irányult a művészet eszközeivel. A csoport 60 főből, 12–18 év közötti, többnyire afroamerikai diákból állt. Ezek a fiatalok bár még nem voltak javítóintézetben, de egy részük olyan súlyos vádak miatt várta büntetését, mint például testi sértés és kábítószerrel kapcsolatos vétségek (Gussak 2020). A projektbe bevont fiatalok impulzívok voltak, gyenge érzelmszabályozással, előfordult, hogy kontrollálatlanul viselkedtek. A düh ugyanakkor nehezen elkerülhető a stresszhelyzetekben, inkább tudni kell kezelni, ezt támogathatja a problémamegoldó és szocializációs készségek fejlesztése. A program keretében biztosított művészeti tevékenységek célja az indulatkezelési, problémamegoldó és szocializációs készségek fejlesztése által a gyenge impulzuskontroll javítása volt, annak elérése, hogy a fiatalkorúak tetteit ne a haragjuk, hanem a józan ész vezérelje. A fiatalokat kis csoportokba osztották, a csapatok maguk dönthették el, milyen témában készítik el a falfestményt. Meglepő személyiségváltozások is bekövetkeztek be a projekt során, például Gussak (2020) felidézte, hogy az egyik diák – akit korábban a személyzet

javíthatatlannak, makacsnak és ellenségesnek tartott – felajánlotta, hogy segít néhány fiatalabb társának. A fiatalok a falfestmények elkészítése után büszkéek voltak a teljesítményükre, a sikerélmény következtében növekedett önfogadási szintjük, az elvégzett munka hatására nőtt az önbecsülésük és az alkotás révén fejlettebb identitástudatot mutattak (Gussak 2020).

Szintén a harag, a düh kifejezésére, csökkentésére használta Liesera munkatársaival (2019) a művészetterápia eszközét. A kutatásban 8 fő, 15-18 éves korú férfi fiatalkorú fogvatartott vett részt, akik egy jakartai fiatalkorúak börtönében töltötték büntetésüket. A művészetterápiás program heti két alkalommal zajlott, hat héten át. A program eredménye alapján a művészetterápia a nyolc résztvevőből hatnál tudta csökkenteni a haragot, ugyanakkor a düh kifejezésében nem történt szignifikáns változás. Az eredmények rámutattak, hogy a rajzolás lehetőségének javítóintézetben történő biztosítása megkönnyítheti a fiatalkorú fogvatartottak számára az érzelmek, kifejezetten a harag, a düh kifejezését (Liesera et al. 2019). További lehetőségeket rejt magában a csoportos művészeti foglalkozás, amely többet adhat az egyéni művészetterápiánál. Ha nem egyénileg, hanem csoportban folyik a művészeti tevékenység, az hozzájárulhat a fogvatartottak és a felügyelők közötti kapcsolat, kommunikáció javulásához azáltal, hogy mindannyian ugyanabban a tevékenységben vesznek részt (Liesera et al. 2019). A kutatás további fontos megállapítása, hogy a fogvatartottak dühének egyik forrása a semmittevés és a külvilágtól való elszeparáltság, elszigeteltség érzése, így érdemes lenne a fiatalkorúak börtönében több olyan, nem kifejezetten művészeti tevékenységre korlátozódó, minden fogvatartott számára hozzáférhető lehetőséget (például rekreációs tevékenységek, közös sportolás) biztosítani, amely hozzájárul a szabadidő hasznos eltöltéséhez, megelőzendő az unalom kialakulását (Liesera et al. 2019).

Bennink és munkatársai (2003) kombinált művészetterápia programot szervezett a floridai fiatalkorúak javítóintézetében (*Department of Juvenile Justice [DJJJ]*) 24 fiatal számára, a program elemei közé tartozott az egyéni és csoportos művészetterápia mellett családerősítő csoport működtetése, valamint tanulmányi- és szakmai programok megszervezése. Az egyéni foglalkozások lehetőséget biztosítottak a különböző szimbólumokkal, művészeti médiumokkal és sémákkal való találkozásra, amelyek hasznosak voltak a vizuális szókincs bővítése szempontjából (Bennink et al. 2003). A fiatalkorúak Ház-Fa-Személy (Buck 1948) rajzot, családrajzot készítettek, életvonalukat ábrázolták és lerajzolták, milyen érzés bezárva lenni (Bennink et al. 2003). A csoportterápiában a fiatalok különböző rajz- és festőeszközökkel dolgoztak, emellett papírmását, kartont, kollázt, ragasztót és ollót is használtak. A művészetterapeuták arra bátorították őket, hogy minden foglalkozás végén beszéljenek az alkotási folyamatról és mutassák be produktumaikat, így a fiatalok az alkotás folyamata mellett betekintést nyertek egymás érzéseibe, életébe és helyzetébe is, ezzel is növelve empátiás képességüket (Bennink et al. 2003).

A Voices from Inside (Hangok belülről) kezdeményezés bűnelkövető fiatalkorúak számára szervezett művészeti programként került megszervezésre, amely közösségi kiállításokat és a munkák jótékonyági célú értékesítését is magában foglalta. A program a Franklin Egyetem szervezésében valósult meg, 2012-ben, 2013-ban és 2014-ben három kiállítás megvalósítását támogatta (Miner-Romanoff 2016). A kezdeményezésben részt vevő minden fiatal sikerélményről számolt be, legfőbb előnyként az egészséges önkifejezés lehetőségét és a művészeti készségek javulását jelölték meg. 2013-ban a kiállító fiatalok felmérésének eredményei azt mutatták, hogy 81%-uk a másokkal való együttműködést, a feladatok elvégzését, a nyilvános elis-

merésből és a művészeti eladásokból származó önbecsülés növekedését nevezte meg előnyként (Miner-Romanoff 2016). A 2014-es ifjúsági kiállítói minta 93%-a pozitív hatásról számolt be, beleértve az önbecsülés növekedését, a stressz csökkenését, a büszkeséget vagy a cél elérésének elismerését, ami abból eredt, hogy elkészítették, kiállították és egy veszélyeztetett fiatalokat segítő jótékonyági szervezet javát szolgálva eladták a műveiket (Miner-Romanoff 2016).

Szintén hároméves periódusra kiterjedő program volt az A Changed World (a továbbiakban ACW) (egy megváltoztatott világ), amely elősegítette a művészek és az fiatalok közötti interakciót, támogatta készségeik fejlesztését (Ezell – Levy 2003). Az ACW célja a fiatalok közötti bünelkövetők visszaesésének csökkentése élményalapú művészeti tevékenységekben való részvételük révén. A kezdeményezés négy fő célkitűzése a kulturális és közösségi tudatosság kialakítása; a nem megfelelő viselkedés kockázatának csökkentése; későbbi álláskeresésben is segítséget nyújtó készségek fejlesztése, valamint a szabadulás utáni újbóli elkövetés valószínűségének csökkentése (Ezell – Levy 2003). A fiataloknak hivatásos művészek, például grafikusok, fotósok, szobrászok, költők és zenészek tartottak műhelymunkákat, amelyek minimum kéthetesek, maximum két hónaposak voltak. A három évig tartó kutatás eredményeként a műhelycél megvalósult, a fiatalok az adott művészeti tevékenység vonatkozásában konkrét szakmai készségeket szereztek, emellett a műhelymunkákban való részvétel jelentősen csökkentette a szabályszegések előfordulását. Az eredmények a készségek fejlesztése és a viselkedési problémák csökkentése mellett arra is utalnak, hogy a programokban való részvételnek hosszabb távú hatásai vannak, amit a résztvevők alacsonyabb visszaesési rátája is alátámaszt (Ezell – Levy 2003).

Oesterreich és Flores (2009) fiatalok javítóintézetében szervezett kutatásában azt vizsgálta, hogyan segítheti elő a művészet a fiatalok elkövetők fejlődését. Tanulmányukban a bebörtönzött fiataloknak nyújtott vizuális művészeti oktatásban erősség-alapú gyakorlatokra fókuszáltak, az „5 C”-re (kapcsolódás, közösség, hozzájárulás, koncentráció és teljesítés = *connection, community, contribution, concentration, completion*) összpontosítva (Oesterreich – Flores 2009: 146). Ez a kutatás két éven keresztül zajlott 46 fiatal fogvatartott (férfi) részvételével, akik számára négy különböző alkalommal szerveztek 12–20 hétig tartó, két és fél órás művészeti jellegű programokat, rajzolás, festés, digitális fényképezés, videóképzés, művészettörténet témakörében (Oesterreich – Flores 2009). A program abból indul ki, hogy minden embernek vannak művészi képességei, amelyek fejleszthetők, ha erre kellő időt szánnak, a folyamat alkotáshoz és a képzelőerő fejlődéséhez vezet. A program keretein belül teret biztosítottak a fiatalok számára, hogy megismerjék, kritikusan értékeljék, újraépítsék önmagukat, miközben készségeket fejlesztenek és új ismereteket szereznek (Oesterreich – Flores, 2009). Emellett lehetőséget kaptak a közösséghez való kapcsolódásra azáltal, hogy alkotásait az intézményen kívül is kiállították, és olyan helyeken, mint például egy helyi jogsegélyiroda megrendelésre készítettek műveket (Oesterreich – Flores 2009).

Collins és munkatársai (2023) kutatásában a művészetterápia hatékonyságát vizsgálták Kanadában a remény és a reziliencia szint alakulásával összefüggésben. A program során tizenhárom, 12–19 éves fiatal vett részt 12 héten át egyéni művészetterápiás foglalkozásokon. A reményt, a rezilienciát és a célokat a Gyermek Remény Skálája (*Children's Hope Scale [CHS]*), a Reziliencia Skála (*Resilience Scale [RS-25]*) és a Híd-rajzolás útvonallal (*Bridge Drawing with Path [BDP]*) művészeti alapú értékelés segítségével mérték (Collins et al., 2023). Az eredmények azt mutatták, hogy a heti 12 művészetterápiás foglalkozás 29%-kal, illetve 16%-kal növel-

te a remény- és reziliencia szintet a fiataloknál. A művészetterápiás foglalkozás lehetővé tette a fiatalok számára, hogy megfogalmazzák jelenlegi és jövőbeli életcéljaikat, miközben reflektáltak azokra a személyekre, helyekre és jelenségekre, amelyek értelmet és reményt adnak az életüknek (Collins et al., 2023). Összességében a vizsgálatban részt vevő fiatalok a 12 művészetterápiás foglalkozás végén magasabb remény-, és ellenálló képesség szintet, valamint célorientáltabb gondolkodást mutattak, mint a program kezdetekor (Collins et al. 2023).

Beccera és munkatársai (2022) különböző művészeti módszerek szorongás csökkentésében betöltött hatását vizsgálták, így foglalkoztak többek között az önarcképekkel is. Az önarckép olyan önreflexió, amelynek elkészítése során az egyén nemcsak a fizikai énjét vizsgálja meg, hanem érzelmeit, gondolatait és spirituális énjét is. A fiatalok számára önmaga megrajzolása kulcsfontosságú személyes fejlődése szempontjából, emellett az identitástudat erősítésének eszköze is és fokozhatja az érzelmszabályozást is (Carr 2014; Muri 2007). A tanulmány három különböző módját tárgyalta az „önarckép” létrehozásának. Az egyik módszer a szó szerinti önarckép létrehozását jelentette és az arc és/vagy a test megrajzolásából áll. A második önarckép-készítési technika, amit használtak, egy mandala létrehozása volt, így képeken, szimbólumokon és színeken keresztül ábrázolta az ént. Az önarcképek használatának harmadik módja a szabad kifejezésű rajzolás volt, ahol az egyén szabad asszociációval készített rajzot, korlátok nélkül (Beccera et al. 2022). Ez a típusú rajz az alkotó tudattalan elméjét tükrözni, mint például álmok, fantáziák, félelmek és megoldatlan konfliktusok ábrázolását szimbólumok formájában (Beccera et al. 2022). A program befejezése után a résztvevők arról számoltak be, hogy amikor megkapták a feladatot, hogy rajzolniuk kell, kissé szorongtak, de a művek elkészülte után már aggodalmuk elszállt. Beszámoltak arról is, hogy nagyon élvezték a rajzolás folyamatát, a kreatív munka segített nekik megnyugodni, sőt, Beccera és munkatársai (2022) kimutatták, hogy az önarcképek bármelyikének elkészítése a fiatalokéak szorongási szintjét is csökkentette.

A börtönművészeti programok értékelései azt mutatják, hogy a kreativitás, a kommunikáció és a reflexió ösztönzésén és elősegítésén túl a művészet megtanítja a fogvatartottakat arra, hogyan dolgozzanak koncentrált fegyelemmel. Egy falfestmény, vagy portré elkészítése nehéz, megterhelő munka, ezen keresztül tanulják meg a fiatalok az egyszer már elkezdett feladatok befejezésének értékét és azt, hogy az alkotási folyamat gyakran azzal a plusz elégedettséggel jár, hogy a befektetett munkának van valami eredménye (Brewster 2014). Ezek a terápiás alapú kezdeményezések a szabadidő hasznos eltöltésén és a konkrét szakmai készségek fejlesztésén túl ahhoz is hozzájárultak, hogy javuljon a fiatalok önbecsülése, önkifejezési készsége, felismerjék és meg tudják fogalmazni életcéljaikat, csökkenjen szorongási szintjük. A csoportalapú foglalkozások ezen túlmenően elősegítették, hogy a fiatalok betekintést nyerjenek egymás élethelyzetébe, érzéseibe, ezzel növelve empátia- és toleranciaszintjüket. A közösséghez, társadalomhoz kötődő programok támogatták továbbá, hogy a fiatalokban kialakuljon a közösségi tudatosság érzése, javuljon a társadalmi megítélésük, a lakosság kevésbé legyen elutasító, előítéletes velük szemben.

Javaslatként fogalmazhatjuk meg, hogy érdemes lenne a hazai javítóintézetekben is minél több művészetterápiás kezdeményezés megvalósítását támogatni, önkéntes művészek, a területen aktív civil szervezetek részvételével, akár e nemzetközi minták alapján. Hasznos lenne az egyéni művészetterápiás programok megvalósítása mellett csoportos projektek kivitelezésére is hangsúlyt fektetni, mert ezek az önkifejezés támogatása mellett a kommunikációs,

kooperációs készségeket is fejlesztik. Érdekes kezdeményezés lenne például közös falfestmények elkészítésének támogatása, emellett akár különböző technikákkal való alkotás (rajz, festés stb.), Ház-Fa-Személy rajz, családrajz, önarckép elkészítése is számos pozitív lehetőséget hordoz magában.

ÖSSZEZÉS

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtási és javító- intézetei a művészetterápiás eszközöket számos célra használhatják, az ilyen jellegű kezdeményezések pozitív hatása szerteágazó, a készségek fejlesztésétől az érzelmek kifejezéséig számos területre kiterjed. Különösen hasznos eszköz azon fiatalkorú fogvatartottak számára, akiknek kommunikációs képessége gyengébb, nem tudják verbálisan jól kifejezni az érzelmeiket, valamint alacsonyabb az önbecsülési szintjük (Murphy et al. 2013). Ezen tevékenységek szervezése során mindenképpen érdemes a bebörtönzött fiatalok azon erősségeiből kiindulni, amelyekre építeni lehet és mindenképpen be kell vonni őket az „idejük” eltöltésével kapcsolatos döntésekbe.

A fiatalkorú bűnelkövetők számára biztosított művészetterápiás programok kapuként szolgálhatnak a további tanulásához, a művészetek az önbecsülés növelésével, valamint az alapvető kommunikációs és egyéb alapvető készségek fejlesztésével ösztönözhetik tanulásra őket (Brewster 2012; Cohen 2009; Silber 2005; Hughes 2005). Mivel ez különösen igaz a nem hagyományos tartalmak és tanítási módszerek miatt a formális oktatási rendszerben csalódott, attól elidegenedett személyek esetében, így a bűnelkövetők számára lehetőségként kínálkozik a társadalomba történő reintegráció elősegítése is.

Hosszú távon nemcsak az érintett fiataloknak, de az egész társadalomnak az az érdeke, hogy ezek a személyek dezisztensekké váljanak, ne kövessenek el újabb bűncselekményt, felnőtt korukban ne kerüljenek börtönbe. Annak elérése céljából, hogy ezek a fiatalok kiutat lássanak maguk előtt, a büntetés-végrehajtási szakembereknek be kell fektetniük a jövőjükbe, ennek egyik egyszerű módja az, hogy támogatják a művészetterápiás programokban való részvételüket (Murphy et al. 2013).

IRODALOM

- AATA (2017). About Art Therapy. American Art Therapy Association. 2017_Definitionof-Profession.pdf (arttherapy.org)
- Aulich, L. (1994): Fear and loathing: Art therapy, sex offenders and gender. In: Liebmann, M. (Ed.): Art therapy with offenders London: Jessica Kingsley Publishers, 165–196.
- Becerra, L. A. – Hill, E. M. – Abraham, K. M. (2022): Self-Portraits: Literal Self-Portraits, Mandalas, and Free Drawings to Reduce Anxiety. *Journal of the American Art Therapy Association*, 39(1): 34–42. <https://doi.org/10.1080/07421656.2021.1976024>
- Bennink, J. – Gussak, D. E. – Skowran, M. (2003): The role of the art therapist in a juvenile justice setting. *The Arts in Psychotherapy*, 30(3): 163–173. [https://doi.org/10.1016/S0197-4556\(03\)00051-0](https://doi.org/10.1016/S0197-4556(03)00051-0)

- Blacker, J. – Watson, A. – Beech, A. R. (2008): A Combined Drama-Based and CBT Approach to Working with Self-Reported Anger Aggression. *Criminal Behavior and Mental Health*, 18(2): 129–37. <https://doi.org/10.1002/cbm.686>
- Brewster, L. (1983): An Evaluation of the Arts-in-Corrections Program of the California Department of Corrections. Santa Cruz, CA: William James Association.
- Brewster, L. (2014): The Impact of Prison Arts Programs on Inmate Attitudes and Behavior: A Quantitative Evaluation. *Justice Policy Journal*, 11(2): 1–28.
- Buck, J. N. (1948): The HTP test. *Journal of Clinical psychology*, 4(2).
[https://doi.org/10.1002/1097-4679\(194804\)4:2<151::AID-JCLP2270040203>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/1097-4679(194804)4:2<151::AID-JCLP2270040203>3.0.CO;2-O)
- Carr, S. M. D. (2014): Revisioning self-identity: The role of portraits, neuroscience and the art therapist's 'third hand'. *International Journal of Art Therapy*, 19(2): 54–70.
<https://doi.org/10.1080/17454832.2014.906476>
- Cheliotis, L. K. (2014): Decorative justice: Deconstructing the relationship between the arts and imprisonment. *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 3(1): 16–34. <https://doi.org/10.5204/ijcjsd.v3i1.137>
- Clements, P. (2004): The rehabilitative role of arts education in prison: Accommodation or enlightenment? *International Journal of Art & Design Education*, 23(2): 169–178.
<https://doi.org/10.1111/j.1476-8070.2004.00395.x>
- Cohen, M. L. (2009): Choral Singing and Prison Inmates: Influences of Performing in a Prison Choir. *The Journal of Correctional Education*, 60(1): 52–65.
<http://www.jstor.org/stable/23282774>
- Collins, B. – Darewych, O. H. – Chiacchia, D. J. (2023): The efficacy of art therapy on hope and resilience in youth within a secure care centre. *International Journal of Art Therapy*, 28(3): 97–105. <https://doi.org/10.1080/17454832.2022.2145322>
- Daceus, S. M. (2015): The fusion of multi-systemic and creative arts therapies as a treatment modality for juvenile offenders. Doctoral dissertation, Adler School of Professional Psychology.
- Donovan, R. (2022): Art Therapy with Juvenile Offenders-Building on Community, Strengths and Self-Esteem: A Literature Review. Expressive Therapies Capstone Theses. 585.
https://digitalcommons.lesley.edu/expressive_theses/585
- Ezell, M. – Levy, M. (2003): An evaluation of an arts program for incarcerated juvenile offenders. *Journal of Correctional Education*, 54(3): 108–114.
<https://www.jstor.org/stable/41971150>
- Fallon, M. (2015): The Other Side of Silence. *New England Review*, 36(4): 159–171.
<http://www.jstor.org/stable/24772692> <https://doi.org/10.1353/ner.2015.0137>
- Farrington, D. (2007): Advancing knowledge about desistance. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 23(1): 125–134. <https://doi.org/10.1177/1043986206298954>
- Feder, E. – Feder, B. (1981): The expressive art therapies. Englewood Cliffs.
- Gajewski, M. (2020): Pedagogical and neuropsychological aspects of prisoner creativity. *Acta Neuropsychologica*, 18(1): 97–125. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.0189>

- Gussak, D. (1997): Breaking through barriers: Advan- tages of art therapy in prison. In: Gussak, D. – Virshup, E. (Eds.): *Drawing time: Art therapy in prisons and other correctional settings* Chicago, IL: Magnolia Street Publish, 1–11.
- Gussak, D. E. (2020): *Art and art therapy with the imprisoned: re-creating identity*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429286940>
- Gussak, D. – Cohen-Liebman, M. S. (2001): Investigation vs. intervention: Forensic art therapy and art therapy in forensic settings. *American Journal of Art Therapy*, 40(2): 123–135.
- Hogan, S. (2001): *Healing arts: The history of art therapy*. Jessica Kingsley.
- Hughes, J. – Miles, A. – Mclewin, A. (2005): *Doing the Arts Justice A Review of Research Literature, Practice and Theory*. <http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/D4B445EE-4BCC-4F6C-A87A-C55A0D45D205/0/Doingartsjusticefinal.pdf>
- Johnson, L. (2007): Jail Wall Drawings and Jail Art Programs: Invaluable Tools for Corrections. *International Journal of Criminal Justice*, 5(2): 100–120.
- Junge, M. B. – Wadeson, H. (2006): *Architects of art therapy: Memoirs and life stories*. Charles C Thomas Publisher.
- Kramer, E. (2016): Sublimation and art therapy. In: Rubin, J. A. (ed.): *Approaches to art therapy*. Routledge, 87–100. <https://doi.org/10.4324/9781315716015-9>
- Liebmann, M. (1994): Introduction. In: Liebmann, M. (Ed.) *Art Therapy with Offenders* (Bristol, PA: Jessica Kingsley Publishers Ltd., 1–13.
- Liesera, N. – Satiadarma, M. P. – Subroto, U. (2020): Anger Among Adolescents in Juvenile Detention Centre: Art Therapy and Its Effects. In: Tarumanagara International Conference on the Applications of Social Sciences and Humanities (TICASH 2019). Atlantis Press, 263–266. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200515.046>
- Little, G. L. (2006): Review of one-to-three-year recidivism of felony offenders treated with MRT in prison settings. *Cognitive Behavioral Treatment Review*, 15(1): 1–3.
- Major, K. (2020): Fesd ki magad(ból)! – Gondolatok a művészetterápiáról. <https://balatoni-muzeum.hu/blog/fesd-ki-magadbol-gondolatok-a-muveszetterapiarol/>
- Malchiodi, C. A. (2002): *Handbook of art therapy*. New York, NY: The Guilford Press.
- Miner-Romanoff, K. (2016): Voices from Inside: The Power of Art to Transform and Restore. *Journal of Correctional Education*, 67(1): 58–74. <https://www.jstor.org/stable/26506627>
- Muri, S. A. (2007). Beyond the face: Art therapy and self-portraiture. *The Arts in Psychotherapy*, 34(4): 331–339. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2007.05.002>
- Murphy, A. – Beaty, J. – Minnick, J. (2013): Improving Self-Esteem Through Art for Incarcerated Youths. *Corrections Today*, 75(3): 44–48.
- Naumburg, M. (1987): *Dynamically oriented art therapy: Its principles and practices illustrated with three case studies*. Magnolia Street Publishers.
- Oesterreich, H. – Flores, S. (2009): Learning to C: Visual Arts Education as Strengths Based Practice in Juvenile Correctional Facilities. *Journal of Correctional Education*, 60(2):146–162. <https://www.jstor.org/stable/23282722>

- Pąchalska M. – Bednarek, S. – Kaczmarek, B.L.J. (2020): *Mózg, umysł i Ja społeczne i kulturowe* [Brain, Mind and Social and Cultural Self]. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Quillen, C. (2020): Engaging the Arts across the Juvenile Justice System. Education Commission of the States. 1–13. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED605530.pdf>
- Riches, C. (1994): The hidden therapy of a prison art education programme. In: Liebmann, M. (Ed.): *Art therapy with offenders* London: Jessica Kingsley Publish, 77–10.
- Rubin, J. (2010): *Introduction to art therapy, sources and resources*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203893968>
- Rubin, A. J. (2013): *The art of art therapy: what every art therapist needs to know*. New York: Routledge.
- Sautter, R. C. (1994). An arts education school reform strategy. *Phi Delta Kappan*, 75(6): 432–437. <https://eric.ed.gov/?id=EJ477558>
- Silber, L. (2005): Bars Behind Bars: The Impact of a Women's Prison Choir on Social Harmony. *Music Education Research*, 7(2): 251–271. <https://doi.org/10.1080/14613800500169811>
- Venable, B. B. (2005): At-risk and In-need: Reaching Juvenile Offenders Through Art. *Art Education*, 58(4), 48–53. <https://doi.org/10.1080/00043125.2005.11651552>
- Vókó Gy. (2011): *Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban*. MTA Doktori értekezés. https://real-d.mtak.hu/387/4/dc_45_10_doktori_mu.pdf

Esélyteremtés mesterfokon – a magyar szabadkőműves páholyok jótékonyági tevékenységei a századfordulón

Arapovics Mária

ARAPOVICS MÁRIA: ELTE Társadalomtudományi Kar; arapovics.maria@tatk.elte.hu

ABSZTRAKT A tanulmány célja a századfordulón működő magyarországi szabadkőműves páholyok filantróp tevékenységének bemutatása és a mozgalom társadalompolitikai hatásának érzékeltetése. A levéltári iratanyagok és korabeli források felkutatása és dokumentumelemzése segítségével az írás arra világít rá, hogy a korabeli szabadkőműves páholyoknak megkerülhetetlen társadalmi, s ezen belül szociálpolitikai szerepe volt a századfordulón, ami az állami és helyi önkormányzati szférát is segítségnyújtásra ösztönözte. A páholyok és az általuk alapított intézmények és egyletek olyan művelődési és szociális tevékenységeket láttak el, ami napjainkra az állam feladatává vált. A hazafias célokkal és társadalomjobbító szándékkal létrejött páholyok meghatározó szerepet töltöttek be a gyermekvédelem, a hajléktalanok ellátása, vagy a fogyatékkal élők önzetlen segítése területein, de szabadkőművesek alapították meg a budapesti és kolozsvári mentőszolgálatot is. A páholyok összejöveteleiken feltárták, megvitaták az adott társadalmi problémát, majd adománygyűjtésbe kezdtek a tagok között, és megszervezték az intézmények, egyesületek felállítását és fenntartását. Ezt a tanulmány az ingyekenyer és ingyentej mozgalom támogatásán keresztül és a századforduló jelentős egyesületének, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholynak a jótékony segítségre ösztönző szerepén keresztül is érzékelteti. Az írás egyes, nehezen hozzáférhető korabeli forrásokat közöl, és kísérletet tesz a sporadikus források alapján egybegyűjtött információk rendszerezésére.

Kulcsszavak: szabadkőműves páholyok, filantrópia, társadalompolitika, esélyteremtés, dokumentumelemzés

Creating Opportunities at a Master Level – the Charitable Activities of the Hungarian Masonic Lodges at the Turn of the Century

ABSTRACT The aim of this study is to present the philanthropic activities of Hungarian Masonic lodges operating at the turn of the century and to illustrate the socio-political impact of the movement. Through the research and analysis of archival documents and contemporary sources, the paper highlights the indispensable social and socio-political role played by Hungarian Masonic lodges at the turn of the century, which encouraged both the state and local governments to provide assistance. The lodges and the institutions and associations they founded carried out cultural and social activities that have now become the responsibility of the state. The lodges, which were established with patriotic goals and the intention of improving society, played a decisive role in the areas of child protection, care for the homeless, and selfless assistance to people with disabilities, but Freemasons also founded the ambulance services in Budapest and Cluj-Napoca. At their meetings, the lodges identified and discussed social problems, then began collecting donations from their members and organized the establishment and maintenance of institutions and associations. This study illustrates this through the support of the „free bread and milk” movement and the role of the Hungarian Symbolic Grand Lodge, a significant association at the turn of the century, in encouraging charitable assistance. The paper presents some

contemporary sources that are difficult to access and attempts to compile a chronological overview based on sporadic sources.

Keywords: masonic lodges, philanthropy, social policy, creating opportunities, document analysis

BEVEZETÉS

A filantróp jótékonytságot alapfeladatként kijelölő szabadkőműves mozgalom magyarországi szociális intézkedéseit és intézményépítését vázolja fel ez a tanulmány történeti forráskutatás alapján. A szabadkőműves páholyok és rászorulókat segítő egyesületeik a század fordulóján a korabeli állami és helyi kormányzati szférákat is támogatásra készítették. Civil szervezetként a páholyok olyan szociális tevékenységeket láttak el, amelyek napjainkban már állami feladattá váltak. A hazafias célokkal és társadalomjobbító szándékkal létrejött páholyok meghatározó szerepet töltek be a gyermekvédelem, a hajléktalanok ellátása, vagy a fogyatékkal élők önzetlen segítése területén. Kevesen tudják, hogy a szabadkőművesek alapították az első nyilvános magyarországi könyvtárakat és múzeumokat, vagy, hogy páholyok szervezték meg az önkéntes mentőszolgálatokat Budapesten és Kolozsváron. A visszatekintés aktualitását az adja, hogy 2022-ben a szentendrei Skanzenben megnyílt az első olyan állandó kiállítás, amelyik bemutatja a szabadkőművesek erdélyi és magyarországi művelődéstörtét.¹ A jelen tanulmány bemutatja a hazai szabadkőművesség társadalmi egyenlőség megteremtésére irányuló törekvéseit, különösen a századforduló egyik legnagyobb egyesületének, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholynak a szociálpolitikai és szolidaritás vállalására ösztönző szerepét. Az írás egyes, nehezen hozzáférhető korabeli forrásokat is közöl és kísérletet tesz a különböző forrásokból egybegyűjtött tények rendszerezésére.

TÁRSADALMI ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI VÁLTOZÁSOK A 19. SZÁZADBAN

A 18. század végén meghatározóvá váló felvilágosodás eszmeáramlata Európában jelentős mértékben megváltoztatta a világról való gondolkodást. A polgárság társadalmi-politikai mozgalmi filozófiai alapú értékekből kiindulva fogalmazták meg önmagukat, általános világnézeti értelemben mindvégig a racionalista hagyományt követték, miszerint a világ az ész alapján meggyarázható, a világ mintegy maga ésszerű (Lendvai-Nyíri 1974). A humanista nézeteken is alapuló felvilágosult mozgalmak a művelődés, a gazdasági és politikai egyenjogúsításáért küzdöttek. A felvilágosult gondolkodók szakítani akartak a feudalizmus uralkodó léthelyzeteket konzerválására törekvő ideológiájával és reformok útján kívánták átformálni a társadalmat és a gazdaságot. Mai kifejezéssel élve, hozzáférhetővé tenni a tudomány és kultúra eredményeit, és terjeszteni a „világosságot”. A szabadság, egyenlőség, testvériség alapelvei magukban hordozták, hogy képviselői az előjogokkal rendelkező arisztokrácia és a római katolikus egyház által uralt vallási és egyéb kiváltságok rendszerét, az „ancienn régime” uralmát akarták megtörni, ami

¹ A szerző a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 2022 májusában megnyílt „Hazának rendületlenül”- szabadkőművesség Erdélyben című kiállítás kurátora.

a polgári forradalmakkal is együtt járt. Az egyenlőség eszme a szegények, elesettek, a gyarmati rabszolgák jogainak és emberi méltóságának megítélésére is kihatott.

Az ipari fejlődést megelőzően Európában és hazánkban hagyományosan családi vagy helyi közösségi feladat volt a szegénygondozás, az idősök és a rászorulóak segítése, viszont a 19. században ez megváltozott. A közösségekben leginkább a nagycsalád nyújtott védelmet a vagyontalan vagy munkaképtelen, gyámoltalan embereknek. Hozzá tartozók hiányában a települések, helyi közösségek, egyházi intézmények, városi céhek és egyletek vagy szabadkőműves körök hoztak létre ispotályokat, káptalanokat, majd egyleteket a védtelenek segítésére. Az ipar fejlődésével egyre több szegény költözött nagyvárosokba és a gyári munkások szegénysége, életminősége megváltoztatta a hagyományos viszonyokat. A családi gondoskodás mellett a helyi segítségnyújtásban egyre nagyobb szerepe lett a civil szervezeteknek, az egyesületek esélyteremtő, művelődési, jótékonyági és segélyező támogatásának. A szociálpolitika fókuszába már nemcsak a szegény és munkaképtelen emberek, hanem nagy tömegben a városi munkásság is megjelent. Új típusú problémát jelentett, ha baleset, vagy betegség érte a munkásokat, vagy kiöregedtek a feladatok végzéséből. A 19. század végén elinduló jóléti fejlődés és az egyre hangosabb munkásmozgalmak változásokat hoztak, már nem lehetett helyi szinten kezelni a feszültségeket, így az európai államok már egyre több szerepet vállaltak a szegénygondozásban (Bódy 2004). A magyarországi szegénység szociálpolitikai helyzetét vizsgáló kutatások szerint az állami szerepvállalás a 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben csekély volt, a századfordulón a jótékonyági, filantróp tevékenység nevezhető leginkább szegénypolitikának. Az állam a szociális ellátásban közvetlenül nem vett részt, a törvényi szabályozás városi hatáskörbe tette a gondoskodás és segélyezés felügyeletét, így a jótékonyági egyesületek tevékenysége nélkülözhetetlen volt (Gyáni 1994: 19–21). A korabeli egyesületeknek nem csak a nyilvánosság, a társas élet megteremtésében volt döntő szerepük, a századfordulón, hanem a szociális ellátás és a jótékony adományozás megszervezésében is. A kor egyesületei – habermasi értelemben is – a tagok egyenlőségén és szabadságán alapuló önkéntes társulások voltak, melyek a jótékony célok elérése érdekében állandó párbeszédet folytattak a közhatalommal, a helyi és a központi kormányzattal, ezáltal véleményükkel, társadalmi érzékenységükkel befolyásolták a kor szakpolitikai döntéseit, a modern nyilvánosság lehetőségeivel éltek (Habermas 1999). A magyarországi jótékony egyesületek, a humanitás elve alapján működő szabadkőműves páholyok és a döntéshozók körei sokszor közös halmazokat alkottak, sok szakpolitikai kérdésben ezek a civil körök intézményes formában közvetíthettek a társadalmi csoportok és az állam között.

A filantrópia terén különösen nagy szerepük volt a szabadkőműves páholyoknak, melyek egyik fő célkitűzése a rászorulóak méltányos segítése volt. Ezek a páholyok nem csupán az egykori segélyezés elvén működtek, hanem hosszú távú, kiszámítható intézményes működésre és a társadalmi probléma megelőzésére törekedtek.

A magyarországi páholyok és az általuk alapított intézmények és egyesületek (pl. Corvin Mátyás páholy Szeretet intézménye, a Könyves Kálmán páholy által alapított Budapesti Önkéntes Mentőegyesület vagy a Régi Hívek páholy menhelyei) olyan feladatokat láttak el, amellyet – mai felfogással – az államnak rendszerszerűen, intézményesen kellett volna fenntartani. A század végére a radikálisabb páholyok (pl. nagyváradi László király páholy) társadalmi programot is hirdettek és a 20. század elején már egyre erőteljesebb közéleti szerepvállalást is

sürgettek (pl. Eötvös, Martinovics páholy). A szabadkőművesek jótékonyági céljainak megértése érdekében érdemes kitekinteni alapelveikre és e kevésbé ismert mozgalom egészére.

EGY MOZGALOM A SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG, TESTVÉRISÉG ELVEIÉRT

A szabadkőművesség olyan mozgalom, mely a humanizmus és a felvilágosodás eszméit hirdeti alapelvein és tevékenységén keresztül. A szabadkőművesség indulásának történetét a Londoni Nagypáholy 1717. évi megalakulásához köthetjük, amikor is egy londoni fogadóban – Keresztelő Szent János napján – az addig működő páholyok egyesültek. Tagjai a szellemi (akadémiai), művészeti, közéleti elithez tartozva igazságosabb, jobb társadalom létrehozását tűzték ki célul, a szabadságot, egyenlőséget és testvéri szeretetet hirdették (MacNulty 2006). A műveltség átadására eleinte titkosan főúri kastélyokban szerveződtek, a 18. század végére szinte minden európai nagyvárosban működött páholy. A magyar szabadkőművesség meghatározó történetírója, Abafi Lajos (1900, 1993) megfogalmazása szerint az emberiség láthatatlan templomának építésén, egy emberségesebb társadalom létrehozásán dolgoznak a testvérek. Ahogy a durva követ csiszolják a kőművesmesterek, úgy a szellemi, jelképes kőművesek fokozatról fokozatra lépve, önmagukat tökéletesítik. Ezért az önismeret iskolájának és királyi művészetnek is nevezték e társaságokat. A templomépítés szimbolikája a bibliai Salamon Templomához, annak jelképrendszeréhez és legendáihoz kapcsolódik. A szabadkőművesek legfőbb szimbóluma a fény, a páholyok célja a világosság keresése, a harmónia elvének követése, valamint a szépség, a bölcsesség és a belső erő megismerése. A szabadkőművesség progresszív szellemű társaság: a sötét tudatlanság, az előítéletek, a babonáság ledöntését hirdeti. Az igazságosabb, szeretettelibb és harmonikusabb társadalom templomának építése, a társadalom jobbítása a páholyok célja. A szabadkőművesség ókori tudományokra, gnosztikus tanokra, zsidó-keresztény és iniciatikus hagyományokra támaszkodik, vallási toleranciát, társadalmi egyenlőséget, haladó eszméket hirdet. A páholyok a delphoi jósdá jelmondatát, a „Gnóti szeauton”, ismerd meg önmagad elvét követik. A belső tanulási folyamatot, az erkölcsi nemesedést a társasági élet segíti, mely egyúttal, folyamatos adományozást, testvéri szeretet követel meg a tagjaitól. A szabadkőművesség egyetemes mozgalom, olyan közösség, fraternitás, ahol az azonos nézeteket vallók a világ minden részén egymást testvérnek tekintik (Wilmshurst 1927, Arapovics 2021).

A szabadkőművesség keletkezése és filozófiája többféle hagyományra vezethető vissza. Komplex rendszert alkotva alapoz a középkori templomépítő céhek építészeti tudására, etikájára és szimbólumrendszerére, a templomos lovagrend szellemiségére, biblikus hagyományaira, a humanista és felvilágosult eszmékre, valamint az ókori misztériumvallások (egyiptomi és más napkultuszok, hermetikus tanok) beavatási szertartásaira épül (MacNulty 2006, Benedek 2010). A jelképes, szellemi kőművesek kifejezéseiket és szimbólumaikat a korabeli kőművescéhek nyelvezetéből és szokásaikból vették át. Az ülések, értekezletek vagy szertartások az ún. „munkák”, az erről készített jegyzőkönyvek az „építészeti rajzok” vagy „táblák”, a nem szabadkőműves a „profán”, a felvételre jelentkező a „kereső”, aki a rituális próbák megtétele után „beavatott” testvérré válik (Abafi 1900, 1993: 10–11). A kifejezések mellett a kőművesszerszámok

(kalapács, függőőn, vízszintező, vakolókanál stb.) is a szimbólumrendszer és a tanítások részévé váltak.

A történelem során a tudás megszerzését sokszor tiltották, ezért a beavatás drámajátékát csak a testvérek ismerhették, a tudás és megismerésre irányuló szertartások és résztvevői titkosak maradtak a külvilág számára. A szabadkőműves összejövetel alkalmával a politikai kérdések megvitatása tiltott volt, ugyanakkor szabadelvűség jellemezte a páholyokat, céljukká vált a szabadság és egyenlőség társadalmának megteremtése. Mai szóhasználatul elve kezdetektől befogadók voltak a páholyok, a vallási türelem, a vallási sokféleség jellemzi a szabadkőművességet, ahol a páholyokban különböző felekezetek tagjai együtt voltak jelen. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nők jelenléte és felvétele – az angol nagypáholy ún. Andersoni alkotmányának hagyománykövető vagy progresszív értelmezése miatt – a 20. századig (sőt napjainkig) is vitatott kérdés volt a páholyokban.

Az egy országbeli és/vagy azonos rítust követő páholyok és képviselőik alkotják a nagypáholyt, a szövetséget, melynek élén a nagymester áll. Az egyes páholyok a nagypáholyok oltalma alatt állnak, új páholy alapítását a nagypáholyoknak kell elismernie. A nagypáholy működési engedélyét az adott rítus más nagypáholya hagyhatja jóvá. Eredendően a londoni *Grand Lodge of England* adott jóváhagyást, teremtette meg a szervezet működési kereteit, szabályzatait. A mozgalom hamar terjedt Európában is, így Franciaországban, Németországban is. Az első magyarországi páholyok német–osztrák nagypáholyoktól kaptak alapító pátenst (Abafi 1900). Az egyes országok közötti együttműködések és a rítusok közötti különállások egyaránt jelen voltak. Bár több európai uralkodó szabadkőműves volt, sokan gyanakvással fogadták a feudális előjogok helyett jogegyenlőséget, szabadságot és vallási toleranciát hirdető mozgalmat, ezért felügyelet alatt tartották, korlátozták vagy betiltották működésüket. A páholyok saját országuk törvényei szerint működnek, a 19. századtól már többnyire legális, egyesületi formában.

A MAGYARORSZÁGI SZABADKŐMŰVESSÉG RÖVID TÖRTÉNETE

A 19. század végi és 20. század eleji szabadkőműves filantrópia megértése érdekében rövid kitérőt kell tenni a magyar szabadkőműves mozgalom történetére és a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy alapelveire. A magyarországi szabadkőművesség története több szakaszra tagolható, a szabadelvű eszmék képviselője miatt az önkényes és demokratikus hatalmi intézkedéseket jelölő lakmuspapírként is követhetjük a páholyok működésének engedélyezését vagy tiltását.

A Magyar Korona területén először Erdélyben, 1749-ben, Brassóban alakult szász alapítású páholy, majd Felvidéken és Budán jöttek létre szabadkőműves körök. (Abafi 1900) Mária Terézia – akinek férje, Lotharingiai Frigyes maga is páholytag volt – engedte (tűrte) a szabadkőműves mozgalom jelenlétét, II. József viszont már szűkítette a páholyok jogait és korlátozta, felügyelte a terjedésüket. A 18. században felvilágosult, művelt arisztokraták körében terjedt a mozgalom, munkájuk eredményeképpen ők alapították meg az első könyvtárakat és múzeumokat hazánk területén (pl. Samuel Brukenthal Nagyszebenben, Tessedik Sámuel Marosvásárhelyen, Széchényi Ferenc Budapesten, Festetics György Keszthelyen). I. Ferenc – a jakobinus felkelést követően – beszüntette és üldözte hazánkban a szabadkőművességet, ezért csak

titkos keretek közt gyűlhettek össze (pl. Festetich Helikon ünnepén). A kiegyezést követő engedmények után, a hazatérő emigráns hazafiak vezetésével az 1870-es évektől kezdtek el Magyarországon szaporodni a páholyok, melyek a szabadságharc emlékét is ápolták. A 19. század végén, 20. század elején demokratizálódott a szabadkőművesség és a polgárosodó, felvilágosult elit – tudósok, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, gyárosok, banktisztviselő, hivatalviselők, művészek, írók – körében egyre népszerűbb lett a társadalmi mozgalommá vált.

Az emigrációból hazatérő, külföldön szabadkőművességet megismerő szabadságharcosok és államférfiak alapították újra a 19. századi hazafias szellemiségű páholyokat. Német kapcsolatok segítségével létrejött Jánosrendi páholyok megalapították a *Magyarországi Jánosrendi Nagypáholyt* és szinte ezzel egy időben a skót rítusú páholyok is – francia és olasz kapcsolatokon keresztül – létrehozták a *Magyarországi Nagy-Oriens nagypáholyt*. A két nagypáholy 1886-ban egyesült és ezzel létrejött *Magyarország Symbolicus Nagypáholya*², ennek 1920-ig tartó működését tekintjük a magyar szabadkőművesség aranykorának. A nagypáholy többzemes létszámával korának egyik legnagyobb egyesülete volt. A Magyarország Symbolicus Nagypáholya – Alkotmánya szerint – valamennyi magyarországi páholy főhatóságaként működött, székhelye Budapesten volt, hivatalos nyelve a magyar volt, de az egyes páholyok maguk dönthettek arról, milyen nyelven működnek. A monarchiában a nagypáholy működését a belügyminiszter hagyta jóvá. Első nagymesterének Pulszky Ferencet választották meg, akit leginkább a Nemzeti Múzeum főigazgatójaként ismerünk. (Abafi 1900, Berényi 2003) A Magyarországi Symbolicus Nagypáholy Alapszabálya szerint: „A szabadkőművesség filozofikus, filantropikus és progresszív intézmény. Célja a közérkölciség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótekonyság gyakorlása. A szabadkőművesség kizár köréből minden politikai és vallási kérdést, és tagjait a hazai törvények tiszteletben tartására kötelezi.” (Magyarországi Symbolicus Nagypáholy Alapszabálya I. fejezet, 2. paragrafus 1890. MNL P-1083-1/a No1).

Az idézett szabályzat szerint a nagypáholyban tag lehetett minden becsületes önálló férfiú, aki szabályosan nyert felvételt szabadkőműves páholyba.

A társadalmi szerepvállalás kérdése és az első világháború megingatta a magyar nagypáholy egységét. Néhány radikális irányt követő páholy – például a nagyváradi *László király, a Bihar* vagy a budapesti *Martinovics* – erőteljesebb közéletiséget és progresszívebb társadalmi változást szorgalmazott, ami szemben állt a nagypáholy alapelveivel és vitákat váltott ki. A háborút követően a vereség és a trianoni béketárgyalások összetett kudarcra miatti bűnbakkezesés áldozatává vált a magyar szabadkőműves mozgalom. A tanácsköztársaság alatt a páholyok működését beszüntették, bár egyes tagok politikai szerepet is vállaltak. Horthy Miklós kormányzósága idején Dömötör Mihály belügyminiszter 1920. május 18-án 1550/1920. számú és „res” jelzésű, azaz titkos, ki nem hirdetett rendeletével a magyarországi szabadkőművességet feloszlatta, a páholyok vagyonát elkobozta, elárverezte (Berényi 2001, 2003; Patakyné 1967). A területének harmadára csökkenő Magyarországon a nemzeti és társadalmi kohézió

² A magyarországi páholyok történetének forrásait a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) őrzi. A Magyarországi Jánosrendi Nagypáholy iratanyaga MNL P 1081, a Magyarországi Nagy Oriens MNL P1082, az egyesülést követően létrejött Magyar Symbolikus Nagypáholy iratanyaga MNL P 1083. Az iratok eltérő névváltozatokat hordoznak, ezeket, a szakirodalomnak megfelelően, a jelenleg érvényes helyesírásnak megfelelő átiratban jelölöm a szöveg további részében, kivéve ott, ahol korabeli forrás idézésére kerül sor.

erősítésének része lett a „zsidó-szabadkőműves-kommunista-összeesküvés” ellenségkép-narratíva (Pók 2005).

Közel nyolcezer aktív taggal a dualista Magyarország egyik, ha nem a legnagyobb egyesülete volt (Benedek 2020). A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy 1886-1920 közötti működése során 126 páholy, 39 budapesti, 68 vidéki és 19 külföldi (vagy határszéli) páholy funkcionált (Patakyné 1967: 29.) Balassa József (1990: 78.) szerint a beszüntetést megelőzően, 1918-ban Magyarország területén 86 páholy (ezek közül Budapesten 30) és 11 kör működött. A taglétszáma vonatkozóan több adatot találhatunk, mivel a tagnévsorok nem voltak nyilvánosak. Diszkrétnek semmiképpen nem nevezhető módon 1920-ban a Belügyminisztérium hivatalos kiadványa megjelentette a betiltott páholyok tagnévsorát és a tagok lakcímét. Ez alapján 7 500 ezer főre tehető a tagok létszáma a beszüntetés idején.³

Horthy belügyminiszterének rendelete a második világháború végéig megpecsételte a páholyok sorsát, megszüntetve a hazai szabályos működést, így a magyar szabadkőművesek a szomszédos Ausztriában, ún. határpáholyokba vagy Erdélybe jártak át. A II. világháborút követően rövid időre újjáalakultak a páholyok Benedek Marcell nagymester vezetésével, de 1947-től a kommunista kormányok ismét beszüntették a működést.

A mai páholyok 1989 után jöttek létre egyesületi formában, a *Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy*⁴ tulajdonképpen a *Jánosrendi Nagypáholy* örököse, míg a mai Magyarországi Nagyoriens a régi Nagy-Oriensé. Új rendként alakultak meg a belga védnökség alatt az első *Le Droit Humain* vegyesrendű páholyok és a Francia Női Nagypáholy védnöksége alatt a Napraforgó Női Páholy Budapesten⁵. Ezek jótékonyági tevékenysége már közel sem olyan széleskörű és taglétszáma sem olyan jelentős, mint a századfordulós „aranykor” idején volt.

A MAGYARORSZÁGI SZIMBOLIKUS NAGYPÁHOLY ALAPELVEI A SZÁZADFORDULÓN

A szociális és szociálpolitikai intézmények kiépülésében, a jótékonyág intézményesítésében kiemelkedő szerepe volt a szabadkőműves páholyoknak Magyarországon. Érdekes felidézni a nagypáholy humanista alapelveit, mert ezeket vallotta valamennyi hazai páholyban felavatott tag. Ezek az elvek adták a szabadkőműves testvérek számára a szellemi és erkölcsös élet, a jótékonyág, a hazaszeretet „zsinórmértékét”. A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy 1890. évi Alapszabályának Ügyrendje, a II. fejezet 1. paragrafusában fogalmazták meg a szabadkőműves-szövetség alapelveit, mely szerint: 1. *a szabadkőművesek szövetsége a valódi humanizmus megőrzésére, ápolására és terjesztésére alakult egyesület, melynek tagjai egymást testvérnek nevezik.* 2. *Egyes testvérek és a páholyok magatartására nézve legfőbb zsinórmértékül a tisztán emberi erkölcsi törvény szolgál. [...] minden tekintet nélkül a fajra, nemzetiségre, vallásra, társadalmi helyzetre vagy politikai pártállásra. [...] 7. A páholy főtevékenysége befelé irányul,*

³ Az eredmény becslült szám, a kiadványban megjelent oldalankénti felsorolt neveket besoroztam az oldalszámmal, így kb. 7 500 névvel kalkuláltam, de a Katolikus Nagylexikon 11 ezer taggal számol.

⁴ Korabeli helyesírás szerint: *Magyarországi Symbolikus Nagypáholy*, később *Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy*. Az 1989. után újjáalapított nagypáholy mindkét helyesírással élt, a tanulmány írásakor a honlapján visszatért a történelmi hagyományokhoz. <https://www.szabadkomuves.hu/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 10.)

⁵ <https://nagyoriens.hu/>, <https://www.szabadkomuves.hu/>, <http://droit-humain.hu/>, <http://napraforgopaholy.hu/>

amennyiben főként a testvérek öntökéletesbülésükben elősegíti és a humanizmus felismerésére és gyakorlására serkenti. 8. Ezenkívül buzdítja a páholy a testvéreket közhasznú és jótékony tevékenységre, az erényességre a családban, úgymint a polgári életben. A hazaszeret és a közügyek körül kifejtett hasznos munkásság a szabadkőműves egyik legszentebb kötelessége.” (Magyarországi Symbolicus Nagypáholy Alkotmánya, Ügyrend, a II. fejezet 1. paragrafus. 1890:7, MNL P-1083)

A szabadkőművesség a szellemi mellett komoly anyagi elköteleződést jelentett. A tagdíjfizetés és a rituális avatások díjának megfizetése mellett a páholyok a jótékony tevékenység érdekében rendszeres adományozást vártak el a tagjaiktól. A magyar páholyok segélyalapokat hoztak létre a szegények támogatására és a testvérek egymás megsegítésére és a rászoruló családtagok számára ún. özvegyperselyt is fenntartottak Ezekhez a rituális munkák alkalmával hozzá kellett járulni. Jól nyomon követhető ez a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy Alkotmánya alapján. A Nagypáholy Kincstárának bevételei a páholyalapító díjakból, a tagsági „fejdíjak”-ból, a felvételi, befogadó és díjemelő díjak után szedhető illetéktől, a Podmaniczky utcai páholyház termeinek használatából eredő ún. „páholyház-hozzájárulás”-ból valamint egyéb bevételekből álltak. Például a nagypáholy jogosult volt a mesteroklevelek, elbocsátó levelek, igazolványok, táblák és egyéb okiratok láttamozásáért, az általa adott felszerelésekért, nyomtatványokért meghatározott díjakat szedni a páholytól. A Nagypáholy működtetett egy „Általános szabadkőműves segítő alap.”-ot (Alkotmány, 1911: 41). A segítő alap a páholyok hozzájárulásából, önkéntes adakozásokból, ajándékokból, hagyományokból, ünnepek jövedelméből, a tőke kamataiból gyarapodott. A Nagypáholy Alkotmánya rendelkezik az „Általános szabadkőműves segítő alap”-ról. A segítő alap a páholyok hozzájárulásából, önkéntes adakozásokból, ajándékokból, hagyományokból, ünnepek jövedelméből, a tőke kamataiból stb. gyarapodik. Külön szabályozták például, hogy „Minden páholy köteles évenként legalább egy oly munka özvegyperselyét a segítő alapba befizetni, melyre a páholy valamennyi tagját a gyűjtésre való utalással meg kell hívni azzal, hogy az elmaradók adakozzanak az alap javára alap javára évenként a nagypáholyoknak beküldeni köteles.” (uo. 43). Az alkotmány szigorúan szabályozta a pénzkezelést és a rászorulóknak fizethető pénzfelhasználást.

Egy konkrét példa a helyi jótékonyág megszervezésére a marosvásárhelyi Bethlen Gábor páholy tevékenysége. A páholyt a város polgármestere, dr. Bernády György és a város legfőbb adófizetői alapították 1905-ben. A Munkatáblák tanúsága szerint a páholy létrehozta a Bethlen Gábor segélyalapot, melyből többek közt szegény, szorgalmas diákok támogatására került sor⁶. Mivel a páholy tagjai között voltak a helyi iskolák igazgatói, majd tanárai, nem volt nehéz a rászorulókat kiválasztása. Jó mutatja a szervezés és támogatás folyamatát és a döntések meg-alapozottságát, egy 1905-ben elindított támogatási program. 1905. november 27-én Tóthfalusi József református lelkész elnökletével (Jáni, Takáts, Halász, Swartz, Pável jelenlétével) ülésezett egy „Előkészítő bizottság”, melynek jegyzőkönyve szerint „Takáts mester előadja, hogy egy régebbi megállapodás értelmében megkeresik az összes gyermekmenházak igazgatóit, hogy a vezetésük alatt álló menházakban levő kiválóbb szellemi képességű fiúgyermeket küldjék Marosvásárhelyre, hogy az itteni állami ipari iskolában kiképeztesse⁷. Akadt is 2 ilyen

⁶ Munkatáblák 1905–1915. MNO OL és RNL ML Bethlen Gábor páholy iratcsomagjai.

⁷ Nem kerülheti el a kutató figyelmét, hogy a kézirat először úgy fogalmazott „gyermeket”, utólag szűrték be a szövegbe a „fiú” szócskát.

jobb sorsra érdemes gyermek kik közül az egyiket Fekete Jakab testvér ipariskolai igazgató értesítése szerint a fémipari szakban a legkitűnőbb. A két fiút több oknál fogva nem lehetett a helyi menházban elhelyezni, hanem privát házban kellett adni ellátásra. Tartásuk azonban az állam által fizetett 10 koronánál többbe kerül, t.é 15 koronába.” (RNL 2356)⁸ A bizottság javasolta a páholyoknak, hogy az összeg pótlására a páholy járuljon hozzá, amit aztán a páholy folyamatosan ki is fizetett.

A rászorultak számára létesített Bethlen Gábor segélyalapban 1906-ban közel 200 korona (199 korona 22 fillér) adomány gyűlt össze. A munkatáblák tanúsága szerint a Bethlen Gábor segélyalap és az abból a rászorulókat segítése mindvégig fennállt Bernády főmestersége idején.

L. Nagy Zsuzsa történész szerint a dualizmus alatt a szabadkőműveseknek nagy szerepe volt abban, hogy kiépült a polgári állam, társadalom és gazdaság. Kiemelte a páholyok filantrop, emberbaráti törekvéseit, megfogalmazása szerint „a nagypáholy védnöksége alatt olyan szociális és egészségügyi feladatokat látott el, amelyeket mai felfogásunk szerint az államnak intézményesen kellett volna ellátnia” (L. Nagy 1977. 28). A szabadkőműves páholyok munkáin az előadások és a viták állandó témája volt a társadalmi jólét, a jobb társadalmi modell létrehozása. Folyamatosan napirendre tűzték az állandó, titkos választójog kérdését, a népoktatás ügyét, szociális, egészségügyi kérdéseket.

Dr. Balassa József nyelvész, akit 1898-ban a Könyves Kálmán páholyban avattak szabadkőművessé, majd helyettes-nagymesterré és nagymesterré választottak, 1947-ben visszatekintve a következőket írta a magyar mozgalomról: „A magyar szabadkőművesség az újjáébredése óta eltelt félszázad alatt arra törekedett, hogy hasznos, jótékony hatással legyen a kiegyezés után megindult magyar közéletre. [...] Élénk érdeklődést keltettek a páholyokban azok a társadalmi mozgalmak, melyek eredménye lett a polgári házasság és az állami anyakönyvvezetés életbeléptetése és a felekezeti kérdések megoldása. Később behatósan foglalkoztatta a páholyokat az emberi jogok kiterjesztése, s az általános választójog kérdése. Azonban a vezetőség mindig távol tartotta a páholyokat a pártpolitikai kérdésektől és a napi politikai harcoktól. Legelső sorban a népoktatás, a tudásterjesztés és a szegények, elhagyottak sorsának javítása kötötte le a páholyok munkásságát.” (Balassa: é.n., 1990: 77).

A MAGYARORSZÁGI SZABADKŐMŰVES PÁHOLYOK ÁLTAL ALAPÍTOTT JÓTÉKONY INTÉZMÉNYEK ÉS EGYLETEK

A szabadkőművesek jótékonyasága, szociális intézmények létrehozásán egyesületek alapításán keresztül folyt, az adományozás sokszor önzetlenül és névtelenül valósult meg.

A Kelet című folyóirat a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos közlönye volt. Lombos Antal szociológus vizsgálta a folyóiratban megjelent írárok szociálpolitikai intézkedéseit.⁹ 1890-ben húszéves visszatekintésben a Kelet felsorolta a nagypáholy a szabadkőműves alapítású „közhasznú egyesületeket”, ezek: népoktatási kör, erkölcsös ponyvairodalmi vállalat,

⁸ 1905. november 27. Előkészítő bizottság, RNL ML nr. doc. 2356 199.

⁹ Lombos Antal 1987. évi kéziratot munkájában a Kelet 1890 és 1910 között megjelent lapszámaiban megjelenő, szabadkőműves páholyok által alapított szociális egyesületeket vizsgálta. Ezúton is köszönöm a kézirat közreadását és a tapasztalatok megosztását, melyet e tanulmány írása során felhasználtam.

rabsegélyező egyesület, háziipari fejlesztő egyesület, hajléktalanok menedékháza, gyermek menedékhelyek legtöbbje, beteg gyermekeket gyógyító intézetek, a szegény iskolásgyermeket felruházó egyesületek (rongyos egyletek), szünidei gyerektelep-egyesülete, levesosztó intézetek, gyerekbarát egyesület szegény iskolás gyermekek ételmezésére, gyermekvédő egyesület (elzúllott gyermekek megmentésére), önkéntesmentő-egyesület, hülyék nevelőintézete, népkonyhák, melegező szobák, gyermekkertek, bölcsődék, kórházak és kórházi alapítványok, hű cselédek és dajkák jutalmazása, karácsonyi ünnepek (szegény gyermekek megajándékozására), szegénylős szegények támogatása, siketnémák, lelencek, kórházi betegek gyámolítása, ingyenrendelő-intézetek szegény betegek számára, a csavargók hasznos foglalkoztatása, javító intézetek és „számos más emberbaráti intézet” (Kelet 1890. okt. 20. 196–197, Lombos 1987).

A Nemzeti Országos Levéltár P szekciójának iratanyagára, repertóriumaira, a Kelet kiadványaira és szakirodalmi források alapján összefoglalt gyűjtés a szabadkőműves páholyok által alapított és fenntartott szociális intézményeket és egyesületeket főbb adatait mutatja be.¹⁰

1. táblázat A magyar korona területén a szabadkőműves páholyok által létrehozott és fenntartott jótékony és társadalmi célú szervezetek

Alapítás éve	Jótékony intézmény/egyesület neve	Alapító/támogató szabadkőműves páholy
1870	Szeretet – Gyengeelméjű és Siketnémák Országos Egyesülete / Szeretet – Országos Egyesület Testi és Szellemi Foglalkozásban Szenvedők Gyámolítására / Hülyék Nevelőintézete	Corvin Mátyás páholy
1872	Budapesti Népoktatási Kör	Corvin Mátyás páholy
1872	Ingyenkenyér intézmény 1900-tól Ingyenkenyér Egyesület	Régi hívek – Régi Hívek páholy (később Neuschloss páholy)
1872	Hajléktalanok Menhelye Egyesület, Budapest	Régi Hívek páholy (később Neuschloss páholy)
1872.	V. kerületi Jótékonyági Leányegyesület és Budapesti Leányegylet	Könyves Kálmán páholy Könyves Kálmán „az előítéletek legyőzéséhez” páholy
1873?	Munkásgyerekek Napközi Otthona	Haladás páholy
1872. után	Budafoki Erzsébet Menház	Hungária páholy
1874	Rabsegélyező Egyesület	Galilei páholy
1875	Rákosszentmihályi Szeretetház	Régi Hívek páholy
1875	Háziipar Egyesület	Corvin Mátyás páholy

¹⁰ A gyűjtésem nem teljes körű, csupán érzékelteti a szabadkőműves páholyok jótékonyági tevékenységének sokrétűségét és számuk sokaságát. A teljes kép feltárásához, az adatok pontosításához, kiegészítéséhez további kutatásokra lenne szükség.

1877	Budapesti Rabsegélyező Egylet	Comenius páholy, Haladás páholy – Budapest
1877?	Eötvös Levesosztó Társaság	Eötvös páholy
1882	Jótékonyági Egyesület, Budapest, V. kerület	Könyves Kálmán páholy
1881	Szünidei Gyermektelep 1885-től Budapesti Szünidei Gyermektelep Egyesület	Haladás páholy
1884	Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE)	Unió páholy, Kolozsvár
1885	Budai Hajléktalanok Menhelye, II. kerületi Melegedőszoba és Ingyenes Levesosztó Egyesület	Galilei páholy
1885–1919	Szegényeket Gyámolító Egyesület	Deák Ferenc páholy
1887	Budapesti Önkéntes Mentőegyesület	Könyves Kálmán páholy
1887	Gyermekbarát Egyesület	Humboldt páholy
1888–1919	Győri Társadalomtudományi Kör	Philantropia páholy
1889	Országos Gyermekvédő Egyesület	Könyves Kálmán páholy Haladás páholy Demokrácia páholy
1889?	Fröbel Nővédő Egylet	Könyves Kálmán páholy és Demokrácia páholy
1889. után	Nagykanizsai népkonyha	Munka páholy, Nagykanizsa
1889. után	Nagykanizsai Népkönyvtár	Munka páholy, Nagykanizsa
1891. után	Szolnoki Elhagyott és Züllésnek Kitétt Gyermekek Megmentésére Alakult Egylet	Alföld páholy, Szolnok
1891. után	Szolnoki Szegény Elemi Iskolai Tanulók részére Levesosztó és Felruházó Egylet	Alföld páholy, Szolnok
1892	Charite – ingyenes orvosi rendelőintézet	Könyves Kálmán páholy
1892.	Országos Lelencház Egyesület (Fehérkereszt)	Eötvös páholy
1892–1919	Szegénysorsú Tanulókat Gyámolító Egyesület	Reform páholy
1893	Teleia (Nemibetegségek Leküzdésére Alakult Egyesület)	Eötvös páholy
1893	Szabad Lyceum	Könyves Kálmán páholy
1894	Budapest Balparti Melegedőszoba Egyesület	Reform páholy
1895	Jogvédő Egyesület	Reform páholy és Deák páholy
1895	Magyar háztartási iskola	Deák Ferenc páholy

1896	„Amphesis” – Felnőtt Szegényeket Felruházó Egyesület	Comenius páholy
1897	Emberbaráti Intézetekben Működő Nevelők és Alkalmazottak Országos Egyesülete	
1901	Ingyentej intézmény (Ingyentej Egyesületként 1906-tól)	Minerva páholy
1901	Munkásgyermek napközi otthona	Könyves Kálmán páholy
1902. után	Kaposvári Polgári Fiúiskola és Ipari Szakiskola	Berzsenyi páholy
1902. után	Szombathelyi ifjúsági könyvtár	Ébredés páholy
1902. után	Szombathelyi ingyentej intézmény	Ébredés páholy
1902-19	Társadalomtudományi Társaság	Nemzeti páholy
1903	Erzsébet Népakadémia	Erzsébet páholy
1903	Nyomorék gyerekek otthona, 1904-től Nyomorék Gyermekek Országos Otthona	Deák Ferenc páholy
1904	Jótekingy női foglalkoztató műhely	Comenius páholy
1906	Munkánélküli Iparossegédek Országos Segélyegyesülete / Munkánélküli Iparossegédek Egylete	Comenius páholy
1906	Országos Gyermekvédő Liga	Nagypáholy védnökségével
1906	Társadalomtudományok Szabad Iskolája	Galilei páholy Martinovics páholy Demokratia páholy Madách páholy
1906. után	Budapesti Főiskolai Diákotthon Egyesület	Petőfi páholy
1906	Marosvásárhelyi ingyenkenyér ingyentej intézmény	Bethlen Gábor páholy
1907. után	Nyíregyházi Leányegylet	Szabolcs páholy
1907. után	Nyíregyházi Feminista Egyesület	Szabolcs páholy
1908	Galilei Kör	Comenius páholy Martinovics? Madách?
1908	Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesületnek	Madách páholy – a nagypáholy védnökségével több páholy is támogatja
1908	Országos Népfürdő Egyesület	Eötvös páholy
1909/1910?	Országos Szegényügyi Egyesület	Erzsébet páholy
1909. után	Országos Ismeretterjesztő Társulat	Kazinczy páholy
1910	Országos Pártfogó Egyesület	Demokrácia páholy

1911	Győrvárosi Diákotthon	Philantropia páholy
1911	Leányanyák Otthona	Könyves Kálmán, Demokrácia, Eötvös páholyok
1912–1919 közt	Lakásfelügyeleti Intézmény	Budapest páholy
1913. után	Alföldi Csecsemővédő Egyesület, Hódmezővásárhely	Virradat páholy
1914. után	Debreceni Bolgár Vöröskereszt	Kőrösi Csoma Sándor páholy, Debrecen
1914. után	Debreceni Hadsegélyző Hivatal	Kőrösi Csoma Sándor páholy, Debrecen
1914–1918	Debreceni Napközi Otthon	Kőrösi Csoma Sándor páholy, Debrecen

Forrás: saját szerkesztés

2. táblázat Olyan szabadkőműves páholyok által létrehozott szociális intézmények és egyesületek, melyek alapítási éve bizonytalan, vizsgálata további kutatást igényel (saját szerkesztés)

	Alkoholizmus elleni küzdelem egyletei	Deák Ferenc páholy Világosság páholy Árpád páholy Deák Ferenc páholy Ébredés páholy
	Állandó Gyermekvédő Bizottság	Comenius páholy
	Általános és Titkos Választójog Országos Szövetsége	Comenius páholy
	Ártatlanul elítéltek kárpótlása	
	Budai, II. ker. munkásgimnázium	Galilei páholy
	Budapesti Lakásfelügyeleti Intézmény	Budapest páholy
	Cipőt a szegényeknek	Humboldt páholy
	Csavargók foglalkoztatására alakult társadalmi intézet	
	Csecsemők részére tejkonyha	Könyves Kálmán
	Debreceni Siketnémákat Gyámolító Egyesület	Haladás páholy, Debrecen
	Elhagyott Gyermekek védegylete	
	Erdélyrészi Tanítók Egyesülete	Unió, Kolozsvár
	Fogarasz vármegye csecsemő gondozása	
	Főiskolai diákmenza	Könyves Kálmán
	Főiskolai Diákotthon	Petőfi páholy
	Főiskolai ifjak támogatása	Könyves Kálmán

1897?	Gyógyult Elmebetegeket Segítő Egyesület	
	Győri ingyen szén és kenyér	Philantropia páholy
	Ingyenes Népkönyvtár	Deák Ferenc páholy
	Jótekonysági egyesület, Budapest, VIII. kerület	
1872–1876	Kassai Fröbel Gyermekekért Egyesület	Haladás páholy, Kassa
	Kolozsvári Országos Gyermekvédő Liga Inas Otthona	Unió páholy
	Kolozsvári Siketnémák, Vakok Intézete	Unió páholy
	Kolozsvári Szegénysorsú Iskolás Gyermekek Segélyző Egyesülete	Unió páholy
	Lábadozók otthona	Eötvös páholy
	Lipótvárosi Jótékony Egyesület	Humboldt páholy
	Népsegítő iroda	
	Soproni népgyermekkert	Széchenyi páholy
	Soproni Népkönyvtár	Széchenyi páholy
	Szamaritánus Egylet	Könyves Kálmán páholy
	Szegedi Árpád otthon	Árpád páholy
	Szegedi hajléktalanok menhelye	Árpád páholy
	Szegedi ingyenkenyér egyesület	Árpád páholy
	Szegedi jótekonysági egyesület	Árpád páholy
	Szegedi lelencház	Árpád páholy
	Szegedi népkönyha	Árpád páholy
	Szegedi szünidei gyermektelep egyesület	Árpád páholy
	Szegedi tanonc otthon	Árpád páholy? Tisza majd Szeged páholy?
	Szegény betegeket otthonukban ápoló egyesület	Humboldt páholy
	Szegény iskolásgyermekeket felruházó egyesület	Galilei páholy
	Szegény tanulókat segélyző egylet	Reform páholy
	Szülő nők otthona, Újpest	Világosság páholy
	Tanítók Szervezete	Könyves Kálmán
	Többtermelési Liga	Régi Hívek páholy (később Neuschloss páholy)
	Tisztviselők betegsegélyző egyesülete	Hungária páholy
	Újpesti Napközi otthon	Világosság páholy
	Vakokat és Süketeket Gyámolóító Intézet	a nagypáholy védnökségével

Forrás: saját szerkesztés

A SZABADKÖMŰVES FILANTRÓPIA INTÉZMÉNYESSÉ ALAKULÁSA

Az 1723-ban kelt, James Anderson-szerkesztette, úgynevezett „Andersoni alkotmány”, amelyet minden szabadkőműves máig is elfogad, magában foglalta a testvérek iránti szolidaritás és a jótékonykodás alapelvét (Márton 1994: 34–39). A filantrópia a szabadkőművességben nem egyszeri, a rászorulóknak azonnali segélyezésére és támogatására összpontosító jótékonykodás, hanem tudatos, rendszeres, jól szervezett és megvalósított átgondolt segítséget jelent, ami a társadalmi problémák kiváltó okainak kezelésére és hosszú távú, fenntartható megoldások kialakítására is fókuszált. A magyar páholyok a társadalmi kérdéseket érintő előadásai során körbejárták az okok vagy területek azonosítását, hosszú távú támogatásokat alakítottak ki, kutatásokat és elemzéseket végeztek, célzott támogatásokat szervezeteken vagy programokon keresztül valósítottak meg, nem egyszer a városi potentátok bevonásával, a polgármesterekkel, városi hivatalokkal együttműködve.

A kiegyezést követően a Magyar Korona területén hazafias célokkal és társadalomjobbító szándékkal létrejött szabadkőműves páholyok az első világháborúig meghatározó szerepet töltöttek be a gyermekvédelem, a hajléktalanok ellátása, vagy a fogyatékkal élők önzetlen segítése területein. A szociális intézkedések mellett jelentős tevékenységet folytattak a rászorulóknak tanítása és a szabadoktatás területén, szegényiskolák, népoktatási körök, cselédképzés, ipari iskolák, nőnevelő intézetek létrehozásával és fenntartásával is. A szabadkőműves mozgalom – az utókor ellentmondásos történelmi megítélése ellenére – nem politikai célú, hanem a jótékonykodást és önművelést szorgalmazó társadalmi törekvés volt. A huszadik század tízes éveire már kialakult a páholyok jótékonykodási tevékenységét összefogó hatékony „eljárásrendje”. A szabadkőműves testvérek összejöveteleiken (ún. „munkáikon”) előadások keretén belül bemutatták és megvitatták az adott társadalmi problémát, feltárták a helyzetet, majd adománygyűjtésbe kezdtek a tagok között, és megszervezték az intézmények, egyesületek felállítását és fenntartását. Az egyesületek létrehozásánál igyekeztek rangos védnököket felkérni a segítő munkára. A segítségnyújtás lépéseit, amit a magát filozofikus, filantropikus és progresszív intézményként definiáló Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy kialakított, a korabeli forrásokon keresztül nyomon követhetjük¹¹. 1911-ben a Magyar Királyi Igazságügyminisztérium megjelentette „A fiatalok támogatására hivatott jótékonykodási intézmények Magyarországon” című jelentését. A minisztérium ebben, a patronázs egyesületeket összefoglaló munkájában azonosította a nagypáholy jótékony tevékenységét, jelezve, hogy a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy és fennhatósága alá tartozó szervezeteinek, páholyainak célja a közérkölcsiség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótékonykodás gyakorlása. A je-

¹¹ A szabadkőműves szervezetek iratanyagának többsége a Magyar Nemzeti Levéltárban található. Az iratanyagot a Magyar Királyi Belügyminisztérium a szervezetek 1920. évi rendeleti úton történt feloszlata után adta át az Országos Levéltárnak. Amikor a II. világháború után a szabadkőműves páholyok újra engedélyt kaptak a működésre, az iratanyagot a visszaadták a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy képviselőinek és csak 1950. évi újbóli feloszlásuk után került vissza Országos Levéltárba. A jelenlegi iratanyag már csak töredéke az eredeti mennyiségnek, sok irat a történelem során elpusztult vagy megsemmisítették. Jelzete: HU-MNL-OL-(P 1081-1135, 2263, 2368), Megnevezés: Szabadkőműves szervezetek. Létrehozás ideje: 1825–1950. <https://www.elevertar.hu/digitalis-tartalom?source=mnlscope&ref=mnlscope::3753> A szabadkőműves levéltári iratok kéziratos repertóriumát felhasználtam a tanulmány írásakor (A szabadkőműves szervezetek levéltára. Repertórium. összeállította: Pataky Lajosné, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltári Leltára 39 Magyar Országos Levéltár. Budapest 1967. Kézirat.)

lentés szerint a Nagypáholy fennhatósága alatt 86 szabadkőműves társaság (páholy és kör) működött ekkor, mintegy hatezer taggal, 26 Budapesten a többi nagyobb városokban. A páholyok önállóan működtek, maguk határozták meg tevékenységüket. Ha egy településen, ahol működött páholy, úgy tapasztalták, hogy a helyi társadalomban a jótékonyaság terén bizonyos hiány volt, a vonatkozó kérdést a páholy gyűlésén megvitatták, esetenként külön bizottságot állítottak fel és döntöttek arról, hogy milyen szociális intézkedés megtételével vagy intézmény, egyesület létesítésével lehet segíteni. Az alapított intézmények létrehozását követően nem szabadkőműves szervezatként, hanem társadalmi intézménnyé, egyesületté válnak, a szabadkőművesek magánemberként egyszerű tagokként vettek részt a munkában, önkéntes munkával, adományokkal vagy tagsági díjakkal támogatva az egyesületeket. A páholyok segélyalapokat hoztak létre és adományokat (pénzt és természetbeli segélyeket) osztottak szét a rászoruló emberek közt. A páholyok az adományokhoz szükséges pénzt pénztáraikból, alapjaikból vagy a tagok közötti gyűjtésből finanszírozták (Kun 1911: 111–113). A levéltári dokumentumok alapján nyomomonkövethető egy-egy ügy kapcsán az eljárás, melynek jó példája az ingyenkenyér – ingyentej mozgalom létrejötte és fenntartása.

A SZEGÉNYEK RENDSZERES ELLÁTÁSA, INGYENKENYÉR ÉS INGYENTEJ MOZGALOM

Jótékonyasági mozgalmat indítottak több magyar városban a szabadkőművesek a rászorulóknak például a hajléktalanok ellátásával ingyenkenyér és ingyentej egyletek létrehozásával és folyamatos támogatásával.

Pesten 1870-ben jött létre a *Régi Hívek páholya*, mely, később felvette első főmestere, Neuschloss Marcell nevét. Jótékony felajánlásaival 1872-ben megalapította folyamatosan anyagiilag támogatta a Hajléktalanok Menhely Egyletét. 1900-ban létrehozta az *Ingyenkenyér Egyletet* és 1915-ben a Többtermelési Ligát (MNL P 1091, Patakyné 1967: 72–74). Ez a két fontos intézmény jelentősen támogatta a budapesti szegénységet, formálta a fővárosi szociálpolitikát.

Budapest első menhelyeit külföldi minta alapján Feszty Adolf építész páholytag kezdeményezésére a szabadkőművesek hozták létre a *Hajléktalanok Menhelye Egylet* alapításával. Egy történeti kutatás rámutatott, hogy a Régi Hívek páholy és a Hajléktalanok Menhelye Egylet tagsága az alapítók esetében 90%-ban egyezik és a későbbi évtizedekben is a tagság 70-80%-os átfedést mutatott (Bálint 2018: 119). A Régi Hívek páholy támogatásával 1879-ben alapították meg az első szállót az Alföldi utcában, majd fővárosi támogatások segítségével 1892-ben követett a Szegényház utcai, majd 1893-ban a Váci úti épület felállítása. A főváros vezetésében több szabadkőműves, esetenként polgármester is volt, így az adománygyűjtés és a rászorulóok védelmezése könnyen fővárosi rendeletekké formálódhatott. Egy 1885-ben elfogadott szabályrendelet értelmében a főváros rendszeres anyagi támogatást szavazott meg a Hajléktalanok Menhelye Egylet számára, emellett rendkívüli támogatás lehetőségét is kilátásba helyezte (Bálint 2018). 1895-ben a Kelet szabadkőműves folyóirat is beszámol a támogatásokról „A Hajléktalanok Menedékhelye című egyesület ... örömmel jelenti, hogy a VI. kerületben alkalmas népkonyhával és melegező helyiséggel egybekötött egyesületi menedékházat adhatott át a közhasználatnak. Ez az épület négyszázkét ágyval van felszerelve, amelyekkel együtt már 110 hajléktalannak adhat éjjelenként nyugvóhelyet az egyesület.” (Kelet 1895. 1. sz. 248.,

Lombos 1987). A páholy segélyalapjából folyamatosan támogatta az egyesületet. Itt érdemes megjegyezni, hogy több páholy is támogatta a szegények lakhatását, például a *Hungária páholy* alapította meg és tartotta fenn a Budafoki Erzsébet Menházat.

A Régi Hívek Neuschloss páholy által létrehozott mások fontos szociális tevékenység a kenyérosztás volt az *Ingyenkenyér intézmény* létrehozásával. Az intézményt önálló és nagyobb szervezetté formálva egyesületté alakították, az így kialakított *Ingyenkenyér Egyesület* munkája országos mozgalommá nőtt, több páholy is felkarolta, támogatta vagy saját városi egyesület hozott létre (pl. Győrben, Szegeden, Marosvásárhelyen). Előfordult, hogy bővítették a szolgáltatásokat és levesosztó egyetleteket hoztak létre vagy elindították az ingyentej mozgalmat is. Az 1896-ban felavatott Podmaniczky utcai szabadkőműves székház földszintjén rendszeressé vált a kenyérosztás, melyet a Régi Hívek – Neuschloss páholy több malomipari beszállító támogatásával szervezett meg.

A Budapesten működő Minerva páholy 1894-ban alakult (MNL P 1111) és az ingyenkenyér mozgalom és egyesület mintájára a páholy 1901-ben megalapította a szintén népszerűvé vált Ingyen tej intézményt szegény gyermekek számára. A segítség során felforralt meleg tejet és zsemlet vagy fehér kenyeret osztottak a rászoruló gyerekeknek. A nagypáholy folyóiratának beszámolója szerint az 1901–1902 telén 63 536 liter tejet és 71430 zsemlet osztottak ki 8 évesnél fiatalabb gyermekek részére. A nyári hónapokban az egy év alatti csecsemők számára osztottak tejet, naponta 749 csecsemőt láttak így el, akik közül 554 beteg volt (Kelet 1901. 12.sz. 516, Lombos 1987). A Minerva páholy 1906-ban az intézményből létrehozta az Ingyentej egyesületet. Az Ingyentej intézmény olyan népszerű lett, mint az Ingenkenyér mozgalom és több vidéki páholy is létesített hasonló intézményt. Például Marosvásárhelyen 1905-ben létrejött Bethlen Gábor páholy (MNL P 1083) 1906. január 10-én kelt Titkári jelentésben Fekete Jakab kiemelte, hogy a tagok a városi jótékonyág kezdeményezői, dr. Bernády György főmester, Marosvásárhely tehetséges polgármestere – a pesti szabadkőműves mintára – „megvetette az alapját az ingyen tej alapnak”, melynek gyarapítására a testvérek többen adakoztak. A Bethlen Gábor páholy 1906. évi Jelentése szerint a páholy létrehozta és fenntartotta iskolás gyermekek részére az „ingyen tej” intézményt, mely során naponként 10 liter ingyen tej és 50 zsemlet osztatott ki az első évben. (HU_MNL_P1083_I_0038_LXXIX_1906, Arapovics 2022) A marosvásárhelyi páholy ezt az önzetlen segítséget a fennállása alatt folyamatosan biztosította. 1907. évi Jelentés szerint a szegény gyerekek számára „1450 l tej és 7230 db zsemle, 414 kr 10 fillér értékben adományoztak” rászorultaknak (MNL OL P 1083 38 LXXIX1907 0299). Ezen túl egyéni jótékonyági tevékenységeket folytattak a tagok városi humanitárius ügyekben.

Az ingyenkenyér és ingyentej mozgalom jelentőségére utal, hogy a szabadkőműves páholyok 1920. évi beszüntetését követően is fennmaradt a filantróp segítség. Erről számol be az egyik, az alapítás történetét nem igazán ismerő besúgóí jelentés „Az »Ingyen Kenyér Egyesület«-et a »Minerva« páholy alapította. Az »Ingyen Tej Egyesület« ugyancsak a »Minerva« páholy alapítása. [...] Az »Ingyen Kenyér Egyesület«-et jelenleg a Neuschloss páholy tagjai tartják fenn, összejöveleiket Kovács Róbert sírkőgyáros Újpesti rakpart 12. szám alatti lakásán tartják. Igen aktív tagok itt Gábor Ignác fiúintézeti tulajdonos, Gárdonyi, stb. Idetartozott Madzsar József is. Az »Ingyen Tej Egyesület« vezetője Deutsch Ernő orvos, Tisza István út 12 szám alatti lakos” (Szabadkőműves dosszié 2019: 37–38).

Hogy a páholyok által létrehozott egyesületek a betiltást követően is fennmaradtak és a tagság továbbra is támogatta a rászorulókat, arra egy másik, 1938-ban megjelent, a Magyar

Királyi Belügyminisztérium szabadkőművesek megfigyeléséről szóló jelentése is utal. A besúgó-i jelentés beszámol Balassa József nagymester 1934. évi programbeszédéről, melyben a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy munkaprogramjának pontjait foglalta össze és a célok között első pontban ez állt. „a./ A Szimbolikus Nagypáholy védnöksége alatt álló emberbaráti intézmények fenntartása.” (HU-MNL-OL-K 149-1938-7-12805).

Balassa József 1947-ben megjelent visszatekintésében kiemeli egy-egy nagyobb páholy tartósan fennálló jótékony tevékenységét. „Sokat foglalkozott mindjárt megalakulása után a Corvin Mátyás páholy a népneveléssel, 1870-ben megalapította a *Népoktatási Kört*, majd 1875-ben a *Háziipari Egyletet*, s 1870-ben ugyanaz a páholy alapította a *Szeretet, hűlyéket gondozó intézetet*. Több páholy foglalkozott az elhagyott gyermekek sorsával, s megalapították a *Gyermekebarát Egyesületet* (Humboldt páholy), az *Országos Gyermekevédő Egyesületet* (Könyves Kálmán és Demokrácia páholy), a *Szünidei Gyermektelepet* (Haladás páholy), a *Nyomorék Gyermekek Otthonát* (Deák Ferenc páholy) s az *Ingyentej Egyesületet* (Minerva páholy). Az elhagyottak és a társadalom támogatására szorulóknak érdekében alapították meg mindjárt kezdetben a *Budapesti Rabsegélyező Egyesületet*, később a *Hajléktalanok menhelyét* és az *Ingyenkenyér Egyesületet* (Régi hívek páholya). A páholyok munkájából indul ki az *Önkéntes Mentő Egyesület* gondolata, a *Teleia Egyesület*, az *Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület* és még sok más jótékony intézmény eszméje. Az általános műveltség emelése és a tudás terjesztése érdekében alapította meg a Könyves Kálmán páholy a *Szabad Lyceum*-ot, az Erzsébet páholy az Erzsébet Népakadémiát s a Kazinczy páholy az *Ismeretterjesztő Társaság*-ot.” (Balassa é.n., 1990: 77–78).

ÖSSZEGZÉS

A jótékonyság másokon segítséget, önzetlen szeretetet jelent. A pénz és időadomány, a másokért cselekvés a szabadkőműves szervezetek működésének alapelve. A szabadkőműves páholyoknak megkerülhetetlen társadalmi, szociálpolitikai szerepe volt a századfordulón. A szabadkőműves közösség tagjai önmaguk tökéletesedése, belső templomuk építése mellett a társadalom láthatatlan templomát is építették intézményalapító jótékony adományozásuk során, a másokon segítséget alapelvét beépítették szertartásaikba és szabályzataikba. A fénykeresők olyan hazafiak voltak, akik a „világosságot” a megismerésen keresztül, a közművelődési tevékenységekkel, könyvtárak és múzeumok nyitásával, ingyenes népoktató körök és szabadegyetemek létesítésével mindenki számára hozzáférhetővé kívánták tenni. A páholyok összefüggéseit feltárták, megvitatták az adott társadalmi problémát, majd adománygyűjtésbe kezdtek a tagok között és megszervezték az intézmények, egyesületek felállítását. Ezeket az egyesületeket létrehozták, folyamatosan fenntartották támogatásukkal, de az egyesületek önállóan működtek. A szociális tevékenységük a hajléktalanok ellátásában, a szegény sorú gyermekek gondozásában, a fogyatékkal élők jótékony segítségével, a városi mentőszolgálat kialakításában és más megoldatlan szociális és egészségügyi (állami) feladatokban keresett megoldást a városokban. Ezeken a területeken együttműködtek a városi és állami intézményekkel is. A királyi művészetet gyakorló Kosztolányi Dezső *Láncvers* sorai is ezt idézik: a szabadkőműves testvérek láncának „minden egyes szeme lélek és minden kapcsa szív”, mely lánc a „hatalmas szeretetnek”.

IRODALOM

- Abafi L. (1900, 1993): A szabadkőművesség története Magyarországon. Az Akadémia Kiadó Reprint Sorozata. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Arapovics M. (2021): Szabadkőművesség Erdélyben. A szabadkőműves templom berendezése. Ház és Ember, 33: 5–22.
- Arapovics M. (2022): A marosvásárhelyi Bethlen Gábor szabadkőműves páholy alapítása és működése 1904–1916 közötti forrásmunkák alapján. In: Ház és Ember. 34: 155–188.
- Bálint A. (2018): Hajléktalanok menhelyei Hatósági és egyesületi szerepök a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben, Korall Társadalomtörténeti Folyóirat. 74: 114–135.
- Benedek Sz. (2010): A magyarországi szabadkőművesség. Rubicon, 2: 12–23.
- Benedek Sz. (2020): A magyar szabadkőművesség. Rubicon, 10: 19.
- Berényi Zs. (2003): Adatok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez. Múltunk Folyóirat, 3.
- Berényi Zs. (2005): Budapest és a szabadkőművesség. Budapest: Argumentum.
- Berényi Zs. (szerk.) (2001): Iratok a magyarországi szabadkőművesség történetéhez 1918–1950. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- Bódy Zs. (2004): A „társadalom kora” Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján. Aetas. XIX. év. 2004/1. 25–29. http://real-j.mtak.hu/15951/1/aetas_2004_001.pdf
- Csáky T. (1870): A páholy könyve. Reprint (é.n.) Budapest: Fraternitas Mercuri Hermetis Kiadó.
- Duchane, S. (2007): Szabadkőművesség. Budapest: Vince.
- Gyáni G. (1994): A szociálpolitika múltja Magyarországon. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Habermas, J. (1999): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Budapest.
- Harwood, J. (2010): A szabadkőművesség, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Jancsó E. (1937): Az Unió szabadkőműves páholy ötven éve 1886–1936. Kolozsvár.
- Kresz G. (1894): A Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület 1887–1893. Budapest.
- L. Nagy Zs. (1977): Szabadkőművesség a XX. században. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Lendvai L. F. – Nyíri J. K. (1974): A filozófia rövid története (A Védáktól Wittgensteinig). Budapest: Kossuth Kiadó.
- Lenkei H. (1932): A „Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez” címzett szabadkőműves páholy története 1872–1932, Budapest: Hungária Nyomda R. T.
- Lombos A. (1987): A szabadkőművesség szociális tevékenysége (1890–1910). Eötvös Loránd Tudományegyetem. Kézirat.
- MacNulty, W. K. (2006): A szabadkőművesség, Budapest: Kossuth Kiadó.
- Magyar Katolikus Lexikon, ispotályos és szabadkőművesség szócikkek.
<http://lexikon.katolikus.hu/I/ispot%C3%A1lyos.html>,
<http://lexikon.katolikus.hu/S/szabadk%C5%91m%C5%B1vess%C3%A9g.html>
 (Letöltés ideje: 2025. 09. 20.)

- Márton L. (szerk.) (1994): Szabadkőműves gondolatok. Budapest.
- Podmaniczky F. – Neuschlosz Ö. (1888): Emlékirat a Hajléktalanok Menhelye Jótékony egyesület Alföld-utczai menházának megnyitása alkalmából. Budapest.
- Pók A. (2005): Bűnbakkeresés a huszadik századi Magyarországon. Történelmi Szemle, 49–69.
- Strihó Gy. (1897): A Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület története 1887–1897. Budapest.
- Tomka B. (2003): Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest.
- Vári L. (2021): Women freemasons in Hungary since he beginnings. *REHMLAC+*, XIII. évf. 1. sz. 22–45. <https://doi.org/10.15517/rehmlac.v13i1.43629>
- W. L. W. (1927): The Meaning of Masonry. London: Rider Publishing.

Egyéb források

- A Kelet című folyóirat 1890–1910 közötti lapszámai
- A marosvásárhelyi Bethlen Gábor szabadkőműves páholy Anyakönyve. Teleki–Bolyai Könyvtár (Biblioteca Teleki-Bolyai), B-q 1703. (a továbbiakban Bethlen páholy Anyakönyve) 1.
- Bethlen Gábor szabadkőműves páholy iratai Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P1083-I.-38.
- Bethlen Gábor szabadkőműves páholy iratai, Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Levéltára, RNL ML nr. doc. 2356.
- Magyarország Symbolikus Nagypáholy iratai Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P 1083.
- Demokrácia páholy iratai, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár P 1106.
- Magyarország Symbolikus Nagypáholyának Alkotmánya 1890. Nyomtatott Neumayer Ede Testvérenél. Ó utca 2.sz. MNL P 1083 1/a Nr1.
- A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy 1886-1920 közötti dokumentumai, Magyar Nemzeti Levéltár, P 1083 (MNL P-1083).
- A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Alkotmánya, 1890, MNL P-1083-1/a No1.
- A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Alkotmánya, 1911. Márkus Samu tv.: Könyvnyomdája, Budapest (röv.: Alkotmány, 1911).
- A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Főhatósága alatt dolgozó szabadkőműves páholyság tagjainak névsora. Hivatalos kiadás (1920): Kiadja a Magyar Királyi Belügyminiszter, Budapest: Magyar Királyi Állami Nyomda.
- A szabadkőműves dosszié (2019): A Magyar Királyi Belügyminisztérium szabadkőművesek megfigyeléséről szóló jelentése, 1938. Nagy Lajos Kiadó, Budapest.
- Pataky Lajosné (szerk.) (1967): A szabadkőműves szervezetek levéltára. Repertórium. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Levéltári Leltára. Budapest: Magyar Országos Levéltár. Kézirat.

Kritika és hagyomány

Darren Langdridge szexuális állampolgárságról és társadalmi változásokról szóló dialektikus megközelítése

Langdridge, Darren. *Sexual Citizenship and Social Change: A Dialectical Approach to Narratives of Tradition and Critique*.
Oxford University Press, 2024.

Végh Elizabet

VÉGH ELIZABET: Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia Doktori Iskola, Szociológia doktori program, PhD hallgató; vegh.elizabet21@gmail.com

Darren Langdridge 2024-ben megjelent könyve, a *Sexual Citizenship and Social Change: A Dialectical Approach to Narratives of Tradition and Critique* átfogó elemzést nyújt a szexuális állampolgárság és a társadalmi változások közötti kapcsolatról.

Darren Langdridge a nyíltan interdiszciplináris megközelítéseiről ismert társadalomtudós, aki a szociálpszichológia, a szexualitáskutatás, és a kritikai elméletek terén szerzett hírnevet. Jelenleg a brit Open University professzora, és kutatásai középpontjában a szexualitás, identitás és társadalmi változások állnak. Langdridge munkái egyaránt jellemezhetők elméleti mélységgel és gyakorlati alkalmazhatósággal, így hidat képez az akadémiai kutatás és a társadalmi aktivizmus között. A könyv témaválasztása nemcsak a szerző kutatási érdeklődésének természetes fejlődését tükrözi, hanem annak elmélyítését és kiterjesztését is. A kötet egyik legfontosabb újdonsága a hagyomány és kritika közötti kapcsolat dialektikus vizsgálata, amely eddig kevésbé hangsúlyosan jelent meg Langdridge előző munkáiban (Langdridge 2004, 2006, 2018). A szerző eddigi tudományos érdeklődése és munkássága szorosan kötődik a szexualitás, identitás és állampolgárság kérdéseire. Ez a kötet egyfajta továbbgondolása e témáknak, amelyben a szexualitás társadalmi és politikai aspektusait helyezi előtérbe. A választott téma aktualitását a globális és lokális szinten zajló társadalmi változások, a populista politikai narratívák, illetve a szexuális kisebbségek jogai körüli viták adták.

Ez a kötet egy olyan korszakban született, amikor a szexuális állampolgárság kérdései nemcsak tudományos, hanem politikai és társadalmi szempontból is egyre inkább kiemelt figyelmet kapnak, így Langdridge írása különösen releváns és időszerű. A szexuális állampolgárságról szóló kortárs narratívák azonban továbbra is változnak, és számos különböző szereplő játszik szerepet annak meghatározásában, hogy miként húzódnak meg az elfogadhatóság és megengedhetőség határai. Ebben a könyvben Langdridge némileg eltér a témával kapcsolatos kortárs érvektől, különösen a tudományos élet kulturális korszakelméletétől, és amellett érvel, hogy fel kell ismerni a hagyomány és a kritika jelentőségét, ha tartós változást akarunk elérni.

A szöveg alapvetően az Egyesült Királyság normáira koncentrál, kevés figyelmet szentel más kulturális vagy regionális sajátosságoknak, bár egyes részeken nemzetközi perspektívákat is érint például az Egyesült Államokat és Nyugat-Európát. Ami egy kockázatos lépés lehet, de

ésszerű is, ugyanis a szexualitással kapcsolatos eszmék, amiket tárgyalt mind a globális kereskedelem eredménye, a tárgyalt témák és a fő elméleti érv pedig vitathatatlanul univerzális. Megjegyzendő, hogy a kulturális elmélet és az aktivizmus egyik országból a másikba történő nagymértékű importja is megfelelő kritikákat igényel.

Az elmúlt 30 évben nyugaton óriási változások történtek a szexualitásokkal kapcsolatos társadalmi és állami elfogadás terén, amelyek egy része pozitív, és láthatóan új elfogadás és nyitottság tapasztalható a különböző szexuális gyakorlatok, szexualitások és intim élet egyéb aspektusai iránt. Ezzel párhuzamosan az akadémiai körökben is változnak a dolgok. Langdridge rámutat, hogy e változások nagy része a kritikai társadalomelméletre és az állampolgárság nyelvezetére épülő közösségi jogi követelések eredménye. Miközben elismeri, hogy a kritika jelentős szerepet játszott a szexuális kisebbségek jogainak előmozdításában, a szerző arra figyelmeztet, hogy maga a kritikai megközelítés is problémássá válhat, ha elszakad a hagyományoktól és a társadalmi kontextustól. Langdridge munkája hozzájárul ahhoz a módszertani elmozduláshoz, amely a viselkedéstől mint a vizsgálat tárgyától, a viselkedést leíró diskurzusok elemzése felé mozdult el.

A könyv többek között Gayle Rubin (2002) *Thinking Sex* című rendkívül jelentős cikkére épít, emellett Foucault (1999) és Weeks (2017) gondolatait is előterjeszti, amelyekkel történeti szempontból közelíti meg a szexualitás társadalmi jelentésének változását. Az első rész három fejezete részletesen ismerteti az azt követő érdemi elemzés elméleti alapjait. A második rész szintén három fejezetből áll, amelyekben a témák széles skáláján keresztül vizsgálja a kortárs szexuális állampolgárság természetét. A szexuális állampolgárság elméleti hátterét és a narratíva szerepét mutatja be, majd ezután a szexuális állampolgársággal kapcsolatos különféle témák megvitatásán keresztül vizsgálja a korlátlan kritika kihívásait és veszélyeit. Ez a rész három fejezete arra is szolgál, hogy megvilágítsa és példázza a korlátlan kritika veszélyeiről szóló érveléseket. Illetve a szexuális állampolgársággal kapcsolatos érdemi vizsgálatokat tartalmazza, amelyek célja, hogy bizonyítsák és megalapozzák a hagyományról és a kritikáról szóló elméleti érvelését. A könyvet egyetlen fejezettel zárja, amelyben az elméleti elemzéseit igyekszik továbbfejleszteni, illetve előre tekinteni egy pozitív stratégia felvázolásával arra vonatkozóan, hogy miként lehetne kialakítani jobb politikát a jövőre nézve.

A könyv célja az, hogy bemutassa, hogy a kritika maga is problematikussá válhat, különösen, ha elszakad a hagyománytól. A középpontban különösen a szexuális állampolgárság áll és az a mód, ahogyan a szexuális identitással és gyakorlatokkal kapcsolatos hovatartozás határai feszegethetőek és ellenőrizhetőek. A szexuális állampolgárságot mint fogalmat arra használja, hogy a hagyományról és a kritikáról szóló történetek megvitatását megkönnyítse. Könyvében az állampolgárság egy kiterjesztett fogalmával dolgozik, amelyben a szélesebb körű társadalmi elismerés, a performativitás és az új szubjektivitások felépítése ugyanolyan fontos, mint az állami elismerés, a státusz és a törvény. Ez a stratégia, amely az állampolgárság hagyományos fogalmainak kritikai kihívásait vizsgálja, végső soron megkérdőjelezi az állam dominanciáját a szexről és a szexualitásokról szóló narratívák megírása tekintetében, és kiemeli az egyéni szubjektumok szerepét a (szexuális) állampolgárság radikális aktusai számára új terek megnyitásában (Sabsay 2016). Az állampolgárság ilyen értelemben sokkal dinamikusabb fogalomná válik, amelyben a jogi elismerés szerepet játszik, de csak a politikai és szociokulturális sokkal tágabb kontextusában. A könyv nagy részében a kortárs kritikai állampolgárság elmélettel foglalkozik, amelyen keresztül különböző kérdéseket vizsgál a szexuális gyakorlat tekintetében.

Míg a legtöbb szerző (Bell és Binnie 2002; Brandzel 2005; Richardson 2004; Lister 2008) kritikai erőfeszítéseik középpontjában a változással szembeni ellenállás és a hagyomány korlátai állnak, ezzel szemben Langdridge elemzése a kritikát, mint jelenséget állítja a középpontba. A könyv során számos olyan elméleti forrásra támaszkodik, amelyek túlmutatnak a szexuális állampolgárság tanulmányozásában jelenleg alkalmazott elméleti forrásokon. Nevezetesen Ricoeur filozófiájára gondolok, amely végig kíséri az olvasót az egész könyvön. Ricoeur munkája módot ad arra, hogy megvilágítsa az emberek, gyakorlatok és identitások társadalmi pozicionálását a történetek társadalmi képzetébe. Langdridge pszichoszociális keretet használ, amely egy pszichológiailag kiteljesedettebb politikai elemzést tesz lehetővé, amelyben elismeri az egyén és a társadalom eredendő összefüggéseit. Az állampolgársággal kapcsolatos érveket a 3. fejezetben a társadalomtudományok narratíva felé fordulásáról és különösen a társadalmi világ megértésére szolgáló, Ricoeur által támogatott narratív keretrendszerrel szóló vita követi. Ricoeur filozófiai munkássága az egyik legjelentősebb elméleti forrást kínálja a narratíva és különösen a társadalomtudományok narratívához való fordulásának megértéséhez (Ricoeur 2002). Az érvelése kulcsa az, hogy az állampolgárság határainak megértéséhez kritikuson kell vizsgálni azokat a narratívákat, amelyek az állampolgárságra vonatkozó kialakult igényeket alátámasztják. Ebben az elemzésben az állampolgárság vitatott természetét a hálózat kulcsfontosságú szereplői által elbeszélte vagy a kulcsfontosságú pillanatok, események által reprezentált narratívák kölcsönhatásán keresztül igyekszik megérteni. Langdridge dialektikus megközelítést alkalmaz, amelyben a hagyomány és a kritika közötti kölcsönhatásokat vizsgálja. A dialektikus megközelítés lehetővé teszi számára a különböző narratívák és érdekcsoportok közötti feszültségek és kölcsönhatások átfogó vizsgálatát. Alternatív megközelítés lehetett volna például egy szigorúan kritikai elméleti (például Marxista vagy posztkoloniális) vagy empirikusan orientált megközelítés, de a dialektikus keret jobb illeszkedést mutatott a mű célkitűzéseivel.

A szerző felismeri a hagyomány fontosságát, mint a kritika szükséges korrekcióját azáltal, hogy kritikuson vizsgálja magát a kritikát, miközben nem tagadja meg a fontosságát vagy értékét. Folyamatosan igyekszik a hagyomány és kritika között egyenletes irányt tartani, így az ideológiára (és a hagyományra) éppúgy figyel, mint az utópisztikus elképzelésekre, mivel hisz abban, hogy a kettő dialektikában való egyesítése a hosszú távú társadalmi változás szükséges előfeltétele. Legfontosabb mondanivalója, amit a könyv több fejezetében is tárgyal, hogy szükség van az univerzális és a partikuláris egyensúlyára, ahogy a kritika és a hagyomány között is egyensúlyt kell teremteni. Végül soron mellett érvel, hogy a kritika túlzásba viteléből új veszélyek merülhetnek fel a kortárs szexuális életre nézve. A legveszélyesebb kritika, hogy a kisebbségi szexuális közösségekből indul ki, nem pedig a progresszív változások szokásos konzervatív ellenzékéből. A még látszólag jó szándékú kritikusok és a hozzájuk kapcsolódó kritika is problematikusá válhat, ha érveik elszakadnak a hagyománytól. Ebből a célból azt mutatja be, hogy a kritika szükségtelen konfliktusokat provokálhat a közösségeken belül, a patológia internalizációját eredményezheti, konzervatívvá válhat egy helyettesítő performatív radikalizmus kontextusában, akaratlanul repatologizálhatja a szexuális szubjektumokat, és veszélyes következményekkel járhat, ha a progresszív szexuális állampolgárság nyelvét azzal használjuk, ami objektív. A könyvben több esettanulmányt mutat be, amelyek a szexualitással kapcsolatos társadalmi normák és narratívák különböző aspektusait vizsgálják, például a házassági egyenlőség vagy a nemi identitás körüli vitákat. Emellett kiterjedt szakirodalmi hivatkozások-

kal és történeti példákkal gazdagítja érvelését. A könyv számos elméleti és normatív megállapítást tesz, de viszonylag kevés konkrét ajánlást nyújt a gyakorlat számára. Ez kihívást jelenthet azok számára, akik a szexuális állampolgárság gyakorlati vonatkozásaival (például jogalkotással, oktatással vagy közpolitikával) foglalkoznak.

Langdridge munkája szerves folytatása és kritikai újragondolása a szexuális állampolgárságról szóló irodalmaknak. Míg Judith Butler (2002), Michel Foucault (1999) és mások főként a hatalom és identitás kérdéseire fókuszáltak, Langdridge kiegészíti ezt a diskurzust a hagyományok és kritikák közötti dialektikus kapcsolat elemzésével. A könyv újszerűsége abban rejlik, hogy nemcsak a társadalmi változások előmozdítására összpontosít, hanem azokra a problémákra is, amelyek a kritikátlan megközelítésekből fakadnak. Ezáltal Langdridge könyve releváns és hiánypótló hozzájárulás a területhez. Interdiszciplináris keretben dolgozik, ötvözi a szociológia, pszichológia, queer elmélet és politikatudomány eszközeit. Az elméleti alapok között megtalálhatók Hegel dialektikája, valamint a kritikai társadalomtudomány és a narratív kutatás elméletei.

Hazai szakmai szempontból a kiadvány kapcsolódik a szexuális állampolgársághoz csekély számú irodalmához, amelyek leginkább a nemi és szexuális kisebbségek jogaival kapcsolatosak. Többek között ilyenek a Takács Judit (2006) által írt tanulmányok, amelyek a magyarországi LGBTQ+ közösség elfogadásáról és az előítéletekről szólnak. Emellett Sipos Alexandra a szexuális és intim állampolgársági tanulmányokra támaszkodik több tanulmányában is, köztük a Bagyura Mártonnal közösen írt *Fighting for Space Within the Cis- and Heteronormative Public Sphere: An Analysis of Budapest Pride* (2024) című értekezésben.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy ez nem olyan könyv, amely tartalmát kizárólag a neoliberalizmus kritikáján vagy az interszekcionális feminista, queer vagy posztkoloniális elmélet szemüvegén keresztül keretezi, még akkor sem, ha ezek az álláspontok egyre inkább normatívvá váltak ezen a területen. A *Sexual Citizenship and Social Change* átgondolt, jól megírt és releváns mű, amely fontos hozzájárulást jelent a szexuális állampolgárság és társadalmi változások diskurzusában. Langdridge dialektikus megközelítése lehetőséget nyújt a kritika és hagyomány közötti összetett kapcsolat jobb megértésére.

IRODALOM

- Bell, D. – Binnie, J. (2002): Sexual citizenship. Handbook of lesbian and gay studies.
- Butler, J. (2002): *Gender trouble*. Routledge.
- Brandzel, A. L. (2005): Queering citizenship? Same-sex marriage and the state. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 11(2): 171–204. <https://doi.org/10.1215/10642684-11-2-171>
- Foucault, M. (1999): A szexualitás története 1. *A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Langdridge, D. – Butt, T. (2004): A hermeneutic phenomenological investigation of the construction of sadomasochistic identities. *Sexualities*, 7(1): 31–53. <https://doi.org/10.1177/1363460704040137>
- Langdridge, D. (2006): Voices from the margins: Sadomasochism and sexual citizenship. *Citizenship Studies*, 10(4): 373–389. <https://doi.org/10.1080/13621020600857940>

- Langdridge, D. – Parchev, O. (2018): Transgression and (sexual) citizenship: The political struggle for self-determination within BDSM communities. *Citizenship Studies*, 22(7): 667–684. <https://doi.org/10.1080/13621025.2018.1508413>
- Lister, M. – Dovey, J. – Giddings, S. – Grant, I. – Kelly, K. (2008): *New media: A critical introduction*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203884829>
- Richardson, D. (2004): Locating sexualities: From here to normality. *Sexualities*, 7(4): 391–411. <https://doi.org/10.4324/9780203884829>
- Ricoeur, P. (1986): Life: A story in search of a narrator. In: *Facts and values: Philosophical reflections from western and non-western perspectives*. Dordrecht: Springer Netherlands, 121–132. https://doi.org/10.1007/978-94-009-4454-1_9
- Ricoeur, P. (2002): Life in quest of narrative. In: *On Paul Ricoeur*. Routledge, 34–47. <https://doi.org/10.4324/9780203416815-5>
- Ricoeur, P. (2013): The moral, the ethical, and the political. In: Johnson, G. S. – Stiver, D. S. (eds.): *Paul Ricoeur and the task of political philosophy*. Lanham, USA: The Rowman and Littlefield, 13–24.
- Rubin, G. S. (2002): Thinking sex. *Sexualities II: Some elements for an account of the social organisation of sexualities*, 188–202.
- Sabsay, L. (2016). The political imaginary of sexual freedom: Subjectivity and power in the new sexual democratic turn. London, UK: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-26387-2>
- Sipos, A. – Bagyura, M. (2024): Fighting for space within the cis-and heteronormative public sphere: An analysis of Budapest Pride. *Social Inclusion*, 12. <https://doi.org/10.17645/si.7808>
- Takács, J. (2006): *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. Brussels, Belgium: ILGA Europe.
- Weeks, J. (2017): *Sex, politics and society: The regulation of sexuality since 1800*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315161525>